

SCHUMANN, Eva

egyetemi tanár

Georg August Tudományegyetem, Göttingen*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.04

„A jog őrzőinek államok közötti együttműködése”

Transzferfolyamatok és kölcsönhatások a náci rendszer és Magyarország jogászhai között

“International Co-operation of the Rechtswahrer” – Transfer Processes and Interactions between Jurists of the Nazi Regime and Hungary

The article deals with the transnational interactions, co-operations and discourses between German and Hungarian jurists during the ‘Third Reich’, especially from a German perspective. It ranges from visiting professorships on the basis of the German-Hungarian Cultural Agreement (1936) to publications by Hungarian jurists in German journals to the foreign relations of the Akademie für Deutsches Recht (Academy for German Law) as well as to the work of two internationally oriented German institutions at the beginning of the 1940s, namely the Internationale Rechtskammer (International Chamber of Law) and the Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften (International Academy of Political and Administrative Sciences), which both focused primarily on the European ‘Großraum’. The article traces the German efforts to promote Nazi law abroad and discusses the legal harmonisation (especially in the areas of commercial and administrative law) within the ‘Großraum’, which was pursued under German leadership after the beginning of the Second World War. Overall, it is shown that all activities on the German side did not focus on academic exchange, but primarily on implementing the political interests of the Nazi regime.

Keywords: “Third Reich”, legal transfer, transnational co-operation in the field of law, international legal institutions under German leadership, legal harmonisation in the “Grossraum”

1. Bevezetés

A szövetségesek által az I. világháború után bevezetett nemzetközi bojkott a német tudományos élet képviselőivel szemben¹ akkor ért véget, amikor 1926-ban Németországot felvették a

* ORCID ID: 0009-0002-7092-5255. A tanulmány, amelyet Herger Cs. Eszter fordított magyar nyelvre, a 2023. március 28-án Göttingenben megtartott konferencián elhangzott előadás bővített változata. A 4. rész a Német Jogakadémia kapcsolatairól a 2019-ben Pécsen tartott előadás eddig csak részben publikált (lásd: SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162.) anyagát tartalmazza, illetve nagy mennyiségű levéltári forrásból származó adaton alapul, amelyek feltárása az Alexander von Humboldt Alapítvány által finanszírozott „A jogfőzítés elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében az NS-rendszer náci rezsimhez képest” című projekt (2019–2024) valósult meg. Szeretnék köszönetet mondani kollégáimnak, Timo M. Albrechtnek és Oliver Hartliebnek a kutatáshoz nyújtott segítségükért. A tanulmányban szereplő online hivatkozások utolsó letöltése: 2024. 08. 05.

¹ Az 1920-ban alapított Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft (később Német Kutatási Alapítvány = Deutsche Forschungsgemeinschaft) már nevében is hordozta azt a narratívát, mivel a német tudomány „szükségállapota” elválaszthatatlanul összekapcsolódott a nemzetközi bojkott által rákényszerített áldozati szereppel. Lásd: LACHOWSKY,

Népszövetségbe. A német tudósok mindaddig erősen korlátozott nemzetközi kapcsolatai fokozatosan normalizálódtak: újra rendszeresen meghívást kaptak külföldi konferenciákra, és felvették őket nemzetközi tudományos szervezetekbe is.² Német részről is fokozódtak a nemzetközi tudományos kapcsolatok újjáélesztésére irányuló erőfeszítések; így különösen az 1920-as évek közepén számos intézményt alapítottak a más országokkal való tudományos és kulturális kapcsolatok előmozdítására. Ilyen intézmény volt többek között a Német Akadémiai Csereszolgálat (*Deutsche Akademische Austauschdienst* = DAAD)³ és az Alexander von Humboldt Alapítvány (*Alexander von Humboldt-Stiftung*), vagy a Német Tudományos Kutatási és Művelődési Akadémia (*Akademie zur Wissenschaftlichen Erforschung und Pflege des Deutschtums*, vagy röviden az ún. *Deutsche Akademie*).⁴ Ezek a kezdeményezések a weimari köztársaság kulturális külpolitikájához kapcsolódtak, amely a nemzetközi kulturális kapcsolatokon keresztül a nemzetközi közösséghez való visszatérést kívánta elősegíteni.⁵ Az Alexander von Humboldt Alapítványt, amely külföldi tudósokat és doktoranduszokat támogatott németországi tartózkodásuk alatt, a Szövetségi Külügyminisztérium kezdeményezésére alapították újra, miután 19. századi elődjének a működése befejeződött.⁶

A német jogtudomány hasonlóképpen törekedett a nemzetközi orientáció fejlesztésére: Berlinben 1924/25-ben alapították meg a Vilmos Császár Külföldi Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézetet (*Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*), 1926-ban pedig ennek testvérintézményeként a Vilmos Császár Külföldi és Nemzetközi Magánjogi Intézetet.⁷ Ezeknek a – saját folyóiratokkal is rendelkező – Vilmos Császár Intézeteknek (KWI) a felállítása

Von der Notgemeinschaft zum Reichsforschungsrat. Wissenschaftspolitik im Kontext von Autarkie, Aufrüstung und Krieg 46–47., 66. ff.; MERTENS, Die „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft / Deutsche Forschungsgemeinschaft“ im Dritten Reich 21–38., itt: 21–22.

² A bojkott ideje alatt a német tudósokat kizárták a nemzetközi kongresszusok több mint feléről. Lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 279. (18. lábjegyzet). A tudományos és nyelvi bojkottról lásd: REINBOTHE, Deutsch als internationale Wissenschaftssprache und der Boykott nach dem Ersten Weltkrieg.

³ A DAAD-t 1925-ben alapították *Akademischer Austauschdienst e.V.* (Akadémiai Csereszolgálat Egyesület) néven, hallgatói kezdeményezésre, elsősorban a hallgatói csereprogramok előmozdítása céljából. Lásd: LAITENBERGER, Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik 16. ff.

⁴ A *Deutsche Akademie*, azaz a Német Akadémia a mai Goethe Intézet elődszervezete volt. Kulturális tevékenységet kezdetben elsősorban a Délkelet-Európában élő németekre körében fejtett ki. 1930-tól külföldön a német nyelvi képzés került előtérbe. Lásd: MICHELS, Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut 45. ff., 54. ff.

⁵ BAUERSACHS, Wandlungsprozesse in der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik 82. ff., illetve a Német Akadémiáról lásd: MICHELS, Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut 17. ff.

⁶ IMPEKOVEN, Die Alexander von Humboldt-Stiftung und das Ausländerstudium in Deutschland 1925–1945. Von der „geräuschlosen Propaganda“ zur Ausbildung der „geistigen Wehr“ des „Neuen Europa“ 69. ff., 74. ff., 88–89. Az ösztöndíjrendszer ideologizálásáról lásd: 159. ff.; Délkelet-Európáról és Magyarországról az 1940-es években lásd: 299. ff. és 308–309.

⁷ A két intézetről lásd: HUECK, Die deutsche Völkerrechtswissenschaft im Nationalsozialismus 490–527., valamint KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht.

⁸ 1927-től jelent meg a *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* (Külföldi és Nemzetközi Magánjogi Folyóirat), míg 1929-től a *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (Külföldi Közjogi és Nemzetközi jogi Folyóirat = ZaöRV). Az elsőhöz lásd: KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 58. ff., a másodikhoz lásd: HUECK, Die Gründung völkerrechtlicher Zeitschriften in

azonban nem csak tudományos célokat szolgált: A Külföldi és Nemzetközi Magánjogi Intézet megalapítása mögött világos gazdasági érdekek is meghúzódtak, a Külföldi Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézet pedig a nemzetközi szintéren való nagyobb német részvétel érdekében történt,⁹ mivel az olyan intézmények, mint az 1920-ban alapított hágai Állandó Nemzetközi Bíróság, brit és francia befolyás alatt álltak.¹⁰

A nemzetközi elismerésre és a német tudomány korábbi, világszinten elismert státuszának a visszaszerzésére irányuló törekvés 1933 után sem csökkent, sőt épp ellenkezőleg: a náci kormányzat azt remélte, hogy a külföldi tevékenységek, különösen a „német csúcskutatás” maradandó benyomást, ún. kirakathatást fog kifejteni.¹¹ Számos kétoldalú kulturális egyezményt kötöttek, melyek közül az első az 1936-ban létrejött német-magyar egyezmény¹² volt. Ezek a megállapodások a tudományos cserekapcsolatok intenzívebbé tételét célozták,¹³ és ennek érdekében jelentős állami támogatásban részesültek, amit a nemzetközi tudományos párbeszéd kiterjesztésére használtak fel.¹⁴ Mindez „valódi tudományos turizmus” eredményezett, különösen a bölcsészettudományok területén.¹⁵ A nemzetközi akadémiai kapcsolatok bővülését, amely elsősorban a náci rendszer politikai érdekeit szolgálta,¹⁶ valamint az intézményes, határokon átnyúló együttműködést a jogtudomány területén mindeddig alig kutatták, ezért ebben a tanulmányban egyedi példákon (2. fejezet) és a Német Jogakadémia (*Akademie für Deutsches Recht*) külföldi kapcsolatain (4. fejezet) keresztül e kapcsolatok bemutatására teszünk kísérletet.

Deutschland im internationalen Vergleich 379–420., itt: 410. ff. A két intézet további fejlődéséhez az 1949-es újjáalakulás után: LANGE, Zwischen völkerrechtlicher Systembildung und Begleitung der deutschen Außenpolitik 49–90.; MAGNUS, Geschichte des Max-Planck-Instituts für ausländisches und internationales Privatrecht 91–139.

⁹ KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 47. ff., különösen: 51.; HACHTMANN, Die Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft 1933 bis 1945. Politik und Selbstverständnis einer Großforschungseinrichtung 19–52., itt: 22.

¹⁰ Lásd: HUECK, Die deutsche Völkerrechtswissenschaft im Nationalsozialismus 490–527., itt: 491., 494., 497. 1930-ban *Walther Schücking* volt az első német, akit a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság bírójává neveztek ki, noha *Ernst Rabel* már 1925 óta tagja, *Albrecht Mendelssohn Bartholdy* pedig 1925 óta a párt képviselője volt a Bíróságnak.

¹¹ HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“ 33–81., itt: 35.

¹² További kulturális megállapodásokat kötöttek 1938-ban Olaszországgal és Japánnal, 1939-ben Spanyolországgal, 1940-ben Bulgáriával, 1942-ben Romániával és Szlovákiával. Lásd: BARBIAN, „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik 67–109. Ugyanez a mű először 1992-ben az *Archiv für Kulturgeschichte* című folyóiratban jelent meg (415–459.). A német-japán kulturális megállapodáshoz lásd: SCHNELL, Das Dritte Reich im fernen Osten – Zum Einfluß der nationalsozialistischen Kulturpolitik auf die japanischen Geistes- und Sozialwissenschaften 424–433.; SATO, Die „Neue Europäische Ordnung“ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung 47–78., itt: 54–55. A német-olasz kulturális megállapodáshoz lásd: PETERSEN, Vorspiel zu „Stahlpakt“ und Kriegsallianz 41–77. Vö.: GÜNTHER, Das deutsch-spanische Kulturabkommen von 1939.

¹³ Lásd például az 1936. május 28-i német-magyar kulturális megállapodás 3. és 4. cikkelyét (2.1. fejezet).

¹⁴ A német tudományos élet képviselőinek határokon átnyúló utazásai rendkívüli mértékben növekedtek 1933 után a weimari köztársaság utolsó hat évéhez viszonyítva, ahogy ez a Szövetségi Külügyminisztérium Politikai Archivumában (*Politischen Archiv des Auswärtigen Amtes*) található vonatkozó akták mennyiségéből is kitűnik. Lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 276. (16. lábjegyzet).

¹⁵ ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Einleitung 1–18., itt: 3.

¹⁶ Lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 281. ff.

A háború kitörésével Németországnak a külföld felé irányuló kultúrpolitikája megváltozott. A tudományos világ külföldi kapcsolatait mostantól a „szellemi hadviselés” eszközeként értelmezték, és Európa ún. újjászervezésének a szolgálatába állították.¹⁷ Különös figyelmet fordítottak Kelet-Közép- és Délkelet-Európára, amelynek gazdasági erőforrásait a Birodalom érdekében, elsősorban a német hadigazdaság számára kellett felhasználni.¹⁸ A német vezetés alatt álló ún. európai nagy térség hatékony igazgatása érdekében különösen fontos volt a nemzetközileg orientált (közigazgatási) joggyakorlat (5. fejezet). Áttekintésünk egyoldalú, azaz az interakciókat és a transzferfolyamatot német szemszögből követjük nyomon. Ezért a magyar szereplőket és az együttműködéshez fűződő érdekeiket is elsősorban a német nyelvű források segítségével elemezzük – ez vonatkozik a magyar jogászok publikációira is (3. fejezet). A hangsúly tehát német oldalról nézve az együttműködést vezérlő motívumokon van, különösen azon a kérdésen, hogy milyen konkrét előnyök származnak a transznacionális és nemzetközi kapcsolatokból.

2. Nemzetközi tudományos kapcsolatok az NS-rendszer érdekében

Mielőtt az egyes német jogászok magyarországi, illetve magyar jogászok németországi tartózkodásai alapján a politikailag ellenőrzött nemzetközi tudományos eszmecsere keretfeltételeit (2.1. fejezet) és az 1941-ben alapított Budapesti Német Akadémiai Intézet (*Deutsches Wissenschaftliches Institut Budapest*) szerepét (2.2. fejezet) ismertetnénk, röviden szükséges a joggyakorlatban dolgozó jogászok határokon átnyúló kapcsolataira is kitérni. Ezeket a kapcsolatokat a Nemzetiszocialista Német Jogászok Szövetsége (*Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen* = BNSDJ) szervezte, amely az NSDAP keretein belül *Hans Frank* vezetésével működő intézmény volt, és amelyben 1933 óta szinte valamennyi német bírő, ügyész, közjegyző, közigazgatási jogász és egyetemi oktató belépett. 1936-ban a BNSDJ-t átnevezték Nemzetiszocialista Jogászok Szövetségévé (NSRB).¹⁹

¹⁷ HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“ 33–81., itt: 35–36., 38–39.

¹⁸ A Magyarországgal való gazdasági kapcsolatok 1933 óta kereskedelmi megállapodások révén bővültek, illetve a háború kezdete óta intenzívebbé váltak, és végül ahhoz vezettek, hogy Magyarország integrálódott a német elképzelés szerinti ún. gazdasági nagytérbe. A náci rezsím célja Magyarország nyersanyagainak és mezőgazdasági termékeinek kiaknázása volt, anélkül, hogy cserébe (a magyar várakozás szerint) Magyarország vidéki szerkezetét nagyobb mértékű iparosítással támogatta volna. Lásd hozzá: RIEMENSCHNEIDER, Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber Ungarn 34. ff., 79. ff., 117. ff., 136. ff., 141. ff., 172. ff., 243. ff.; FREYTAG, Deutschlands „Drang nach Südosten“ 250. ff., 318. ff. (Magyarország vonatkozásában); SIPOS, Hungary in the German Sphere of Interest 241–256.; HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“ 33–81., itt: 64–65. A náci rendszer stratégiái az egyes kelet-európai országok tekintetében eltérőek voltak; például Szlovákia gazdasági erőforrásainak kihasználása tekintetében lásd: TÖNSMEYER, Kollaboration als handlungsleitendes Motiv? Die slowakische Elite und das NS-Regime 25–54., itt: 35. ff.

¹⁹ A BNSDJ alapítója és 1942-ig *Hans Frank* volt (lásd a 4. fejezetet). 1935-ben körülbelül 80.000 ügyvéd volt a BNSDJ tagja, míg Ausztriának a „III. Birodalomhoz” csatolása után NSRB-nek már mintegy 100.000 tagja volt. Lásd: SUNNUS, Der NS-Rechtswahrerbund (1928–1945). Zur Geschichte der nationalsozialistischen Juristenorganisation 21–22., 24. ff. (a „nem árja” jogászok kizárásához lásd: 55. ff.).

A BNSDJ, illetve az NSRB magyar jogászokat hívott meg németországi előadások megtartására,²⁰ és német jogászok számára szervezett ún. magyarországi utazásokat (*Ungarnfahrt*).²¹ 1935 júniusában több száz, a szervezet minden szakmai csoportját képviselő „jogőrző” utazott különvonattal Berlinből Budapestre egy tanulmányútra *Walter Raeko*²² vezetésével, aki akkor még az NSDAP magas rangú jogásza volt, és közel egy hetet töltött Magyarországon. Az utazás egyik fő célja a náci ideológia külföldi terjesztése volt.²³ Miközben a „jog őrzői” számára széleskörű kulturális programokat és magyar jogászokkal való találkozókat szerveztek, a velük utazó BNSDJ funkcionáriusokat *Lázár Andor* (1882–1971) magyar igazságügyi miniszter fogadta.²⁴ Így alkalmuk nyílt beszélgetni *Gömbös Gyula* miniszterelnökkel, különböző minisztériumok államtitkáiraival, a Kúria és az Ügyvédi Kamara elnökeivel, valamint más neves magyar jogászokkal.²⁵ A vita témái között szerepelt a magyarországi „kereskedelem és ipar zsidótalanítása”, a zsidó ügyvédek kizorítása az ügyvédi hivatásból, a német sajtó jog és a „nemzetiszocialista jogi gondolkodás” a büntetőjogban.²⁶

²⁰ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 491–498. *Kálmán Szakáts* a személyi titkára volt *Lázár Andor* igazságügyi miniszternek (hivatali ideje: 1932–1938); N. N., Neues Recht in Ungarn 424. Az előadásról lásd továbbá: WOLF, Recht des Auslandes. Ungarn. Neue Wege der ungarischen Rechtsschöpfung 331. Az NSRB által szervezett Német Ügyvédi Napokon magyar ügyvédek is részt vettek. Lásd: TÜRPIITZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726–729., itt: 726.

²¹ A „tanulmányutak” más európai országokba és az Amerikai Egyesült Államokba (lásd: N. N., Studienfahrt des BNSDJ nach Nordamerika 1424) olyan méreteket öltöttek, hogy 1937-ben a római követség arról tájékoztatta az NSRB birodalmi ügyvezető igazgatóját, hogy az utazások „fokozatosan olyan mértéket öltöttek, amelyet olasz részről is elviselhetetlennek éreztek”. Idézi: SUNNUS, Der NS-Rechtswahrerbund (1928–1945). Zur Geschichte der nationalsozialistischen Juristenorganisation 123–124. A német-lengyel csere is intenzív volt, lásd: N. N., Der Reichsgruppenleiter Jungjuristen in Polen 45–46.; N. N., Der Besuch der polnischen Jungjuristen in Berlin 1424. A beszámoló szerint ennek a látogatásnak a keretében egy fogadásra is sor került *Franz Gürtner* birodalmi igazságügyi miniszternél, valamint *Hans Frank*nál a Német Jogakadémián. Lásd továbbá: H. R., Der erste Besuch polnischer Jungjuristen in Deutschland 89.

²² *Walter Raeko* (1878–1959) 1929-ben csatlakozott az NSDAP-hoz; *Adolf Hitler* 1933 előtt az egyik ügyfele volt. A náci korszak kezdetén kiemelkedő karriert futott be. Kezdetben a BNSDJ ügyvédi szakmai csoportjának vezetője (*Reichsfachgruppenleiter*) volt, majd 1935 májusában *Hans Frank* állandó helyettesévé nevezték ki a Német Jogfront és a BNSDJ vezetésében (1936 januárjától a titulusa *Reichsinspekteur des BNSDJ und der Deutschen Rechtsfront* volt). 1937 júniusában arra hivatkozva mentették fel minden tisztsége alól, hogy 1933 előtt szabadkőműves páholytag volt. Lásd hozzá: KÖNIGSEDER, Recht und nationalsozialistische Herrschaft 83–84.

²³ LEUPOLT, Deutsche Rechtswahrer in Ungarn 2188–2189. *Leupolt* beszámolt az 1935. június 23–29. közötti magyarországi útról. Az utazás célja egyrészt az volt, hogy „a résztvevő jogászoknak öröm által erőt adjon a későbbi jogi munkájukhoz”, másrészt „a magyar jog és jogi élet ismereteinek átadása”, harmadrészt pedig a náci ideológia külföldi terjesztése: „Szájáról-szájra tovább kell terjeszteniük a III. Birodalom és a nemzetiszocializmus eszméinek ismeretét a zsidó sajtónak különösen kitett országban, és egyúttal meg kell mutatniuk a budapesti és a magyarországi kitelepült németeknek [...] az új német közösségi szellemet, különösen a népiégen és népellenességnek kárhordozott jogászok között.”

²⁴ 1935-ben, nem sokkal a magyarországi út előtt adott *Lázár* tájékoztatást a tervezett magyarországi reformokról, melynek során utalt a német sajtó- és kereskedelmi jog – szerinte pozitív – jogi fejleményeire. Lásd: N. N., Ungarns Justizminister über die ungarische und deutsche Rechtsentwicklung 1737–1738.; N. N., Blick in die Presse, Ungarns Rechtsreform 828–829.

²⁵ Lásd: RAEKE, Die Ungarn-Fahrt der deutschen Rechtswahrer 1737. A beszámoló szerint az út végén a magyar jogászok meghívást kaptak Németországba. Lásd továbbá: SCHMIDT, Die Ungarnfahrt der deutschen Rechtswahrer 46–49; N. N., Die Ungarnfahrt der deutschen Rechtswahrer 1970; LEUPOLT, Deutsche Rechtswahrer in Ungarn 2188–2189. A résztvevők száma a kísérő családtagokkal együtt 300 és 500 között volt.

²⁶ LEUPOLT, Deutsche Rechtswahrer in Ungarn 2188–2189.

Hasonló utakat szerveztek 1936-ban és 1938-ban is.²⁷ A német szaklapok ezek után arról számoltak be, hogy a jogéletnek mely területein ismerik el Magyarországon „a nemzetiszocialista jogi gondolkodás elveit”, és rámutattak azokra a területekre (gazdaság, sajtó, ügyvédség) is, ahol várható volt a magyarországi zsidó lakosság jogfosztása a német intézkedésekkel összhangban.²⁸ Hangsúlyozták, hogy a magyar igazságügyi minisztérium nagy nyitottságot tanúsított a német változásokkal szemben,²⁹ mint ahogy arról is beszámoltak, hogy Lázár utódja, Mikecz Ödön (1894–1965) igazságügyi miniszter 1938-ban küldöttségével meglátogatta az Nemzetiszocialista Jogörzők Szövetségének a Birodalmi Irodáját is, ahol Wilhelm Heuber³⁰ ügyvezető igazgató ismertette látogatóival a szervezet felépítését és feladatait.³¹

Nem tagadható, hogy az ilyen típusú kapcsolatépítés és az későbbi fejezetekben tárgyalt német-magyar tudományos eszmecsere között sok volt az átmenet. Annál is inkább igaz ez, mivel a jogtudósok mellett miniszteri tisztviselők, az igazságügy és a közigazgatás területén tevékenykedő jogászok, továbbá a jogélet más képviselői is részt vettek a „német-magyar kulturális kapcsolatok előmozdításában”.

2.1. Professzorok cseréje a német-magyar kulturális megállapodás keretében

Az 1936. május 28-i német-magyar kulturális egyezmény,³² amelyet Hóman Bálint magyar kultuszminiszternek Bernhard Rust birodalmi oktatási miniszter 1934 őszi budapesti látogatása alkalmával megfogalmazott kezdeményezésére „a német-magyar kulturális kapcsolatok előmozdítása”

²⁷ TÜRPIITZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726–729. *Türpitz* beszámolója szerint mintegy 250 résztvevő a Magyar Ügyvédi Kamara dísztermében Kuncz Ödön előadását hallgatta meg „Das ungarische Recht und seine Entwicklung” („A magyar jog és annak fejlődése”) címmel, majd a „közös utazás vezetőjét”, Ervin Noackot Lázár Andor igazságügyi miniszter és államtitkára, Antal István fogadta. 1938-ban két további utazásra került sor, lásd: N. N., Gemeinschaftswerk des NSRB 115.

²⁸ Leupolt tudósított arról, hogy „az értelmiségi szakmák a miénkehez képest gyakran még nagyobb nehézséget tapasztalnak (...) a kereskedelem és az ipar résztvevőinek közel 80 százalékos zsidó aránya miatt”. A magyar jogászság „feltöltöttségére vonatkozó számadatok [ijesztőek voltak]”: „Az Ügyvédi Kamara elnöke érdeklődéssel vette tudomásul az ismert terveket [...] a német ügyvédség helyzetének javítására és (zsidókkal való) feltöltöttségének fokozatos megszüntetésére”; ugyanez vonatkozott a német jogélet más területeire, például az „új német sajtótörvényre” is. Lásd: LEUPOLT, Deutsche Rechtswahrer in Ungarn 2188–2189.

²⁹ TÜRPIITZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726–729., itt: 726.

³⁰ Wilhelm Heuber (1898–1957), a jogtudományok doktora, 1930 óta volt az NSDAP tagja. Részt vett a Német Jogakadémia alapításában és elnökségi tagja volt a szervezetnek. 1932-től 1942-ig a BNSDJ/NSRB birodalmi ügyvezető igazgatója, 1939-től Hans Frank főkormányzó „meghatalmazottja” volt Berlinben. Lásd: KLEE, Das Personenlexikon zum Dritten Reich 251.; LILLA – DÖRING – SCHULZ, Statisten in Uniform 235.

³¹ N. N.: Der Ungarische Justizminister Dr. Mikecz in der Reichsgeschäftsstelle des NSRB 99.

³² Az „Abkommen zwischen dem Deutschen Reich und dem Königreich Ungarn über die geistige und kulturelle Zusammenarbeit” című megállapodást 1936. május 28-án írták alá. Kihirdetése 1937. április 22-én történt meg, lásd: RGBl. II, 132–138, majd 1940. március 13-án módosították egy kiegészítő megállapodással, lásd: RGBl. II, 276–277. Lásd hozzá: BARBIAN, „Kulturwerte im Zweikampf”. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches” als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik 67–109., itt: 73–74. (= Archiv für Kulturgeschichte 415–459., itt: 421–422.), valamint a kulturális megállapodásokról, mint a „Délkelet-Európa feletti, sokoldalúan biztosított hegemonia” és a sikeres náci külpolitika eszközéről: 105. ff. (= 454. ff.).

érdekében (1. cikk) dolgoztak ki,³³ a „*professzorseréről*” szóló 3. cikkelyben előírta, hogy „*lehetőség szerint minden tanulmányi félévben legalább két professzort kell meghívni a másik ország egyeteméről vagy főiskolájáról vendégelőadásra vagy vendégtanárnak*”.³⁴ A 3. cikknek a jogtudomány területén történő végrehajtásáról – a kiemelkedő egyedi esetektől, például *Carl Schmitt* 1942-es és 1943-as budapesti vendégelőadásaitól (2.2. fejezet) eltekintve – eddig keveset tudtunk. Az alábbiakban példákon keresztül mutatjuk be, hogy milyen szempontok alapján választották ki a vendégprofesszorokat, vagy milyen szempontok alapján utasították el őket, hogy milyen célokat szolgáltak a nemzetközi tudományos párbeszéd, és hogyan szabályozta ezt a Birodalmi Tudományos, Oktatási és Népoktatási Minisztérium (a továbbiakban: Birodalmi Oktatási Minisztérium vagy REM).³⁵

Példaként a göttingeni és a pécsi egyetemek között az 1934 és 1938 közötti években megvalósított tudományos kapcsolatok alapján mutatja be, hogy a német tudományt külföldön képviselni jogosultak, valamint a Németországba meghívott külföldi tudósok kiválasztását nem elsősorban tudományos érdekek, hanem az állami és párttisztviselők politikai megfontolásai határozták meg. A külföldi csereprofesszorok alkalmassága nem egyszer vita tárgyát képezte a különböző szervek között.³⁶ Ilyen eset volt a göttingeni Jog- és Államtudományi Kar (végül sikertelennek bizonyult) támadása a neves magyar nemzetgazdász, *Theo (Theodor / Tivadar) Surányi-Unger* ellen, aki később (1958–1966)³⁷ Göttingenben lett közgazdászprofesszor. *Surányi-Ungert* az

³³ N. N., *Schlußstein kultureller Zusammenarbeit*, NS-Erzieher 279.; BARBIAN, „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik 67–109., itt: 71. ff. (= Archiv für Kulturgeschichte 415–459, itt: 419. ff.). Lásd hozzá: PAIKERT, Das deutsch-ungarische Kulturabkommen 27–32.; BLOCH, Chronik der Staatsverträge 566–570., itt: 579–580. *Hóman* kultuszminiszteri tevékenységéhez (1932–1938, 1939–1942) és *Paikert* (jogász, történész, egyetemi tanár, a magyar Kulturális Minisztérium Külföldi Kulturális Kapcsolatok Főosztályának helyettes vezetője) fent említett tanulmányához lásd: NIKLAI, Schriften über Bildung und Kulturpolitik für Deutsch-Ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest 151–160., itt: 152. ff.

³⁴ A 4. cikkely rendelkezett a külföldi tudósok saját országukban végzett tudományos kutatásainak támogatásáról is.

³⁵ Általában a nemzetközi tudományos párbeszéd ezen és más aspektusairól lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Einleitung 1–18. itt: 4. ff. További példa más tudomány-területekről: BUSHART, Dienstreisen in Zeiten des Krieges. Wilhelm Pinder als Kulturbotschafter des Deutschen Reiches 185–210., itt: 187. ff., 192. ff.

³⁶ Az átvizsgált aktákban többször is előfordult ilyen ellentmondás; lásd hozzá a 47. lábjegyzetben közölt adatokat.

³⁷ *Surányi-Unger* (1898–1973) 1919-ben Grazban szerzett az állam- és jogtudományi karon Dr. jur. és Dr. rer. pol. címet, 1920-ban Budapesten Dr. phil. és 1921-ben Dr. oec. publ. címet. Ezt követően Budapesten ügyvédként praktizált, majd 1924-ben Budapesten a közgazdaságtudomány egyetemen habilitált. Miskolcon (1926–1928), majd Szegeden (1928–1940) és Pécsen (1940–1945) is folytatott professzori tevékenységet. *Surányi-Unger* jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, így az 1930-as évek közepétől többszörjárta az Egyesült Államokban is. Többek között a magyar Miniszterelnökség gazdasági osztályának vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a *Donauropa* című folyóirat főszerkesztője, a Német-Magyar Társaság (*Deutsch-Ungarische Gesellschaft*) tudományos bizottságának elnöke és a Közép-európai Gazdasági Konferencia (*Mitteleuropäischer Wirtschaftstag*) magyar csoportjának ügyvezető alelnöke volt. 1944-ben Nyugatra menekült, és miután egy ideig Innsbruckban és New Yorkban tartózkodott, 1958-ban Göttingenben lett a közgazdaságtan professzora, illetve 1964/65-ben a Közgazdaságtudományi Kar dékánja. *Surányi-Unger* nemcsak az egyik legismertebb magyar közgazdász volt, hanem a náci korszakban Németország fontos kapcsolattartója is. Nem sokkal a göttingeni kar támadása előtt, 1938. november 23-án a kielii Világgazdasági Intézetben (*Institut für Weltwirtschaft*) tartott egy később publikált előadást „*Nemzeti és nemzetközi árpolitika*” („*Nationale und internationale Preispolitik*”) címmel, mint ahogy a következő években is meghívták vendégelőadásokat tartani Németországba: 1940 februárjában és márciusában például a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen a német-magyar kulturális egyezmény keretében hat előadást tartott „*Világgazdaság és védelmi gazdaság*” („*Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft*”) címmel, amelyeket 1942-ben egy

Oktatási Minisztérium javasolta a német-magyar professzor-csereprogram keretében németországi tartózkodásra.³⁸

A következőkben azonban a professzori csere konkrét megvalósulására koncentrálnak a két nemzetközi jogász, *Herbert Kraus* (Göttingen) és *Faluhelyi Ferenc* (Pécs) példáján keresztül. *Herbert Kraus* (1884–1965), aki 1937 végén politikai okokból kényszerült korengedményes nyugdíjazásra, már a náci korszak kezdetén megfigyelés alatt állt,³⁹ többek között azért, mert 1933-ban becsmérlő megjegyzéseket tett *Adolf Hitlerre* vonatkozóan.⁴⁰ 1933 decemberében (vagyis még a kulturális egyezmény aláírása előtt) *Kraus* megkérdezte a göttingeni egyetem kurátorát, hogy kell-e engedélyt kérnie a magyar kormány meghívásának elfogadásához, hogy 1934 áprilisában részt vehessen egy pécsi kongresszuson, amely „a fasizmus jogi és gazdasági tendenciáiról és [a] hatásairól” szólt.⁴¹ Az „N.S.D.A.P. politikai Gauleiterének” véleménye, amelyet a kurátor ezután szerzett, és az engedélykérelemmel együtt a porosz Tudományos, Művészeti és Nemzeti Oktatási Minisztériumhoz nyújtott be, elutasító volt: *Kraus* „a német egyetemek vagy általában a Német Birodalom képviselőjeként nem alkalmas arra, hogy részt vegyen egy közjogi, tudományos kongresszuson, és esetleg [ott] a nemzetiszocializmus kérdéseiről beszámoljon”.⁴²

kötetben adtak ki. Az egyes előadások korábban már megjelentek jogi folyóiratokban is. 1940. március 8-án vendégelőadást tartott a lipcsei egyetemen, amely „*Der Kampf um die Grossraumwirtschaft*” címmel jelent meg 1941-ben (417–447.). 1941 júliusában *Adolf Hitler* a Német Sasrend I. osztályú érdemkeresztjével (*Verdienstkreuz 1. Klasse des Deutschen Adlerordens*) tüntette ki. Lásd: N. N., Hohe deutsche Auszeichnung für Professor Dr. Theodor Surányi-Unger 5. *Surányi-Unger* kapcsán lásd a 171. jegyzetet; valamint életrajzához a következő forrást: UniA GÖ, Kur. 11465, 1. kötet 3–4. lap (1958. április 5-én készített életrajz); továbbá: MÜLLER, Theo *Surányi-Unger*.

³⁸ A göttingeni jogi és politikatudományi kar dékánhelyettese, a közgazdász *Klaus-Wilhelm Rath* felháborodását fejezte ki a REM-nek *Surányi-Unger* csereprogramba történő bevonása miatt, és bírálta annak politikai irányultságát: *Surányi-Unger* művében „feltűnő a bolsevizmus meglehetősen pozitív értékelése, (és) az egész mű olyan szellemiség kifejeződése, amelyet a nemzetiszocialista Németország ellen irányuló nyugat-európai körök ápolnak”. *Surányi-Unger* 1933-ban „*Világ gazdasági politika a kialakulóban: Hozzájárulások a közös szükségletek doktrínájához*” („*Weltwirtschaftspolitik im Entstehen: Beiträge zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen*”) című, 1933-ban megjelent művét ezért egy recenzióban „a ténylegesen létező európai valóság egyszerűen felháborító meghamisításának propagandájaként” jellemezte, lásd: UniA GÖ, Rek. 81 (számozatlan lap); a REM 1938. december 6-i rendelkezése és *Rath* jelentése a REM számára 1938. december 19-én. *Rath*ot a háború utáni időszakban náci érintettsége miatt elbocsátották, és egyike volt annak a (mindössze) három professzornak az egész Göttingeni Egyetemen, akiket a III. kategóriába, az ún. kevésbé inkrimináltak közé soroltak, miután befejeződtek a denazifikációs eljárások. Ezért nem alkalmazták újra Göttingenben. Lásd: SCHUMANN, Die Göttinger Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 65–122., itt: 94–95. (120. lábjegyzet), 103. ff., 112.

³⁹ SCHUMANN, Die Göttinger Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 65–122., itt: 83. ff.; RAUSCHNING, Herbert *Kraus* (1884–1965) 371–382., itt: 377–378.

⁴⁰ KRAUS, Die Krise des zwischenstaatlichen Denkens 26: „*Aki ma, a mának hirdeti az ezeréves birodalmat, az bolond; és az az államférfi, aki az időt nem veszi bejesen számításaiiba, alapvetően rosszul ítéli meg feladatát, és hűtlen esküjéhez.*”

⁴¹ UniA GÖ, Kur. 10681, 1. kötet 101. lap: *Kraus* levele a kurátornak 1933. december 15-én; 106. lap: a kurátor levele az NSDAP Gauleiterének Hannoverbe 1934. február 28-án. A pécsi kongresszushoz lásd: VITÁRI, Das nationalsozialistische Volksgruppenrecht 505–543., itt: 523. ff.

⁴² UniA GÖ, Kur. 10681, 1. kötet 112. lap: az NSDAP dél-hannover-braunschweigi Gauleitung személyügyi hivatalának a levele az egyetem kurátorának 1934. március 19-én; 107. lap: a göttingeni kar kurátorának levele a porosz kultuszminisztériumba. *Kraus* további kérelmeztetésén elutasították (részvétel az *Institut de Droit International* kongresszusán 1934-ben Madridban, meghívás a Keszthelyi Egyetemre 1937-ben két előadás tartására a „*Népszövetség tehetetlenségéről*”, valamint meghívás a Minnesotai Egyetemre 1938-ba vendégprofesszorként nemzetközi jogi előadások tartására, miután *Kraus* idő előtt nyugdíjazták); UniA GÖ, Kur. 10681, 1. kötet 121. és 165. lap, valamint 5. kötet

Herbert Kraus Falubehyi Ferenc (1886–1944)⁴³ hívta meg Pécsre, aki viszont az 1936/37-es téli félévben a birodalmi oktatási minisztérium jóváhagyásával, az 1936. májusi német-magyar kulturális egyezményben szabályozott professzorcsere keretében, *Kraus* közvetítésének köszönhetően lehetett vendégprofesszor Göttingenben.⁴⁴ Miután *Falubehyi* hivatalos meghívását kiadták, néhány hónappal az érkezése előtt a Német Akadémiai Csereszolgálat budapesti kirendeltségétől a Birodalmi Oktatási Minisztérium azt az üzenetet kapta, hogy „a Göttingeni Egyetem által meghívott Dr. *Falubehyi* pécsi, magyar csereprofesszor [...] zsidó vagy legalábbis zsidó származású”, és „Magyarországon sem örvend túl nagy hírnévnek”.⁴⁵ A göttingeni Jog- és Államtudományi Kar dékánja 1936. július 17-én a birodalmi oktatási minisztérium kérdésére tisztázta, hogy 1936 májusában, a hónap elején tájékoztatta őt *Herbert Kraus* arról, hogy a magyar külügyminisztérium egyik küldöttjétől szigorúan bizalmasan értesült *Falubehyi* feltehető zsidó származásáról. A kar ezt követően lefolytatott vizsgálataiban azonban nem erősítették meg ezt a feltételezést.⁴⁶ Mindazonáltal nem sokkal *Falubehyi* tervbe vett utazása előtt a kar a Birodalmi Oktatási Minisztériumtól azt az utasítást kapta, hogy tájékoztassa a pécsi professzort, hogy „a korábbi meghívást elvi okokból nem tudják fenntartani”.⁴⁷ Annak

(számozatlan lap): *Kraus* kérelme a REM-hez 1938. július 29-én; *von Groh* (REM) levele *Kraus*-nak 1938. szeptember 29-én; a göttingeni jogi fakultás dékánjának, *Klaus Siegert*-nek az állásfoglalása *Kraus* kérelmére a REM részére 1938. augusztus 29-én: („... nem lehet eltitkolni, hogy éppen a nemzetközi jog és a *Kraus* professzor által képviselt nemzetközi jogi nézetek kínálnak lehetőséget a nemzetiszocialista Németország elleni agitációra”). Lásd hozzá: RAUSCHNING, Herbert *Kraus* (1884–1965) 371–382., itt: 378. Ezzel szemben az *Institut de Droit International* konferenciáján 1936-ban Brüsszelben részt tudott venni *Kraus*; UniA GÖ, Rek. 80: *Hans Niedermeyer*-nek, a göttingeni jogi fakultás dékánjának levele az egyetem rektorához 1936. július 20-án.

⁴³ *Falubehyi Ferenc* a Pécsi Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetének a vezetője és a kezdeményezésére 1936-ban létrehozott Pécsi Kisebbségi Intézet igazgatója volt. Lásd: VITÁRI, Das nationalsozialistische Volksgruppenrecht 505–543., itt: 518. ff. A következők cikkeket publikálta németül: *FALUHELYI*, Die Bedeutung des Faschismus im Völkerrecht 309–329.; *FALUHELYI*, Entwicklungslinien des Völkerrechtes nach dem Weltkrieg 393–410.; *FALUHELYI*, Ungarische Institute für Volkstumsforschung 40–48.; *FALUHELYI*, Das Nationalitäten-Schulwesen Ungarns 664–670.

⁴⁴ A kar megkeresését, amely eredetileg az 1935/36-os téli félévre vonatkozott, a Göttingeni Egyetem rektora továbbította a Birodalmi Oktatási Minisztériumnak. A minisztérium jóváhagyását követően *Falubehyi*-t a Göttingeni Egyetem rektora 1935. július 12-én hivatalosan is meghívta. A vendégprofesszori állás költségeit a Birodalmi Oktatási Minisztérium és a Külügyminisztérium arányosan viselte. UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Naumann* rektor levele *Karl August Eckhardt* (REM) részére 1935. január 19-én; *Wilhelm Burmeister* (REM) levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1935. június 15-én; *Niedermeyer* dékán levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1935. július 11-én; a Göttingeni Egyetem rektorának levele *Falubehyi*-hez 1935. július 12-én; *Falubehyi* levele *Niedermeyer* dékánhoz 1935. október 21-én; *Karl Theodor Vahlen* (REM) levele a Göttingeni Egyetem kurátorához 1936. március 26-án; a REM kiadási utasítása 1936. május 18-án.

⁴⁵ UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Otto von Kursell* (REM) levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1936. július 17-én.

⁴⁶ UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Niedermeyer* dékán levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1936. július 20-án.

⁴⁷ UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Siegismund Kunisch* (REM) levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1936. október 6-án, *Niedermeyer* dékán levele *Falubehyi*-hez 1936. október 7-én. A vizsgált akták között találunk más olyan eseteket is, amikor egy birodalmi minisztérium beavatkozása miatt röviddel az utazás előtt töröltek meghívásokat, mint például *Lorenzo Mossa* (Pisa) olasz kereskedelmi jogászprofesszor esetében 1943 márciusában (PA AA, RZ 501/60603a, 3 ff. lap): Ebben az esetben a lemondás a Külügyminisztériumtól érkezett (3. és 4. lap), amelyben utalás történt *Carlo Alberto Biggini* olasz oktatási miniszterre (a pisai egyetem korábbi rektorára) abban a tekintetben, hogy *Mossa* „antifasiszta”, és ezért a Humboldt-ösztöndíj odaítélése *Mossa* számára „egyáltalán nem kívánatos” (6. lap). A Birodalmi Oktatási Minisztérium *Rudolf Mentzel*, a Tudományos Hivatal vezetője azonban közbelépett, mivel „*Mossa* a Birodalommal való

ellenére, hogy *Falubelyi* megsértődött a kar „érthetetlen sértésén”, sikeresen igyekezett bizonyítani „tisztá árja származását”,⁴⁸ és 1938 januárjától hathetes vendégprofesszori megbízást vállalt a göttingeni karon.⁴⁹ A göttingeni Jog- és Államtudományi Kar dékánjának 1938 nyarán a birodalmi Oktatási Minisztériumhoz benyújtott jelentése *Falubelyi* vendégelőadásairól a magyar akadémikusokkal szembeni német arroganciáról tanúskodik, amely más helyeken is megmutatkozik. A göttingeni Jog- és Államtudományi Kar dékánjának 1938 nyarán a birodalmi Oktatási Minisztériumhoz benyújtott jelentése *Falubelyi* vendégelőadásairól⁵⁰ a magyar tudósokkal szembeni német arroganciáról tanúskodott, amely más helyeken is megmutatkozott.⁵¹

messzemenő tudományos és szakmai kapcsolatai mellett igen rokonszenves magatartást tanúsított a nemzetiszocialista joggal szemben“ (14. lap). *Biggioni* kijelentésének okát az aktákban alapján a „*Biggioni és Mossa közötti régi tudományos vagy magánvitában*“ (12. lap) vélhetjük felfedezni.

⁴⁸ UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Falubelyi* telegramja Krausnak 1936. november 2-án („*Kérem, azonnal adjon felvilágosítást a tantestület részéről erről az érthetetlen sértésről!*“); *Falubelyi* levele *Niedermeyer* dékánhoz 1936. október 21-én („*dokumentumokkal igazolható, hogy tiszta árja származású vagyok!*“); *Otto Wacker* (REM) levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1937. április 23-án: „*Most, hogy megcáfolták azt az állítást, hogy Falubelyi professzor és felesége nem árja származásúak, már nincs ellenvetés Falubelyi professzor meghívása ellen.*“

⁴⁹ UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Falubelyi* levele a Göttingeni Egyetem rektorához 1937. május 12-én. 1937-ben egyeteme képviselőjeként részt vett a Göttingeni Egyetem 200. évfordulójára rendezett ünnepségen. Lásd a vendégtanári működéséhez: VITÁRI, *Das nationalsozialistische Volksgruppenrecht* 505–543, itt: 523. ff.

⁵⁰ 1938. július 12-én *Karl Siegert* megbízott dékán a REM 1938. június 21-i kérésére a következő jelentést nyújtotta be *Falubelyi* vendégprofesszori állásáról (UniA GÖ, Rek. 80, számozatlan lap): „*A kar nehéz helyzetben volt, amikor Falubelyi professzor első meghívása a most már nyugalmazott rendes professzor, Dr. Herbert Kraus kezdeményezésére történt. Amikor F. 1938. január elején Göttingenbe érkezett, a kar tisztában volt azszal, hogy sem tudományos, sem politikai szempontból nem felel meg maradéktalanul egy ilyen megtiszteltetésnek. (...) Várható volt, hogy Falubelyi, mint nem túl széles körben ismert magyar tudós, erősen a „hungarocentrikus” világ- és történelemszemléletet fogja képviselni. (...) Különösen furcsa volt, hogy Falubelyi mindig szembeállította a dunai államokat a Birodalommal, ami már 1938. március 13. előtt is szükségzerűen éles ellenérzést váltott ki Németország részéről. (...) Még a tisztán politikai megfontolásokatól eltekintve is Falubelyi előadásainak többet kellett volna tenniük, mint amennyit tettek, hogy igazolják a göttingeni meghívást. (...) a nemzetiségi kérdést még magyar szempontból is csak meglehetősen felületesen érintette. (...) Arra is szeretnék rámutatni, hogy Falubelyi professzor kísérletet tett arra, hogy előadásait Németországban kinyomtasassák. A karnak azonban nyomtatékos érdeke, hogy ez ne Németországban történjen meg.*“

⁵¹ Például a magyar kulturális minisztérium előadójának és a birodalmi oktatási minisztérium munkatársainak, köztük *Wilhelm Burmeisternek* és *Heinrich Dahnknak* 1937 júniusában Budapesten tartott találkozásáról szóló jelentésben, amelyből kiderül, hogy akkoriban német részről kevés érdeklődés mutatkozott a magyar tudósok németországi vendégelőadásai iránt, „*mert a magyar tudomány kevesebbet tud nyújtani a németeknek*“; idézi: BARBIAN, „*Kulturwerte im Zweikampf*“. *Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik* 67–109., itt: 74. (= Archiv für Kulturgeschichte 415–459., itt: 422–423.) Ugyanitt (76. = 424.): „*a kulturális csere stagnálását a Németország és Magyarország közötti külpolitikai kapcsolatok 1937 és 1939 közötti lehűlésével hozza összefüggésbe*“.

Faluhelyinek mégis sikerült megnyernie a göttingeni kar két jogászát, *Eduard Wahl*⁵² professzort és *Hermann Messerschmidt*et, aki 1936 óta a politikai nevelés⁵³ előadója volt, hogy vendégelőadásokat tartsanak egy nyári kurzuson Keszthelyen 1938 augusztusában.⁵⁴ *Messerschmidt* esetében a német vendégelőadók kiválasztásánál a hivatalos pártellenőrzés csődöt mondott, mivel a Birodalmi Egyetemi Oktatók Szövetsége (*Reichsdozentenbund*) utólag felháborodását fejezte ki a göttingeni jog- és államtudományi kar dékánjának amiatt, hogy a német jogtudományt Magyarországon egy doktorátus nélküli előadó képviselte: „*Szeretném azt is kiemelni, hogy a magyar jogtudomány nagyon tartózkodóan, sőt bizonyos esetekben bizonyos arroganciával viszonyul az új német jogtudományhoz. Ezért van szükség arra, hogy különösen reprezentatív erőket küldjenek Magyarországra, akik személyiségükben is erőteljesek és ismert tudományos névvel rendelkeznek.*”⁵⁵

⁵² *Eduard Wahl* (1903–1985) az 1920-as évek végétől a KWI-nél dolgozott a külföldi és nemzetközi magánjog területén. 1934-ben az intézet alkalmazottjaként a Propagandaügyi Minisztérium megbízásából szakértői véleményt készített az ún. kairói zsidóper fellebbezési eljárásához; lásd: KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 85–88. *Wahl* 1935-től az összehasonlító jogtudományok rendkívüli, 1938-tól pedig rendes egyetemi tanára volt Göttingenben mindaddig, amíg 1941-ben Heidelbergbe nem költözött. Tagja volt az SA-nak (1933 óta) és az NSDAP-nak (1937 óta), valamint a párt más szervezeteinek. Lásd: LEPEJ, Eduard Wahl (1903–1985). Rechtswissenschaft und Rechtspolitik 52. ff.; LEPEJ, „[E]ine der komplexesten Erscheinungen der modernen Zeitgeschichte“ 259–279., itt: 261–262. A szerző ezzel szemben *Wahl* politikai szempontból nem tartotta az NS-hez való viszonyát tekintve feltűnő szereplőnek.

⁵³ A kasseli *Hermann Messerschmidt* (1905–1962) 1930 óta tagja volt az NSDAP-nak és a BNSDJ-nek (valamint más pártszervezeteknek). 1938-ban többek között az NSDAP kurhesseni regionális jogi irodájának vezetője, az NSRB kurhesseni regionális vezetője, az NSDAP birodalmi jogi irodájának a jogfilozófiai és alkotmányjogi főelőadója, birodalmi szakelőadója és a regionális képzési program vezetője, valamint a Német Jogskadémia tagja volt, és ezen belül a jogfilozófiai és közigazgatási jogi bizottságokban tevékenykedett. Lásd: UniA GÖ, Kur. 10848 1. kötet (számozatlan lap): *Messerschmidt* levele a Göttingeni Egyetem kurátorának 1938. október 24-én és november 16-án; MESSERSCHMIDT, Das Reich im Nationalsozialistischen Weltbild.

⁵⁴ UniA GÖ, Kur. 11495 (számozatlan lap): *Wahl* levele a Göttingeni Egyetem rektorának 1938. július 4-én, melynek mellékletét képezte a pécsi meghívólevél; UniA GÖ, Rek. 80 (számozatlan lap): *Karl Siegert* dékán levele *Faluhelyi* vendégprofesszorságáról 1938. július 12-én. A vendégelőadásokról a következőképp számoltak be (N. N., Deutsche Rechtswissenschaftler in Ungarn 122.): „*A német jogtudományt Dr. Wahl göttingeni professzor képviselte, aki a német és a magyar magánjog közötti kapcsolatokról beszélt, valamint Messerschmidt, a gau jogi hivatalának a vezetője Kassalból. A magyar hallgatók különös érdeklődéssel várták Messerschmidt Gauamtsleiter előadásait, aki az új német alkotmányjogról és a német jogújítás főbb vonásairól beszélt, elvégre a legfontosabb német törvények az elmúlt hónapokban már magyarul is megjelentek és Magyarországon is számos példányban terjesztették őket. A hallgatóság között számos európai ország diákjai, valamint a pécsi és a debreczeni egyetemek számos professzora is jelen volt. Az előadásokat a magyar sajtóban széles körben ismerték.*” Maga *Eduard Wahl* hazatérése után arról számolt be, hogy a hallgatóságban több lengyel volt, mint magyar, és csak néhány jogász (UniA GÖ, Kur. 11495, számozatlan lap, *Wahl* 1938. szeptember 8-án kelt jelentése a Göttingeni Egyetem rektorának): Az első előadáson a „*német jelszót, Búcsú a BGB-től*” követte, hogy „*rámutasson a BGB alapvető gyengeségeire, kitérjen a németországi szemléletváltás okaira és bemutassa annak gyakorlati hatását a személyi és családjog új nagy törvényeire*”. A második előadásban „*ugyanebben a szellemben foglalkozott a paraszti gazdaságra vonatkozó speciális öröklési joggal (ún. Erbhoftsrecht – a ford. megjegyzése), vagyoni jogi tanításunkkal, valamint a kötelmi jog és a nemzetközi magánjog új feladataival*”. *Wahl* a következő mondattal zárta beszámolóját: „*Ami számomra a legérdekesebb volt, az a magyarországi viszonyokkal való szorosabb kapcsolat, melynek körében különösen nagy hatással volt rám a zsidókérdés túlsúlya, valamint az állam és az egyház eszméjének a nemzeti történelemből kiválgó szoros kapcsolata*”.

⁵⁵ UniA GÖ, Jur. Fak. 220 (számozatlan lap.): A Nemzetiszocialista Német Egyetemi Oktatók Szövetsége birodalmi vezetőjének, illetve az NSDAP birodalmi vezetőségének 1938. december 17-én kelt levele *Siegert* dékánnak. *Siegert*, akinek javaslatára *Messerschmidt* a göttingeni karon az oktatói megbízást kapott (UniA GÖ, Kur. 10848 2. kötet, számozatlan lap: *Siegert* 1936. június 12-én kelt levele az Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának), 1938. december 22-én kelt válaszáat

A Göttingen és Pécs közötti tudományos kapcsolatok példáján keresztül bemutatható, hogy a német professzorok kiválasztásában a politikai szempontok központi szerepet játszottak. A nemzetközi jogász *Herbert Kraus*, aki 1933 előtt jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, nem képviselhette a náci államot külföldön, mivel politikailag népszerűtlen tudósnek számított. Ugyanez vonatkozott a tudományos hírnévvel nem rendelkező náci jogászokra is (mint *Hermann Messerschmidt*), akik viszont külföldön árthattak volna a náci rendszer hírnevének. Másrészt az állami hatóságok még az 1930-as évek közepén is szinte sértő módon bántak még a csupán állítólagosan zsidó származású külföldi tudósokkal is, sőt, fontosnak tartották a külföldi vendégprofesszorok meghívását, de nem a tudományos cserét, ha azok – mint *Faluhelyi Ferenc* esetében – nem szolgálták Németország politikai érdekeit.

A második példának a náci nemzetközi jogász, *Gustav Adolf Walz*, aki 1937 végén Budapesten kapott vendégprofesszori megbízást. Esete betekintést nyújt a külföldre utazó német tudósokkal kapcsolatos jelentések készítésének mikéntjébe. 1934 nyarától kezdve a Birodalmi Oktatási Minisztérium a Külügyminisztériummal együtt többlépcsős engedélyezési eljárást dolgozott ki a külföldi utazásokhoz, és ezt a folyamatot több körrendeletében szabályozta.⁵⁶ *Walz* vendégprofesszori tevékenységét a Birodalmi Oktatási Minisztérium 1937. március 19-i „*Külföldi előadás- és tanulmányutak*” című rendelete⁵⁷ határozta meg, amely a következő eljárást írta elő:

1. A tudós kérelmet nyújt be (az utazási idő, az úti cél, az útvonal, az előadás témája, a kutatási terület és a meghívó szervezet vagy személy megjelölésével) az egyetem rektorának az utazás jóváhagyására.
2. Az Oktatási Minisztérium felelős az szolgálati út engedélyezéséért többek között akkor, ha utazási támogatást igényelnek.
3. A kari oktatói szövetség vezetője köteles véleményezni a kérelmet, szükség esetén az egyetemi oktatói szövetség vezetőjével való konzultációt követően.
4. Jóváhagyás esetén tájékoztatni kell a) a Külügyminisztériumot, b) az NSDAP külföldi szervezetét és c) a Német Kongresszusi Központot (DKZ) a Birodalmi Népfelvilágosító és Propaganda Minisztériumban (amely többek között a szükséges deviza biztosításáért felelős).
5. A DAAD-t is szükséges tájékoztatni az Angliába, Franciaországba, Olaszországba, Spanyolországba, Magyarországra, Hollandiába, Dániába vagy Svédországba tervezett utazásokról.

közvetlenül a szövetség vezetőjének, Prof. Dr. *Walter Schulz*nek küldte, és megpróbálta az ügyet megnyugtatóan rendezni.

⁵⁶ Lásd: DAFINGER, Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften 239–268. és 244. ff.; ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 282. ff., arra hivatkozva, hogy a Külügyminisztérium 1930-ban kiadott utasítása alapján (tehát már 1933 előtt is) a tudósoknak jelentést kellett készíteniük külföldi tartózkodásaikról, és a német követségeknek és konzulátusoknak is jelenteniük kellett a német tudósok esetleges feltűnő magatartását külföldön, így például azt, ha „németellenes” kijelentéseket tettek.

⁵⁷ Erlass des Reichserziehungsministeriums vom 19. März 1937: Vortrags- und Studienreisen in das Ausland 183. Vö.: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 289. ff. Az eljárást 1935 óta többször módosították, és a háború kitörése után tovább szigorították.

6. Külföldön a kutatónak fel kell vennie a kapcsolatot az illetékes külföldi német külképvislettel és lehetőség szerint az NSDAP helyi külügyi szervével is. Kívánatos az is, hogy a kiutazó az NSDAP Berlinben lévő külügyi szervnél az utazás megkezdése előtt látogatást tegyen.
7. Az utazást követően jelentést kell készíteni, amelyet továbbítani kell a Birodalmi Oktatási Minisztériumnak, amennyiben az „*politikailag vagy kulturálisan fontos észrevételeket vagy javaslatokat*” tartalmaz.

A hét pontban összefoglalt eljárás hatásosan mutatja be a külföldi tudományos utazások szabályozását a különböző állami és párhivatalok bevonásával,⁵⁸ valamint azt, hogy az utazó tudósoknak egyeztetniük kell az olyan intézményekkel, mint a külképvisletek és az NSDAP helyi külügyi szerve.⁵⁹ A tudósoktól a külföldi útjaik végén kért, politikailag releváns külföldi megfigyelésekről szóló útijelentések a náci rendszer számára is bőséges információt szolgáltattak a külföldi helyzetről, a Németországgal szembeni attitűdökről és a német politikáról szóló külföldi sajtóvisszhangról.

*Gustav Adolf Walz*⁶⁰ útibeszmólói kiváló példák erre. *Walz*ot, aki 1931-ben csatlakozott az NSDAP-hoz, 1933. november 1-jén hivatalos eljárás nélkül nevezték ki a Breslaui Egyetem Jogi és Politikatudományi Karára.⁶¹ 1933. decemberében anélkül lett az egyetem rektora, hogy a szenátusnak bármi beleszólása lett volna a kérdésbe.⁶² Miután a Breslau „*keleti politikai központtá*” való átalakítására irányuló tervei kudarcot vallottak, *Walz* 1937. tavaszán lemondott rektori tisztségéről.⁶³ A budapesti vendégprofesszori tervei egybeestek breslaui rektorságának végével. Röviddel a Kölnbe költözése előtt, 1937. végén öt hetet töltött Budapesten, de más magyarországi helyeket is meglátogatott.⁶⁴

⁵⁸ Mivel a tudományos képzettség mellett a politikai nézetek is meghatározóak voltak, különösen a prominens náci jogtudósok, mint például a berlini munkajogász *Wolfgang Siebert* (a kiel i skola tagja és a *Volksrechtshuch* társszerzője) utazhattak. PA AA, RZ 507/65655 (számozatlan lap): *Siebert* 1940. február 16-án a REM-hez benyújtott kérelme a görögországi utazás engedélyezésére (*Gieseke* dékán jóváhagyással továbbította); *Dahnke* (REM) 1940. március 9-én kelt levele a Külügyminisztériumhoz (Kultúrpolitikai Osztály): „*Szakmai szempontból az utazást kívánatosnak tartom; politikai szempontból a kérelmezővel szemben a tervezett külföldi utazás tekintetében nincs kifogásom.*”

⁵⁹ A tudósokat ők instruálták és felügyelték. Például *Eduard Wahl* 1938. nyarán Magyarországon tartott előadásának engedélyezése (lásd az 54. lábjegyzetet) a következő utasításokat tartalmazta (UniA GÖ, Kur. 11495, számozatlan lap: külföldi utazás jóváhagyása 1938. július 11-én): „*Külföldi tartózkodása során mielőbb vegye fel a kapcsolatot az illetékes német külképvislettel és a Német Akadémiai Csereszolgalat budapesti kirendeltségével, amely támogatja Önt törekvéseinek megvalósításában és a külföldi tartózkodás értékelésében. (...) Továbbá külföldi tartózkodása során lehetőség szerint vegye fel a kapcsolatot az NSDAP helyi külföldi szervezetével, amelyet tájékoztatni fog az Ön kiutazásáról. (...) Az NSDAP berlini külföldi szervezetének (...) meglátogatása az utazás megkezdése előtt kívánatos.*”

⁶⁰ Prof. Dr. iur. Dr. phil. *Gustav Adolf Walz* (1897–1948) életrajzi adatait lásd a tanulmány végén a függelékben.

⁶¹ A kiel i és a königsbergi karok mellett a breslaui jogi kar egyike volt annak a három karnak („*Stoßtruppfakultäten*”) amelyet a birodalmi oktatási minisztérium kiválasztott, hogy mintakarokként támogassa a náci jogújítást a kutatásban és az oktatásban, ami mindenekelőtt a személyzeti politikában tükröződött. Lásd: DITT, „*Stoßtruppfakultät Breslau*”. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 83. ff., 117. ff., 125. ff.

⁶² *Walz* elképzeléseire az rektor politikai feladatairól: DITT, „*Stoßtruppfakultät Breslau*”. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 52. ff., 61. ff., 71. ff.; WALZ, Der Rektor als Führer der Universität 6–8.

⁶³ DITT, „*Stoßtruppfakultät Breslau*”. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 70., 81–82.

⁶⁴ UniA München, E-II-3482, 94. lap 114–115., 124., 127.: A vendégprofesszori állás finanszírozása a fizetésével, valamint az utazáshoz és a fogadó országban való tartózkodáshoz szükséges további források biztosításával történt.

Miután 1937 decemberének végén visszatért Budapestről, *Walz* két úti jelentést készített a Birodalmi Oktatási Minisztérium számára: egy rövidebbet külföldi tartózkodásának menetéről és egy majdnem kétszer olyan hosszút, amelynek a „*Bizalmas*” címet adta, és amelyben a magyarországi politikai helyzetről adott tájékoztatást. Jelzésértékű, hogy az első jelentés is – a tudományos eszmecseréről szóló információk helyett⁶⁵ – inkább a magyarországi politikai helyzetre vonatkozó megállapításokat tartalmaz, mint például azt, hogy „*Magyarországon nincsen nemzetiszocialista tendenciája a politikai akaratnak*”.⁶⁶

A jóval hosszabb második jelentésben *Walz* bírálta a vendégprofesszorok szigorú felügyeletét és ellenőrzését a magyar fél részéről, mert ez jelentősen megnehezítette az országon belüli utazást. Beszámolt a „magyarországi németek” nehéz helyzetéről és a Német Népi Bajtársi Szövetség (*Volksdeutsche Kameradschaft*) képviselőivel, köztük *Richard Huss*-szal és *Franz Anton Basch*-szal folytatott megbeszélésekről is.⁶⁷ Szóba került a „*zsidó befolyás*” alatt álló magyar sajtó is, amely tudósításaiiban figyelmen kívül hagyta a magyarországi német eseményeket, és ellenezte az 1936-os német-magyar kulturális egyezményt. Végül *Walz* konkrét javaslatokat is tett arra vonatkozóan, hogyan kellene a jövőbeni csereprofesszorokat instruálni. Részletesen írt erről: „*Számos német falut meglátogattam ezen az úton (...). Mindenütt ugyanazokat a panaszokat lehetett hallani, hogy a német iskola nem valósul meg, és hogy az új iskolarendeletnek, amelyet most adtak ki, éppoly kevés kilátása van a végrehajtásra, mint az előzőnek. (...) A németek túlnyomó többsége a Huss vezette Deutsche Volkskameradschaft-hoz tartozik. Huss professzor fiatalabb budapesti kollégái, Dr. Basch, Dr. Schnitzer és Dr. Goldschmidt rendkívül aktívak és a legjobb benyomást teszik. (...) De a Volkskameradschaft és a birodalmi németek között minden kapcsolatfelvételt rossz szemmel néznek. (...) Másrészt teljesen elfogadhatatlannak tartom, hogy a birodalmi német képviselő megkerülje ezt a szervezetet. Meg kell kísérelnie, hogy betekintést nyerjen a magyarországi német nemzetiségi harc problémáiba. (...) Helyénvalónak tartom, hogy utasítsuk, hogy vegye fel a kapcsolatot a Huss, Basch, Schnitzer és Goldschmidt vezette Német Népi Bajtársi Szövetséggel (...). Szeretném felhívni a minisztérium figyelmét arra is, hogy a német-magyar kulturális egyezmény megkötését a magyar képviselőházban és egy bizonyos magyar sajtóban alapvető okokból támadták. Ebben bizonyára nagy szerepet játszanak a zsidó hatások, de a nemzetiségpolitikai aggályoknak is van bizonyos szerepük. (...) Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar nyelvű budapesti magyar sajtóból*

Walz esetében ezek a kiegészítő pénzeszközök 800 birodalmi márkát tettek ki, ami az úti beszámolója szerint túl kevés volt a reprezentációs kötelezettségek teljesítéséhez. *Walz* 1.000 birodalmi márkát kért, mielőtt útnak indult volna. *Richard Wagner* rektor, *Walz* utódja abban a levélben, amelyben *Walz* úti jelentését továbbította a REM-nek, szintén kritizálta a német tudósok állítólagosan nem megfelelő anyagi forrásait külföldi útjaik során.

⁶⁵ Magas rangú magyar résztvevőket nevezett meg a minisztériumokból és az egyetemről, akik részt vettek az első „*A német alkotmányfejlődés a bismarcki alkotmánytól napjainkig*” („*Deutsche Verfassungsentwicklung von der Bismarck'schen Verfassung bis zur Gegenwart*”) című első előadáson: a kulturális minisztériumból *Szily Kálmán* államtitkárt és *Fülei-Szántó Endre* felsőoktatási főosztályvezetőt, az egyetem rektorát, az Állam- és Jogtudományi Kar professzorait és *Otto von Erdmannsdorff*-öt, a német nagykövetség képviselőjét. Az előadás első óráján 250 fő, míg az előadás további részében 40-100 fő vett részt. A további megjegyzések a magyar vendégszeretetre, a vendégházban való rossz elhelyezésre és az állítólagos devizahiányra vonatkozó kritikák voltak. Lásd: UniA München, E-II-3482, 129v–130r lap, *Walz* úti beszámolója 1937. december 28-i keltezéssel.

⁶⁶ UniA München, E-II-3482, 129v lap, *Walz* úti beszámolója szintén 1937. december 28-i keltezéssel.

⁶⁷ A későbbi *Volksgruppenführer Franz Anton Basch* (1901–1946) tevékenységét lásd: SPANNENBERGER, Der sog. erste Basch-Prozess 545–570.; ALBRECHT, Deutsches Volksgruppenrecht in „Donauropa” 449–503., itt: 467 ff.

*két neves újság kivételével minden más neves lap zsidó, és hogy a német nyelvű sajtót a zsidó tőkével rendelkező kormány működteti, akkor azonnal világossá válik ennek a tudósításnak a háttere.*⁶⁸

Német szempontból a nemzetközi tudományos párbeszédnek tehát kettős funkciója volt: egyrészt a náci rendszer a professzorok úti beszámolóin keresztül rengeteg információhoz jutott az adott országról,⁶⁹ másrészt a professzorok tudósként külföldön is megjelentek, és számos, gyakran magas rangú, „németbarát” jogással létesítettek kapcsolatot a helyszínen, amivel a tudományos hálózatok „kulturálisan kíváncsi” kiépítése és bővítése a náci rezsim érdekeit is szolgálta.⁷⁰ Itt tartózkodása alatt *Walz* kapcsolatban állt *Magyary Zoltán*nal,⁷¹ a budapesti Magyar Közigazgatástudományi Intézetnek az igazgatójával,⁷² aki valószínűleg a náci rezsim legfontosabb kapcsolattartója volt a magyar jogtudományon belül. Jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, már 1933 előtt is többször járt Németországban, és a náci korszakban – saját bevallása szerint nem

⁶⁸ UniA München, E-II-3482, 131. ff. lap, *Walz* úti beszámolója 1937. december 28-i keltezéssel, „Bizalmas” megjelöléssel.

⁶⁹ Ezt a benyomást keltik más tudósok jelentései, így például *Wolfgang Ostwald* lipcei vegyésznek, a híres vegyész *Wilhelm Ostwald* fiának 1939. december 31-én kelt 43 oldalas „Jelentés egy tudományos előadaskörútról Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában (1939. nov. 13-tól dec. 15-ig)” című, függelékkel ellátott irata (PA AA, RZ 507/65655, számozatlan lap, melyen belül a 13–24. oldalak vonatkoznak Magyarországra). Többek között a következőkről témákról tett megjegyzéseket: „a jelenleg még Magyarországon hivatalban lévő professzorok nem árja származásáról” (14.), „az új Németországregek szervezete iránti csodálat kifejezéseiről” (16.), „az új Németországgal is szimpatizáló” (21.) németbarát hozzáállásról, a „Tescchebei német megszállásának helyesléséről, amelyet „mindenki üdvözölt”, a „bolsevizmus új hullámától való félelemről” (22.), a „Magyarország esetleges német megszállásától való félelemről” és a „nemzeti magyarok álláspontjáról a német kisebbséggel szemben” (23.). A jelentés a kulturális propagandáról szóló elmélkedésekkel zárult (42–43.), amelyeket a szerző így vezetett be: „Az előző jelentésből kitűnik, hogy a vegyészek számára nem nehéz a kérdéses országokban a kezdetben vázolt értelemben kulturális propagandát folytatni”. Lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 317–318. A szerzők abból indulnak ki, hogy a jelentés legalább részben megfelelt az állami szervek elvárásainak.

⁷⁰ BARBIAN, „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik 67–109., itt: 74–75. (= Archiv für Kulturgeschichte 415–459., itt: 423.).

⁷¹ *Magyary* felajánlotta, hogy *Walz* előadásait lefordítja magyarra és kiadványsorozatóban megjelenteti, a fordítást pedig a Birodalmi Oktatási Minisztérium támogatja.; UniA München, E-II-3482, 133. lap (*Walz* kérelme a REM-hez 1938. január 13-án). A *Walz* és *Magyary* közötti kapcsolatfelvételtől szóló dokumentumot iktatták az illetékes hatóságoknál (PA AA, RZ 507/65655, számozatlan lap: *Otto von Erdmannsdorff*, budapesti német nagykövetség, a Külügyminisztériumnak, 1940. január 7.).

⁷² Prof. Dr. *Magyary Zoltán* (1888–1945) életrajzi adatait lásd a tanulmány függelékében. *Magyart* a modern magyar tudománypolitika megalapítójának tartják. 1931/32-ben kormánybiztosként részt vett a magyar közigazgatási racionalizálásának előkészítésében. Több nyelven beszélt, járt Németországban, Olaszországban, Franciaországban, az Egyesült Államokban valamint a Szovjetunióban, és külföldön szerzett tapasztalatait is felhasználva kidolgozta a magyar közigazgatás reformjának modelljét. 1932-ben jelent meg *Hanns Jobst* által németre fordított műve „Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik. Die Grundlagen der ungarischen Wissenschaftspolitik“ 683 oldal terjedelemben. Az általa alapított (1931) Magyar Közigazgatástudományi Intézet nevét levélpapírja fejlécében németül *Ungarisches Verwaltungswissenschaftliche Forschungsinstitut* formában adta meg. Lásd: BArch, R 1501/3777, számozatlan lap: *Magyary* levele *Wilhelm Stuckar*hoz 1942. augusztus 20-án). Ez az intézet volt Magyarországon a közigazgatástudomány kutatásának és oktatásának a központja, amely 1938 és 1944 között önálló folyóirattal is rendelkezett (*Közigazgatástudomány*), amelynek szerkesztője *Magyary* volt. Fő műve („*Magyar Közigazgatás*”) 1942-ben jelent meg. Lásd hozzá: MAGYARY, Das Ungarische Institut für Verwaltungswissenschaft 289–292., itt: 289; FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 35., 42. ff., 54. ff. Lásd még: a magyar Parlamenti Könyvtár honlapján: <https://konyvtar.parlament.hu/magyary-zoltan>.

csak a magyar kormány tudtával, sőt kérésére⁷³ – tovább mélyítette a kapcsolatokat. Többször meghívták Németországba konferenciák előadójaként vagy vendéglátásra (például 1941-ben Berlinbe és Lipcsébe),⁷⁴ rendszeresen publikált német folyóiratokban,⁷⁵ szoros kapcsolatban állt a Német Jogakadémiával (4.1. és 4.2. fejezet), és részt vett a közigazgatási jog nemzetközivé tételéért folytatott németországi tevékenységben (5.2. szakasz). Számos diákot küldött Németországba, hogy előadásokat hallgassanak a német alkotmányjogról és közigazgatási jogról, és hogy tiszteletüket tegyék olyan náci jogászok előtt, mint *Carl Schmitt*, *Paul Ritterbusch*, *Ernst Rudolf Huber*, *Reinhard Höhn* és *Arnold Köttgen*.⁷⁶ A *Magyar* által felügyelt Magyar Közigazgatástudományi Intézet *Közigazgatástudomány* című folyóiratában magyar fordításban jelentek meg olyan neves náci professzorok írásai teljes terjedelemben vagy összefoglalóként,⁷⁷ mint *Ernst Rudolf Huber*⁷⁸ vagy *Otto Koellreutter*,⁷⁹ de olyan magas rangú állami tisztviselők is, mint *Wilhelm Stuckart* (a Birodalmi Belügyminisztérium államtitkára)⁸⁰ vagy *Hans Heinrich Lammers* (a Birodalmi Kancellária vezetője).⁸¹ *Magyar*nak a náci jogászokkal való kapcsolataira még többször visszatérünk.

⁷³ SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.“ 161–178., itt: 164. Egy korabeli értékelés szerint *Magyar* jobban szimpatizált a totalitárius rendszerekkel, mint a demokratikus vagy köztársasági államokkal, lásd: FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 45.

⁷⁴ SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.“ 161–178., itt: 162. ff. *Magyar* hét hetet töltött csereprofesszorként a berlini egyetemen a német-magyar kulturális csereprogram keretében; N. N.: Rundschau. Ungarische Professoren in Deutschland 185–186. *Magyar* 1941. február 17-én a lipcsei egyetemen „Az állam mint közigazgatási apparátus“ („Der Staat als Verwaltungsapparat“) címmel tartott előadást; N. N., Sächsische Volkszeitung vom 18. Feb. 1941, 4.

⁷⁵ A következő publikációiról szükséges említést tenni: MAGYARY, Hauptprobleme der ungarischen Verwaltungsrationalisierung 65–67.; MAGYARY, Grundlagen des ungarischen Verwaltungsrechtes 183–186.; MAGYARY, Die ungarische Kommunalpolitik nach dem Kriege 249–274; MAGYARY, Die starke Exekutive 688–704.; MAGYARY, Die überragende Stellung der Exekutive im heutigen Staat und ihre Folgen 195–203.; MAGYARY, Verwaltungsgeneralstab–Wirtschaftsgeneralstab 195–199., 227–233.; MAGYARY, Die Verwaltung und der Mensch. Ein Beitrag zum Verwaltungsrecht und zur Verwaltungslehre Ungarns 230–255.; MAGYARY, Der Staat als Verwaltungseinheit 627–644.; MAGYARY, Das Ungarische Institut für Verwaltungswissenschaft 289–292.

⁷⁶ Lásd bővebben: SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.“ 161–178., itt: 165. ff.

⁷⁷ Áttekintésként lásd hozzá: SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.“ 161–178., itt: 163.

⁷⁸ *Huber* budapesti tartózkodásáról lásd a 123. lábjegyzetet.

⁷⁹ *Koellreutter* a japán államfejlődés és a kelet-ázsiai nagytérség témakörében tartott előadást, amelyről beszámoltak a *Közigazgatástudomány* című folyóiratban 1943-ban (235–247.). *Koellreutter* 1939-ban járt Japánban, lásd: SATO, Die „Neue Europäische Ordnung“ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung 47–78., itt: 62. ff.

⁸⁰ *Stuckart* előadásának témája az új közigazgatástudomány struktúrájának és célkitűzéseinek bemutatása volt, amelyről 1942-ben szintén beszámoltak a *Közigazgatástudomány* című folyóiratban (275–288.).

⁸¹ *Lammers* a német hivatalnokok képzéséről beszélt, különös tekintettel a közigazgatási akadémiák szerepére. Előadásáról 1938-ban jelent meg beszámoló a *Közigazgatástudomány* című folyóiratban (97–113.). Már 1936. december 5-én tartott előadást a Magyar Jogászegylet felkérésére „A nemzetiszocialista állameszme és annak megvalósulása a III. Birodalomban“ („Die nationalsozialistische Staatsidee und ihre Verwirklichung im Dritten Reich“) címmel, amely magyar nyelven is megjelent a *Magyar Jogászegyleti Értekezések* sorozatban 1937-ben (469–489.).

2.2. A budapesti Német Tudományos Intézet (1941–1945)

A Német Tudományos Intézetek (DWI) mint interdiszciplináris kutatóközpontok⁸² létrehozása tizenhat európai ország fővárosában a háború kezdete óta tartó tudományos terjeszkedés keretében valósult meg.⁸³ Ha a nyolc nagyobb (önállóan működő) kirendeltséget is hozzáadjuk, az intézmények száma 24-re emelkedik⁸⁴: Magyarországon 1941 óta a budapesti DWI mellett három kirendeltség működött Debrecenben, Pécsen és Szegeden.⁸⁵ A DWI megalapítását a Külügyminisztérium Kulturpolitikai Osztálya és a Birodalmi Oktatási Minisztérium kezdeményezte. Mindkét minisztérium megőrizte a hatáskörét az alapítást követően is, és a Birodalomból gondoskodott az egyes intézetek központi irányításáról.⁸⁶

A német tudományos intézeteknek általában három osztálya volt: (1) a tudomány és szervezés, (2) a tudományos csere és (3) nyelvi kérdések osztálya. Az első osztály volt felelős a professzorok cseréjéért és az előadói utak szervezéséért, valamint általában a kulturális cseréért (1940 óta az intézetek voltak a külföldi előadások ún. kapcsolattartó pontjai).⁸⁷ A második részleg a diákok, tanárok és tanulók cseréjéért volt felelős. A harmadik osztály nyelvtanfolyamokat szervezett és felügyelte a német lektorátusokat, ahol a tanárok és lektorok feladata nemcsak a német nyelv és kultúra oktatása volt, hanem „a nagy európai térség új rendjének bajnokaiként” is fel kívántak

⁸² A náci korszakban erőteljesen támogatták a különböző bölcsészettudományi diszciplínák intézményi fúzióját csakúgy, mint az együttműködésen alapuló kutatás más formáit. Ezek közé tartoznak például az ún. Keleti Intézetek (a breslaui Kelet-Európa Intézetről lásd a 3.1. fejezetet, illetve e körbe tartozik a „Ritterbusch-akció” is (lásd hozzá a 326. lábjegyzetet). Lásd még: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 9., 14. (Az egyéni kutatást elavultnak tekintették; ehelyett a kutatásnak interdiszciplinárisnak és „együttműködőnek” kell lennie).

⁸³ Lásd: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 9. ff., 3. lábjegyzet (az aktákról), 11–59. (a tervezésről, az intézetek felállításáról és a tevékenységéről), 146–166. (a budapesti intézetről).

⁸⁴ A következő intézeteket nyitották meg: 1940-ben Bukarestben, Párizsban, Szófiában; 1941-ben Budapesten, Belgrádban, Koppenhágában, Madridban, Athénban; 1942-ben Brüsszelben; 1943-ban Helsinkiben, Stockholmban, Agramban (Zágráb), Pozsonyban; 1944-ben Lisszabonban, Velencében, Tiranában. Fiókirodák voltak Barcelonában, Portóban, Nagyszebenben, Csernyivciben, Marseille-ben, Odesszában, Pécsen és Szarajevóban. Lásd: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 14–15. Hausmann négy csoportját különbözteti meg azoknak az országoknak, amelyekben intézeteket hoztak létre (lásd a 26–27. oldaltól): először a „III. Birodalommal” (a nagyrészt) egyenjogú államokat, másodsor a megszállt országokat, harmadszor a fasiszta szatellitállamokat és végül autoriter szövetségi államokat.

⁸⁵ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 15., 147–148.; N. N., Rundschau. Eröffnung der Zweigstelle Debrecen des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts Budapest, Ungarn 789–791.

⁸⁶ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 22. A kiküldött ösztöndíjasok a Birodalmi Oktatási Minisztériumnak voltak alárendelve, az előadók a Német Akadémiához kerültek, míg a tudományos csere a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozott, amely a vezetést és az alapok kezelését is ellátta (25., 33–34.). A keleti német tudományos intézetek is részei voltak az ún. Délkeleti Közösségnek (*Südosstgemeinschaft*) 1941-től kezdődően, amely a breslaui Kelet- és Délkeleti Német Tudományos Intézetek szövetsége volt a breslaui Kelet-Európai Tanulmányok Intézetének irányítása alatt állt (51–52.).

⁸⁷ BArch, R 61/571, 48. láptól: a Birodalmi Nevelésügyi Minisztérium tájékoztatója 1941. június 15-én; ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Einleitung 1–18., itt: 10.

lépni.⁸⁸ A német klasszikusok mellett az intézet könyvtáraiban a náci törvények is megtekinthetők voltak, és a náci jogot, köztük a Német Jogakadémia által előkészített „néptörvénykönyvet” (*Volks-gesetz-buch*) előadások segítségével mutatták be.⁸⁹

Az intézetek élén különböző tudományágak professzorai álltak, akiknek az volt a feladata, hogy a német kulturális és tudományos politikát a külföldi fővárosokban láthatóvá tegyék. Mivel a jól fizetett intézetigazgatóknak kutatási szabadságot ígértek, mentesültek a katonai szolgálat alól, és kinevezésükkor birodalmi professzori rangot kaptak,⁹⁰ számos prominens náci tudós volt közöttük. Ketten jogászok voltak, nevezetesen *Gustav Adolf Walz*, aki az agrami (Zágráb) DWI-t vette át (1942–1945), és a korábbi prágai egyetemi rektor és agrárjogász, *Wilhelm Saure*, aki a pozsonyi DWI-t vezette (1943–1945).⁹¹ *Walz* állítólag információkat gyűjtött agrami zsidó tudósokról, *Saure* pedig SS vezető (*Oberführer*) volt az SS Faji és Telepítési Főhivatalában,⁹² amely többek között a „faji vizsgálatokért és szelekciókért”, valamint a népi németeknek (*Volksdeutsche*) nevezett német kisebbség tagjainak a honosításáért volt felelős.

A lipcsei szociológus, Prof. Dr. *Hans Freyer* (1887–1969) a budapesti Német Tudományos Intézet elnöke volt. Asszisztense és tanítványa volt *Helmut Schelsky* (1912–1984), a későbbi Bonni Köztársaság egyik legismertebb szociológusa és jobboldali értelmisége.⁹³ Az intézetigazgatóknak rendszeresen jelentést kellett tenniük a Külügyminisztériumnak, és részt kellett venniük berlini konferenciákon, ahol utasításokat kaptak a náci kulturális és tudományos politika közvetítésére

⁸⁸ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 25., 27. ff. (lásd a 31. lábjegyzetben az idézetet), 157.

⁸⁹ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 29., 39., 156. A budapesti intézeti könyvtárban rövid idő alatt mintegy 10.000 kötetet gyűjtöttek össze.

⁹⁰ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 15. (9. lábjegyzet), 24–25.

⁹¹ *Wilhelm Saure* (1899–1951) tevékenységéről lásd: SCHUMANN, Die Göttinger Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 65–122., itt: 76–77. (35. lábjegyzet); HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im groÙeuropäischen Raum“ 33–81., itt: 48. (37. lábjegyzet); HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 322. ff. (*Saure* pozsonyi intézetvezetői tevékenységéről); WIEDEMANN, Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag 25. ff. (*Saure* prágai intézetvezetői tevékenységéről).

⁹² HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 24. ff. (26. lábjegyzet), 37., 330–331.

⁹³ *Schelsky* ekkor már habilitált. Habilitációs értekezését, amelyet csak később publikáltak, többek között *Carl Schmitt* ihlette. 1957-ben *Schelsky* egyike volt a Szövetségi Alkotmánybíróság által a német Büntető Törvénykönyv 175. §-ról szóló döntés előtt meghallgatott szakértőknek, és a férfi homoszexualitás büntethetőségének fenntartása mellett szólalt fel (BVerfGE 6, 389., 408. ff., 428–429.). *Freyer* és *Schelsky* életrajzi adatait lásd: REHBERG, Hans Freyer (1887–1969), Arnold Gehlen (1904–1976), Helmut Schelsky (1912–1984) 72–104. itt: 72. ff., 85. ff.

vonatkozóan.⁹⁴ Az 1941. február 12-én megnyílt⁹⁵ budapesti DWI 1945-ig működött.⁹⁶ Párbeszédet folytatott a német kisebbség képviselőivel, például *Franz Anton Basch* népcsoportvezetővel, és az NSDAP külföldi szervezete nemzeti csoportjának vezetőjével, *Henry Esppel*. Az intézet további feladatai közé tartozott a magyar akadémikusok megfigyelése, különösen a nemzetiszocializmushoz való közelségük vagy távolságtartásuk, valamint a zsidó akadémikusok arányának tisztázása.⁹⁷ Emellett a magyarországi németiség⁹⁸ kutatásának álcája alatt további cél volt a német népcsoportok feltérképezése a későbbi németesítés érdekében.⁹⁹

Mindebben ismét megmutatkozik a nemzetközi tudományos kapcsolatok kettős funkciója. A fent említett feladatokon kívül külföldi kulturális és tudományos propagandáról is szó volt, amelyben minden tudományterület német, élvonalbeli kutatói részt vettek.¹⁰⁰ 1942 végén a Budapesti Intézet ötnapos konferenciát szervezett német és magyar atomfizikusok részvételével, amelyen német részről többek között *Max Planck*, *Werner Heisenberg* és *Carl Friedrich von Weizsäcker*

⁹⁴ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 45. *Schelsky* később megvédte *Freyert*, és azt állította, hogy nem hagyta magát intézményesíteni (44–45., 152–153., 163–164.).

⁹⁵ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 153. ff.; N. N., Die Eröffnung des Deutschen Wissenschaftlichen Institutes in Budapest, Ungarn 129–153. A Budapesti Egyetem rektora, Prof. Dr. *Schütz Anton* köszöntőjét Dr. *Otto von Erdmannsdorff*, Németország budapesti nagykövetének megnyitó beszéde, további rövid beszédek és a Szövetségi Külügyminisztérium Kulturpolitikai Főosztályának vezetőjének üdvözlése követte. *Fritz von Twardowski* (lásd még 321. lábjegyzet), az Oktatási Minisztérium államtitkára, Dr. *Werner Zschintzsch* és a magyar kormány képviselőjében *Hóman Bálint* kulturális és oktatási miniszter kapott szót, majd *Hans Freyer* tartotta meg a fő előadást.

⁹⁶ Mielőtt az intézetet 1945 elején végleg bezárták, 1944 májusában *Reinhold Krallert* SS-Untersturmbannführer vezetésével a Birodalmi Biztonsági Főhivatal VI. G. Külföldi Kémkedési Osztályának irányítóközpontja volt. Lásd: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 56., 163. ff.

⁹⁷ Lásd hozzá: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 45., 163–164. *Hans Freyer* például állítólag „nem sokkal a Szovjetunió lerohanása után tárgyalt a magyarországi német népcsoport képviselőivel önkéntes szervezetek megalakításáról“ (45.).

⁹⁸ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 148–149. A szerző szerint az intézet feladatai közé tartozott a magyarországi német nemzetiségi kutatás összefoglalása és irányítása, valamint a különböző birodalmi német nemzetiségi kutatóintézetek és szervezetek utasításainak és megbízásainak továbbítása. A magyarországi német nemzetiségűeket nyilván kellett tartania, törekedett a települések és városok német eredetének a bizonyítására, a német kulturális teljesítmények dokumentálására és a *Volksbund* disszimilációs propagandájának a „tudományos“ alátámasztására. A DWI sajtóosztálya látta el a birodalmi német és az össznémet sajtót a magyarországi német nemzetiségre vonatkozó „tudományos“ adatokkal, és felügyelte a magyarországi német sajtó tartalmát.

⁹⁹ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 47. ff. *Hausmann* szerint (50.) a dunai régió összes tudományos intézménye „a keleti neokolonialista újranépesítési szándékok álcázására szolgált“.

¹⁰⁰ FREYER, Deutsch-ungarischer Wissenschaftsaustausch 461–463., itt: 462.

vett részt.¹⁰¹ Összességében a budapesti intézet előadásprogramja ambiciózus volt, és szinte minden hétre esett egy előadás a német tudományos élet képviselői részéről.¹⁰²

Az intézet révén Budapestre érkező jogtudósok szintén a náci rezsim jogi elitjéhez tartoztak. *Carl Schmitt* (1888–1985)¹⁰³ első budapesti tartózkodása 1942. április 30. és május 8. között *Hans Freyer* meghívására történt, akivel *Schmitt* 1929 óta baráti kapcsolatban állt.¹⁰⁴ *Schmitt* a DWI-n a „Nagytársaság nemzetközi jogi rendje” („*Völkerrechtliche Großraumordnung*”) témakörben tartott előadást, amit a „Közigazgatási és közigazgatási jog” („*Verwaltung und Verwaltungsrecht*”) című előadás követett a Budapesti Egyetemen.¹⁰⁵ Itt a beszédét követően Pázmány Péter Emlékéremmel tüntették ki¹⁰⁶ Budapesten *Schmitt* több (olykor magas rangú) magyar jogással is eszmecsere folytatott, köztük *Imrédy Bélával* (1891–1946), aki 1938/39-ben magyar miniszterelnök és az első két ún. zsidótörvény kezdeményezője volt.¹⁰⁷ Közvetlenül hazatérése után *Schmitt* megköszönte a budapesti nemzetközi jogásznak, *Gajzágo Lászlónak* (1883–1953)¹⁰⁸ azt a nemzetközi jogi munkáját,

¹⁰¹ A konferencia 1942. november 30. és december 4. között valósult meg. Lásd hozzá: HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 42., 161–162.

¹⁰² HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 157. ff. A professzorcserehez lásd továbbá: BARBIAN, „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik 67–109., itt: 77. (= Archiv für Kulturgeschichte 415–459., itt: 425.).

¹⁰³ Műveinek az áttekintését a náci korszakban lásd: DECKE – GROSS, Carl Schmitt 732–736. Részletesen *Schmitt*ről: MEHRING, Carl Schmitt.

¹⁰⁴ RIEB, Lilly von Schnitzler – Carl Schmitt 113–256., itt: 154. ff. (130. és 136. lábjegyzet); WULF, Vom Konservativen zum Widerständler. Wilhelm Ahlmann (1895–1944) 5–26., itt: 9–10.

¹⁰⁵ Az előadásokra 1942. május 4-én és 6-án került sor. Az útleírások mindkét budapesti tartózkodásról lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203–212., (a 203. oldaltól: előadás 1942 májusában, a 208. oldaltól: előadások 1943 novemberében). Lásd még: TECHET, Carl Schmitts Reisen nach Ungarn 321–338., itt: 332 ff.; HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 46–47., 160–161.; MEHRING, Carl Schmitt 417., 420.

¹⁰⁶ A budapesti Állam- és Jogtudományi Kar akkori dékánja, *Tomsányi Mór* (1878–1951), a közjog és a közigazgatási jog professzora, a Felsőház és a Magyar Tudományos Akadémia tagja hallott *Schmitt* budapesti útjáról, és felkérte, hogy tartson előadást. *Schmitt* ezután megköszönte neki a megtiszteltetést. LArch NRW R, RW 265 – 16112: *Tomsányi* 1942. április 22-én kelt levele *Schmitt*nek.; RW 265 – 13566: *Schmitt* 1942. május 15-én kelt levele *Tomsányi*nak. Lásd hozzá: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203–204. (35. lábjegyzet).

¹⁰⁷ A „Nagytársaság nemzetközi jogi rendje” („*Völkerrechtliche Großraumordnung*”) című előadása után *Schmitt* *Imrédy Bélával* (aki 1944 márciusában a németek miniszterelnök-jelöltje, 1944 májusától pedig gazdasági miniszter volt) tárgyalt „a megvalósítás alatt álló nagytársaság belső szerkezetéről”. *Schmitt* kapcsolatban állt *Eckhart Ferenc* (1885–1957) is, aki 1929 óta volt a Budapesti Egyetem jogtörténész professzora. Róla így írt: „Nagyon értékes tudományos beszélgetés folyt *Eckhart Ferenc* jogtörténésszel, (aki) számos szakmai kapcsolat révén szorosan kötődött a német akadémiai élethez”, és „valószínűleg Németországban is szóba jöhetne egy akadémiai előadás megtartására”. Lásd még a további partnereit is: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: a 203. ff. (204–205., 207–208., 211. *Imrédy* és *Eckhart* vonatkozásában). *Eckhart* jelentőségéről a magyar jogtörténet-tudományban lásd: STIPTA, Rechtsgeschichtsschreibung 757–770., itt: 758 ff.

¹⁰⁸ *Gajzágo László* jogász és diplomata volt, aki többek között az 1930-as években delegáltként képviselte a magyar kormányt a hágai Nemzetközi Bíróság előtt. 1936-tól a nemzetközi jog professzora volt Budapesten, 1942 óta a Magyar Tudományos Akadémia tagja, lásd: Nemzeti Névtár, <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=652148>). A *Gajzágo*val való kapcsolatáról lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203., 207., 211–212.

amit Budapesten adott át neki,¹⁰⁹ és cserébe elküldte Gajzágnak „a mellékelt kis könyvecskét a *Leviatánról, amely a 72 oldaltl kezdődően a nemzetközi jognak tisztán államközi joggá való átalakulását tárgyalja*”.¹¹⁰

Freyer újbóli meghívására Schmitt 1943. november első felében egy jó hétig Budapesten tartózkodott, és a DWI-ben a háború fogalmának nemzetközi jogi változásairól, az egyetemen pedig „*Az európai jogtudomány jelenlegi helyzetéről*” („*Die heutige Lage der europäischen Rechtswissenschaft*“) tartott előadást.¹¹¹ Ez utóbbi előadást Schmitt korábban már Bukarestben, majd más nyugat-európai országokban is megtartotta (spanyolul Madridban és Barcelonában, franciául Coimbrában).¹¹² Írott

¹⁰⁹ Az 1942-ben megjelent műről van szó, melynek címe „*A nemzetközi jog eredete*“ („*Der Ursprung des Völkerrechts*“) volt. Schmitt azt állította, hogy olvasta a mű latin idézeteit, lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203., 207. Schmitt idézte Gajzágot a „*Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*“ című műben (Köln 1950, 88., 2. lábjegyzet): „*A további szakirodalom áttekintése (...) megtalálható L. von Gajzago kiváló magyar munkájában a nemzetközi jog eredetéről a spanyol iskolában (Budapest 1942)*“. Schmitt 1942. május 14-én (Budapestről való visszatérése után) Lilly von Schnitzlernek írt levelében külön kiemelte a Gajzággal és Imrédy Bélával folytatott beszélgetéseket. Lásd: RIEß, Lilly von Schnitzler – Carl Schmitt 113–256., itt: 155–156.

¹¹⁰ LArch NRW R, RW 265 – 13024: Schmitt 1942. május 23-án kelt levele Gajzágnak, amelyben Schmitt megköszöni a Gajzággal folytatott megbeszéléseket, „*amelyek utazásom legértékesebb és reményeim szerint legtermékenyebb eredményei közé tartoznak*“. Szintén 1942-ben Schmitt elküldte Gajzágnak a „*Die Formung des französischen Geistes durch den Legisten*“ című cikkét, amely éppen akkor jelent meg. LArch NRW R, RW 265 – 4631: Gajzágo 1942. október 11-én kelt levele Schmittnek.

¹¹¹ TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 208., 210–211.

¹¹² TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 195., 229., 239., 250., 254 ff. (Schmitt 1941 és 1944 között Granadában, Lisszabonban, Párizsban és Salamancában is tartott előadásokat.). Minden előadásán találkozott magas rangú jogászokkal és köztisztviselőkkel (214. ff., 230. ff., 240. ff., 248. ff.). Tilitzki szerint (193–194.) a németek által 1940-től kezdve gondosan szervezett, neves náci akadémikusok által tartott előadáskörutakat „*az európai kontinens német vezetés alatti újjászervezése jellemezte*” (lásd 5. fejezetet).

formában a háború után jelent meg németül,¹¹³ miközben *Kuncz Ödön* (1884-1965)¹¹⁴ budapesti gazdasági joggal foglalkozó professzor már 1944-ben magyarra fordította.¹¹⁵

Magyary Zoltán és *Stolpa József* államtitkár (1887–1958)¹¹⁶, akik az 1930-es évek elejétől a Német Jogakadémia levelező tagjai voltak, többször szerepeltek *Schmitt* úti beszámolóiban (4.1. fejezet). *Stolpa*, aki a magyar *Schmitt*-tanítvány és doktorjelölt *Torzsay-Biber György* sógora volt,¹¹⁷ éppen *Schmitt* első magyarországi útja idején, vagy közvetlenül az előtt tért vissza Németországból. A Nemzetközi Jogi Kamara (*Internationale Rechtskammer*) 1942 áprilisának végén¹¹⁸ megrendezett berlini konferenciájáról számolt be, amelyen előadást tartott (5.1. fejezet.). *Schmitt* ugyanekkor arról számolt be, hogy *Magyary*, aki mindkét budapesti látogatása alkalmával meghívta *Schmitt*et az

¹¹³ SCHMITT, Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft (A mű magyarázó jegyzetekkel újra megjelent: Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zur einer Verfassungslehre. Berlin 1958, 386–429.) Ehhez és az 1944-ben készített magyar fordításhoz lásd: RÜTHERS, Carl Schmitt im Dritten Reich 116–119. *Schmitt* erről a kiadványról nyilatkozott magyar tanítványának, *Torzsay-Biber Györgynek*, aki a második világháború után előbb Kanadában, majd az Egyesült Államokban élt. (LArch NRW R, RW 265 – 13571: *Schmitt* 1951. augusztus 29-én kelt levele *Torzsay-Bibernek*): „Együttal elküldöm Önnek az európai jogtudomány helyzetéről szóló előadásomat, amelyre talán emlékszik Budapestről. *Kuncz Ödön* 1944-ben a Gazdasági Jog című folyóiratában jelentette meg. Ugyanezt az előadást spanyolul a madridi és barcelonai jogi karokon, franciául pedig a coimbrai karon tartottam. Az USA-ból még nem kaptam semmilyen választ, kivéve *Eric Voegelin* professzortól“. Erről a kapcsolatfelvételtől nem sokkal később a következőket írta (LArch NRW R, RW 265 – 13572: *Schmitt* 1951. szeptember 25-én kelt levele *Torzsay-Bibernek*): „Másképp levelezésben állok egy kiváló politológiai professzorral, *Eric Voegelin*nel (...)“.

¹¹⁴ *Kuncz Ödön* 1928-tól a budapesti egyetem kereskedelmi és részvénytársasági jogának professzora, 1930-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Életrajzi adatait lásd az Országgyűlési Könyvtár honlapján, <https://konyvtar.parlament.hu/kuncz-odon>). Szoros kapcsolatokat ápolt Németországgal, többek között tagja volt a Német Jogakadémia Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkaközösége Magyar Csoportjának (*Ungarischen Gruppe der Arbeitsgemeinschaft für Deutsch-Ungarische Rechtsbeziehungen der Akademie für Deutsches Recht*) (4.2. fejezet), valamint elnökségi tagja és vezetője a Nemzetközi Jogáskamara (*Internationalen Rechtskammer*) magyar képviselőtében a gazdasági jogi csoportnak. (5.1. fejezet).

¹¹⁵ SCHMITT, Az európai jogtudomány mai helyzete 257–270. (LArch NRW R, RW 579 – 747 und RW 265 – 28054, mindkettő különnyomatként). *Kuncz*, aki *Schmitt* második látogatása idején a Jog- és Államtudományi Kar dékánja volt, a cikket az általa szerkesztett folyóiratban publikálta, és 25 lenyomatot és tiszteletdíjat küldött *Schmitt*nek.; RW 265 – 8566 und 8567: *Kuncz* 1944. január 31-én és június 1-jén kelt levelei *Schmitt*nek. Lásd hozzá: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 208. (54. lábjegyzet).

¹¹⁶ A jogász *Stolpa József* kezdetben a magyar igazságügyi minisztériumban futott be karriert, majd 1937-től 1944-ig a kultuszminisztérium államtitkára és a jogi osztály vezetője volt. Szoros kapcsolatokat ápolt Németországgal, többek között az 1942-ben létrehozott Nemzetközi Jogi Kamara (*Internationalen Rechtskammer*) magyar nemzeti képviselőtének elnöke volt (5.1. fejezet).

¹¹⁷ *Schmitt* második budapesti tartózkodása során négy szemközt találkozott *Torzsay-Biberrel* és *Stolpával*. *Torzsay-Bibernek* írt, 1951. szeptember 25-én kelt levelében (LArch NRW R, RW 265 – 13572) *Schmitt* hangsúlyozta, hogy „csodálatos beszélgetéseket folytatott *Stolpával* a *Nomos fogalmáról*“; és „a beszélgetések utóhatásai“ tükröződtek „*A Föld Nomosza*“ („*Der Nomos der Erde*“, 1950) című munkájában.

¹¹⁸ *Schmitt* útbeszámolóját lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203., 206.

otthonába vacsorára,¹¹⁹ „különös kedvességgel és vendégszeretettel fogadta [őt]”. Schmitt többek között „a készülő nagytársasági renddel kapcsolatos nemzetközi jogi kérdésekről” beszélt vele.¹²⁰

A DWI által meghívott német jogászok között volt Ernst Rudolf Huber (1903–1990), Schmitt tanítványa és náci alkotmányjogász, aki kétszer is járt Budapesten vendégprofesszorként, valamint Wilhelm Groh (1890–1964)¹²¹ polgári és munkajogász, aki 1933 és 1937 között a Heidelbergi Egyetem rektora, majd a Birodalmi Oktatási Minisztérium Tudományos Hivatalának a helyettes vezetője volt.¹²² A német-magyar kulturális egyezmény keretében Huber 1941. március 10-én, 12-én és 14-én (lipcsei jogi kar dékánusa idején) vendégelőadásokat tartott a budapesti egyetem Állam- és Jogtudományi Karán „Alkotmány és közigazgatás” („Verfassung und Verwaltung”) és „A köztisztviselők alkotmányos jogállása” („Die verfassungsrechtliche Stellung der Beamten”) témákban, 1941. március 17-én pedig a Magyar Magyar Közigazgatástudományi Intézetben „A közigazgatás fogalma és természete” („Begriff und Wesen der öffentlichen Verwaltung”) címmel.¹²³ 1944 áprilisában Huber ismét vendégprofesszori állást vállalt Budapesten, és ez alkalommal Pécsre is ellátogatott.¹²⁴

A budapesti Német Tudományos Intézet azonban korántsem volt az egyetlen olyan szervezet, amely az 1940-es években magas rangú német tudósok és tisztviselők számára szervezett előadásokat. Kormányközi baráti társaságok, mint például a Magyar-Német Társaság (Ungarisch-Deutsche Gesellschaft) is szervezett ilyen rendezvényeket,¹²⁵ így például Roland Freisler, akkor még a birodalmi igazságügyi minisztérium államtitkára 1940. október 15-én Budapesten „Az új Európa jogi gondolkodása” („Das Rechtsdenken des jungen Europa”) címmel.¹²⁶ Összességében elmondható, hogy a

¹¹⁹ Schmitt ott találkozott Magyary feleségével, a filozófus Magyary-Techert Margittal is, aki szintén tudományos beszélgetést folytatott vele. Lásd: LArch NRW R, RW 265 – 8966: Magyary-Techert Margit 1942. június 12-én kelt levele Schmittnek.

¹²⁰ Schmitt útibeszámolóját lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 203., 205. ff. (az idézetet lásd a 206–207. oldalon). Schmitt második budapesti tartózkodása után Magyary felkérte, hogy támogassa tanítványát, Karcsay Sándor jogászt berlini kutatói tartózkodása alatt „a közszolgálat és a közszolgálati jog problémáinak tanulmányozásában”; LArch NRW R, RW 265 – 8965: Magyary 1943. március 8-án kelt levele Schmittnek.

¹²¹ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 160.

¹²² GRÜTNER, Biographisches Lexikon zur nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik 64.

¹²³ Lásd: N. N., Huber E. R. lipcsei professzor budapesti előadásai 104.; N. N., Huber professzor előadása a közigazgatás fogalmáról 166–167. Köszönöm Herger Cs. Eszternek és Schweitzer Gábornak a Közigazgatástudomány című folyóiratban megjelent német jogászok publikációira való utalásokat. Az előadás német nyelven is megjelent: HUBER, Begriff und Wesen der Verwaltung 287–294. A „Verfassung und Verwaltung” című előadás kézirat (27 oldal) a koblenzi levéltárban (Bundesarchiv Koblenz, N 1505/202) található. Lásd továbbá: Ernst Rudolf Huber levele Carl Schmittnek, Lipcse, 1941. május 1., újranyomtatva (Nr. 171) a következő kiadványban: GROTHE, Carl Schmitt – Ernst Rudolf Huber. Briefwechsel 280–282.

¹²⁴ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 161.

¹²⁵ A kormányközi baráti társaságok tevékenységéről az 1940-es évek elején: DAFINGER, Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften 239–268., itt: 252. ff.

¹²⁶ Lásd hozzá az egykori igazságügyi minisztertől: TASNÁDI NAGY, Der Geist der ungarischen Verfassung 65–76., itt: 65–66. Különböző szakterületek náci politikusainak és náci jogtudósainak az előadásait sorolja fel, köztük Walther Darré birodalmi mezőgazdasági miniszter („A birodalom és a délkelet-európai államok együttműködése a mezőgazdaságban” / „Zusammenarbeit zwischen dem Reich und den südosteuropäischen Staaten auf landwirtschaftlichem Gebiet”), Johann Ludwig Graf

kiválasztott példák hatásosan bizonyítják, hogy a Magyarország és Németország közötti jogtudományi cserét a német fél úgy szervezte meg, hogy a náci jogújítás magyarországi koncepcióinak német jogászok általi terjesztése és a magyarországi viszonyokra vonatkozó politikailag releváns információk megszerzése hatékonyan megvalósulhatott.

3. A magyar jogászok szerepe a német-magyar jogtudományi eszmecserében

A német-magyar jogi diskurzust a másik fél jogának ismerete tekintetében erős kiegyensúlyozatlanság jellemezte. Sok magyar jogász például a német nyelvtudás és a német jogfejlődés iránti magyarországi érdeklődés miatt (jóval 1933 előtt) ismerte a német jog alapjait, míg a német jogászok többsége nem rendelkezett a magyar jog alapos tanulmányozásához szükséges nyelvtudással. A magyar joggal és a jogösszehasonlító tanulmányokkal foglalkozó német nyelvű tanulmányokat ezért túlnyomórészt magyar jogászok írták. A következőkben ezeket a publikációkat elemezzük – függetlenül attól, hogy kizárólag a magyar joggal, jogösszehasonlítással vagy a nemzetközi jog szempontjaival foglalkoztak. A vizsgált művek szinte mindegyike a náci jogújítással összefüggésben vetett fel kérdéseket, illetve párhuzamokra és különbségekre hívta fel a figyelmet a magyar jog és a náci jog között. Ugyanez a megfigyelés vonatkozik azokra a magyar nyelvű kiadványokra is, amelyek tartalma német nyelven elérhetővé vált a német szakmai közönség számára.

Mivel a kutatások szűkös volta miatt nem lehet ezeket a megállapításokat az összehasonlító jog keretébe sorolni – sem az 1933 előtti időszakra, sem más (különösen kelet-európai) országokra vonatkozóan a náci korszakban –, csupán néhány példa kerül említésre: az összehasonlító jog mint a jogtudomány egy részterülete az üzleti élet és a kereskedelem növekvő nemzetközi jellege, így különösen a német (nagy)ipar erősödő, határokon átnyúló kereskedelmi tevékenysége következtében, a Német Birodalomban alakult ki.¹²⁷ Az első német összehasonlító jogi intézetet 1916-ban alapította Münchenben *Ernst Rabel*,¹²⁸ aki 1926-tól az újonnan felállított berlini Vilmos Császár Összehasonlító és Nemzetközi Magánjogi Intézet (1. fejezet) igazgatója volt. A náci

Schwerin vom Krosigke birodalmi pénzügyminiszter („*A háború finanszírozása*“ / „*Kriegsfinanzierung*“), valamint *Eduard Spranger* („*Kultúrák találkozása*“ / „*Kulturen in Begegnung*“) és *Hans Günther* („*Az emberek kiválasztása*“ / „*Menschenauslese*“) berlini professzorok előadásait. Az előadásokat magyarul is kiadták, „*hogy az új Németország kiemelkedő személyiségeinek a kormányzásról, a társadalmi rendről, a német-magyar kapcsolatok változásáról stb. folytatott vitáit a magyar közönség legszélesebb rétegei számára is hozzáférhetővé tegyék*“. Lásd: N. N., Rundschau. Veröffentlichungen der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft 378–379. *Darré* 1940. április 3-i budapesti előadására, amelyen többek között *Teleki Pál* miniszterelnök, *Radocsay* igazságügyi miniszter és *Imréd* volt miniszterelnök is részt vett, abból az alkalomból került sor, hogy *Darré* a német, olasz, jugoszláv és magyar mezőgazdasági miniszterek találkozájára utazott Budapestre. Lásd: N. N., Mitteleuropa eine Lebensgemeinschaft 1; N. N., Mitteleuropa vom Schicksal zur Lebensraumgemeinschaft bestimmt 2.

¹²⁷ ZWIEGERT – KÖTZ, Einführung in die Rechtsvergleichung 57–58.; VOGENAUER, Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung um 1900. Die Geschichte einer anderen „Emanzipation durch Auseinanderdenken“ 1122–1154., itt: 1153–1154.; KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 22–23. Az összehasonlító jog a nemzet és a nemzetköziség között a 19. század folyamán kialakult feszültség terméke volt, amely magában foglalta az újonnan kidolgozott nemzeti kodifikációk összehasonlítását. Lásd hozzá: STOLLEIS, Nationalität und Internationalität: Rechtsvergleichung im öffentlichen Recht des 19. Jahrhunderts 5., 12. ff., 24–25.

¹²⁸ KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 33–34. Az összehasonlító jog intézményesüléséről a Német Birodalomban és a Weimari Köztársaságban: SCHWENZER, Development of Comparative Law in Germany, Switzerland and Austria 54–86., itt: 59. ff.

korszakban az összehasonlító jogban a tematikus fókusz és az országorientáció megváltozott, ahogy ezt a KWI tevékenysége is mutatja.¹²⁹ Összességében megállapítható, hogy a náci korszak összehasonlító jogi tevékenységének a kutatása rendkívül szegényes annak ellenére is, hogy a két világháború közötti időszakot az összehasonlító jog európai fénykorának tekintik, amikor számos új intézet jött létre erre a célra.¹³⁰ A náci korszak alatti német-magyar jogtudományi eszmecserét szinte teljesen figyelmen kívül hagyják (még az újabb szakirodalomban is),¹³¹ vagy csak érintőlegesen foglalkoznak vele az ún. keleti jogkutatás (*Ostrechtsforschung*) keretében, melynek az irányultságát az alábbi áttekintésben először a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* című folyóirat segítségével követjük nyomon (3.1. fejezet), majd a magyarországi motivációkat és a németországi elvárásokat a magyar jogászok egyes publikációi alapján elemezzük (3.2. fejezet).

3.1. A breslaui Kelet-Európa Intézet folyóirata: a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* (1934–1944)

A magyar joggal kapcsolatos legtöbb publikáció, melyek szinte kizárólag magyar jogászok írásai, a náci korszakban újonnan kiadott két folyóiratban kerültek az olvasóközönség elé, nevezetesen a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* (ZoeR), majd azt másodikként szorosan követve a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* (ZakDR) oldalain (4.2. fejezet).¹³² Más folyóiratokban a náci korszakból

¹²⁹ KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 71. ff., 89. ff. Rabel, aki „nem árja származását” volt, a berlini egyetem rendes professzoraként vonult nyugdíjba 1935 végén. 1937-ben le kellett mondania a KWI külföldi és nemzetközi magánjogi igazgatói posztjáról is (63. ff.). 1938/39-től a KWI-t átszervezték, hogy a háborús erőfeszítések szempontjából fontos kereskedelmi és gazdasági jogi területekre összpontosíthasson (183. ff., 201. ff.). Vö.: SCHWENZER, Development of Comparative Law in Germany, Switzerland and Austria 54–86., itt: 68. („Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején az Intézet folyóirata és maga az Intézet is egyre inkább összefonódott a náci rezsimmel és annak ideológiájával.”). Nyitott kutatási kérdések azonban még ebben a vonatkozásban is vannak, lásd: HACHTMANN, Die Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft 1933 bis 1945. Politik und Selbstverständnis einer Großforschungseinrichtung 19–52., 22. (8. lábjegyzet).

¹³⁰ ZWEIGERT – KÖTZ, Einführung in die Rechtsvergleichung 59. SCHWENZER, Development of Comparative Law in Germany, Switzerland and Austria 54–86., itt: 67–69. A szerző például nagyon röviden foglalkozott a náci időszakkal, és a következő (közelebbről nem indokolt) következtetésre jutott (68.): „Az új megközelítés nem volt összehasonlító jellegű; nagyrészt önreklámzás volt, amelynek célja az volt, hogy megmutassa a világ többi részének az új ideológia felsőbbrendűségét és a jogra gyakorolt hatását.”

¹³¹ Lásd: HIRTE – KOCH – MEZEY, Wendepunkte der Strafrechtsgeschichte. (A 2020-ban publikált kötet a náci korszakkal egy tanulmányban sem foglalkozott.) NAGY, Die deutsch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen in der Vergangenheit und Gegenwart 21–46., itt: 36. (Ebben a tanulmányban csupán utalás történt néhány magyar büntetőjogászra, akik a náci korszakban publikáltak. Egyébként pedig így fogalmaz: „Sajnos nagyon kevés információk van erről a korszakról. (...) Valószínűleg az 1933-as németországi politikai változások nem kedveztek a jogászai kapcsolatok előmozdításának”. Lásd még: GÖNCZI, Das historische Ungarnbild in der deutschen Rechtsgeschichtswissenschaft 227–239., melyben a szerző a náci korszakkal röviden a 238–239. oldalon foglalkozik. A következő kötetben, bár a kora középkortól a modern korig terjed a vizsgálat, nem található tanulmány a náci korszakról: BOS – PÓCZA, Rechtssysteme im Donaauraum: Vernetzung und Transfer.

¹³² A tizenegy kötetes ZAkDR tizenhárom, a ZoeR pedig tizenhat cikket tartalmaz magyar jogászoktól (valamint országjelentéseket, törvények bevezetőit, döntési jegyzeteket és recenziókat).

csak ritkán¹³³ lehet ilyen cikkeket találni, és még az összehasonlító jogi szakfolyóiratokban – mint például a *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*¹³⁴ vagy a *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* – is csak kivételesen jelentek meg magyar joggal foglalkozó írások.¹³⁵ Ennek okai valószínűleg a ZoeR térbeli-földrajzi orientációjával és a társszerkesztő, *Gustav Adolf Walz* ambícióival függtek össze. 1934. október 3-án kelt levelében *Walz* arra kérte a KWI külföldi közjoggal és nemzetközi joggal foglalkozó igazgatóját, *Viktor Bruns*ot,¹³⁶ hogy az átfedéseket (valószínűleg a *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* című folyóíratra gondolt) az érintett országok tekintetében egy „általános, alapvető elhatárolás” segítségével kerüljék el.¹³⁷

A ZoeR az 1918-ban alapított breslauer Kelet-Európa Intézet ún. jogi osztályának a legfontosabb médiuma volt.¹³⁸ A ZoeR elődje, az eredetileg azonos nevű, először 1925-ben

¹³³ Kivételt képez az *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* (ARSP) 1943-as száma, amely hét magyar szerzőtől származó írást tartalmaz, valamint a magyar királyi követ, *Sztójay Döme* nyugalmazott tábornagy (Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után miniszterelnök) előszavát.

¹³⁴ A *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* a magyar jogról szóló országjelentéseken és a vonatkozó recenziókon kívül csak három hosszabb cikket tartalmaz: először *Stefan von Szász* [*Szász István*] tollából, aki a budapesti egyetem magántanára, a magyar Igazságügyi Minisztérium osztálytanácsosa és *Arató István* tanára volt (SZÁSZY, Die ungarische internationalprivatrechtliche Rechtsprechung 168–193.), majd *Alois Kartsoke* budapesti ügyvédől (KARTSOKE, Unlauterer Wettbewerb und gewerbliche Eigentumsrechte in Ungarn 465–495.) és végül *Ronay Ferdinánd*tól (RONAY, Die Privatrechtsgesetzgebung Ungarns 536–572.).

¹³⁵ Ez vonatkozik az 1929-ben alapított *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (ZaöRV) és *Niemeyers Zeitschrift für Internationales Recht* című lapjára is, amely 1937-ben szűnt meg. Erről a két folyóíratról a náci korszakra vonatkozó rövid részekkel lásd: HUECK, Die Gründung völkerrechtlicher Zeitschriften in Deutschland im internationalen Vergleich 379–420., itt: 403. ff., 410. ff.; STOLLEIS, Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland 393.

¹³⁶ *Viktor Bruns*ról (1884–1943), aki 1924-től haláláig vezette a KWI-t, és a Német Jogakadémia Nemzetközi Jogi Bizottságának elnöke, valamint más bizottságok (köztük az Állampolgársági Jogi Bizottság) tagja volt, lásd: HUECK, Die deutsche Völkerrechtswissenschaft im Nationalsozialismus 490–527., itt: 501., 504. ff.

¹³⁷ Az idézetet közli: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 148. (valószínűleg a ZaöRV-hez kapcsolódik). Hasonló megállapodás született a KWI-vel a *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* vonatkozásában, amely azonban már 1933 előtt is kevés érdeklődést mutatott a kelet-európai jog kutatása iránt. Lásd: KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 24., 61–62.; KUNZE, Rechtsvergleichung als Instrument in den internationalen Beziehungen der Zwischenkriegszeit 295–318., itt: 311.

¹³⁸ NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 37. ff.; DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 138. ff.; BÖMELBURG, Osteuropa-Institut (OEI), Breslau. A breslauer Osteuropa Institut jogi osztályán kívül 1940 után más, hasonló intézményeket is felállítottak: *Institut für Südostrecht* (Bécs, 1941), *Institut für Ostrecht* (Königsberg, 1940), *Institut für Ostrechtsforschung* (Posen, 1942), *Institut für deutsches Recht in Ostmitteleuropa* (Reinhard Heydrich Alapítvány, Prága, 1943). Lásd a breslauer keletkutatás helyzetét ezekhez az intézményekhez képest *Ditt* hivatkozott művében (179–180., 144. ff.); WIEDEMANN, Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag 49., 69. ff.; SERAPHIM, Osteuropäischer Umbruch und die Arbeit des Osteuropa-Instituts 1–16., itt: 8–9. A náci korszak keleti jogi kutatásáról általában *Nerlich* (lásd ugyan ebben a jegyzetben fent) az 54. oldaltól ír a breslauer intézet vonatkozásában, a 65. oldalól az 1939 utáni korszak vonatkozásában és a 135. oldaltól a további intézetek vonatkozásában, különösen Posenben és Prágában. Áttekintést ad a keleti jog kutatásának helyzetéről a Német Szövetségi Köztársaságban, különös tekintettel Magyarországra: BRUNNER, Die Aufarbeitung der ungarischen Rechtsentwicklung zwischen 1945 und 1990 durch die deutsche Rechtswissenschaft 240–252., itt: 241. ff.

megjelenő folyóirat, amelynek a nevét 1927-ben változtatták *Zeitschrift für Ostrecht*-re,¹³⁹ 1934-ben megszűnt,¹⁴⁰ mert szinte valamennyi szerkesztője „nem árja származású” volt.¹⁴¹ Ugyanebben az évben a folyóiratot eredeti nevén (*Zeitschrift für osteuropäisches Recht*) újraalapították.¹⁴² Az új szerkesztők *Gustav Adolf Walz*, akit nemrég neveztek ki a breslaui intézetbe, és *Axel Freiherr von Freytagh-Loringhoven* voltak.¹⁴³ A ZoeR tehát kiváló példája a jogi folyóiratpiac 1933 utáni¹⁴⁴ átalakulásának: a jogi folyóiratok szerkesztőt és nevet váltottak, programjukat az új körülményekhez igazították, és az újonnan alapított folyóiratok radikálisan képviselték a náci ideológiát.¹⁴⁵

A ZoeR-nek összesen tizenegy kötete jelent meg. Ezek költségeit 1934 óta a Birodalmi Oktatási Minisztérium, a Külügyminisztérium és az Összefogás a Német Tudományért

¹³⁹ Kritikusan viszonyul Ditt a „keleti jog” vagy „kelet-európai jog” kifejezésekhez, amelyek azok egy feltételezett kelet-európai jogterületre utalnak, lásd: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 146–147.

¹⁴⁰ A *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* vonatkozásában 1927-ig és a *Zeitschrift für Ostrecht* vonatkozásában 1934-ig lásd: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 99. ff., 110. ff.; DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 142. ff.; DITT, Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934) 309–321., különösen a 311. oldaltól. A *Zeitschrift für Ostrecht* és a ZoeR közötti különbségekről 1934-től kezdődően lásd: DITT, Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934) 319–320.; NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 125. ff., illetve a breslaui intézetről 1933-ban ugyanitt az 54. oldaltól.

¹⁴¹ DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 155., illetve szerkesztőségről ugyanitt: DITT, Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934) 309–321., itt: 309., 311., 317.: Az 1934-ben elhunyt breslaui professzor, *Richard Schott* (1872–1934) kivételével valamennyi szerkesztő zsidó családból származott. A breslaui szerkesztők *Friedrich Schönörf* professzor (1873–1938), Dr. *Ernst Warschauer* (1889–1872) felsőházi bírósági és *Arthur von Bochmann* (1876–1950) ügyvéd, valamint Dr. *Heinrich Freund* (1885–1948), Dr. *Erwin Loewenfeld* (1888–1979) és Dr. *Udo Rusker* (1892–1971) berlini ügyvédek voltak, akiknek a folyóiratot finanszírozó *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* nyomására kellett a tevékenységüket a folyóiratnál befejezni.

¹⁴² DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 155. ff. 1940-től megjelent a breslaui Kelet-Európa Intézet interdiszciplináris évkönyve (*Jahrbuch des Osteuropa-Instituts zu Breslau*) is, amelyben jogtudományi írások is megjelentek (178–179.). Az évkönyvben többek között az 1937-ben kinevezett *Heinz Meyer*, a Kelet-Európa Intézet jogi osztályának vezetője is publikált. Cikke, amelyben Magyarországgal foglalkozott, erősen antiszemita felfogást mutatott, lásd: MEYER, Die Judengesetzgebung in Südosteuropa 78–95., ezen belül a Magyarországra vonatkozó rész: 84–89. *Meyer*-ről lásd: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 173. ff.; NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 64–65.

¹⁴³ *Freytagh-Loringhoven* (1878–1942) 1918-ban a breslaui Kelet-Európa Intézetben a szláv jog tárgykörében kapott oktatói megbírást. A weimari köztársaság idején a Német Nemzeti Néppárt (DNVP) képviselője volt a Reichstagban. A Német Jogakadémia gyarmati joggal foglalkozó bizottságát vezette. Ditt szerint *Freytagh-Loringhoven* „radikális, etnikai beállítottságú antidemokrata és antiszemita” volt (lásd: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 17. ff.), és hasonló véleményt fogalmazott meg róla *Nehrlich* is (lásd: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 85. ff.)

¹⁴⁴ BECKER, Die „Selbstgleichschaltung“ juristischer Zeitschriften im Nationalsozialismus 481–500. Vö. *Walz* és *Freytagh-Loringhoven* további szerkesztői tevékenységéhez: STOLLEIS, Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland 392–393.

¹⁴⁵ A szakmai egyesületek legfontosabb lapjai, mint például a *Deutsche Richterzeitung*, már 1933 tavaszán, amikor ezeket az egyesületeket a BNSDJ-be integrálták, átkerültek ehhez a szervezethez. Az újonnan alapított lapok kezdettől fogva a náci jogi megújulás szolgálatában álltak. Lásd: SUNNUS, Der NS-Rechtswahrerbund (1928–1945). Zur Geschichte der nationalsozialistischen Juristenorganisation 70. ff.; SCHUMANN, Fortwirken von NS-Juristen in der Bundesrepublik 70–123., itt: 81–82.

(*Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft*) szervezet fedezte.¹⁴⁶ *Walz* 1937-ig, *Freytagh-Loringhoven* további két évig volt a szerkesztő, ezt követően azonban a folyóirat a breslaui Kelet-Európai Intézet kiadásában jelent meg.¹⁴⁷ A folyóirat 1941-ig évente átlagosan 600-800 oldalas terjedelmet ért el, de az utolsó három évben a háború következtében kevesebb mintegy 300 oldalra csökkentek az egy évre eső munkák. A folyóirat négy rovatot tartalmazott: tanulmányok, joggyakorlat, illetve annak kommentárjai, jogalkotás és államszerződések, valamint ismertetések. A négy rovaton belül országokénti tagolást alkalmaztak.¹⁴⁸

A jogelőd folyóirathoz képest nemcsak a szerzők,¹⁴⁹ hanem a földrajzi és a tematikai tekintetében is történtek változások.¹⁵⁰ A folyóirat első éveiben – ahogyan ez az 1933 előtti években is jellemző volt – erősen Lengyelországra fókuszáltak a szerkesztők.¹⁵¹ A náci korszak kezdetén a magyar jogról szóló írások tisztán mennyiségi szempontból az élcsoporthoz tartoztak. A más országokról szóló publikációk csökkenése következtében a háború kezdetével relatív növekedés következett be, bár a magyar jogról szóló cikkek száma mindeközben viszonylag állandó maradt.¹⁵² A németek szerzők mellett számos külföldi jogász is publikált a folyóiratban; a magyar jogról szóló cikkeket azonban túlnyomórészt magyar jogászok írták, többnyire jogalkalmazók vagy minisztériumi tisztviselők.

A háború kezdetével egyértelmű cezúra figyelhető meg a folyóiratban. Egyre kevésbé foglalkoztak a polgári jog vagy a kereskedelmi és gazdasági jog összehasonlító aspektusaival;

¹⁴⁶ NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 120. Az, hogy a tudományos kiadók és tudományos folyóiratok erőteljes támogatásban részesültek a náci állam részéről, szintén hozzájárulhatott az ideológia alkalmazásához. Lásd: ALBRECHT – KLAUSNITZER – MATEESCU, Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 269–320., itt: 282–283. 1935 és 1940 között a német kiadókat több mint 52 millió birodalmi márkával támogatták.

¹⁴⁷ A szerkesztőség cseréjéhez lásd: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 118–119., 124–125. *Reinhart Maurach* (1902–1976) a Kelet-Európa Intézet jogi osztályának vezetője volt. 1934 és 1937 között a ZöR szerkesztését is ő végezte, 1957-ben pedig társalapítója volt a Münchenben létrehozott Kelet-Európai Jogi Intézetnek (*Institut für Ostrecht*). MAURACH, Aus der Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 7–24., itt: 15. ff., 19. ff. A szerző itt apologetikus jelleggel írt mind az 1933 utáni változásokról, mind az elbocsátásáról 1937-ben. *Maurachhoz*, valamint *Walz* és *Freytagh-Loringhoven* szerkesztői tevékenységéhez lásd: DITT, Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934) 309–321., itt: 317. ff.

¹⁴⁸ Bulgária, Danzigi Szabadállam, Észtország, Jugoszlávia a ZöR 1940/41-es számáig (azt követően: Horvátország), Lettország, Litvánia, Memel-vidék, Lengyelország a ZöR 1938/39-es számáig (azt követően: főköormányzóság), Románia, Szovjet-Oroszország/Unió, Csehszlovákia a ZöR 1938/39-es számáig (azt követően: Cseh-Morva Protektorátus és Szlovákia) és Magyarország.

¹⁴⁹ Mivel az 1934-ig megjelenő *Zeitschrift für Ostrecht* a náci időkben bolsevikbarátnak számított, a szovjet szerzők már nem publikálhattak a ZöR-ben. Lásd: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 229.; DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 157–158. A külföldi zsidó szerzők tanulmányait sem fogadták el ezt követően, ami számos magyar jogászt is érintett (lásd az adatokat *Nerlich* hivatkozott művében: 121. ff., 213–214.; BÖMELBURG, Das Osteuropa-Institut in Breslau 47–72., itt: 54–55., 62.

¹⁵⁰ Lásd bővebben: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 127. ff., 473. ff., 484. ff.

¹⁵¹ DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 158. ff.; NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 127. A német-lengyel jogi együttműködésről lásd: KRAFT, Europa im Blick der polnischen Juristen 275. ff.

¹⁵² NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 127–128.

ehelyett jelentősen megnőtt a népcsoportjoggal és a „zsidó joggal”, valamint a megszállt vagy bekebelezett keleti területek jogával foglalkozó írárok száma.¹⁵³ Ez utóbbi tanulmányok a keleti német uralom legitimálását szolgálták. Többnyire német minisztériumi tisztviselőktől¹⁵⁴ származtak, köztük *Hans Globkétől*, aki később *Konrad Adenauer* kancelláriájának a vezetője lett.¹⁵⁵ Mindez egyértelműen megváltoztatta a folyóirat karakterét, hiszen ezek a cikkek nem a kelet-európai jogrendszerekkel, hanem a német joggal foglalkoztak Kelet-Európa megszállt részein, beleértve a közigazgatás és az igazságszolgáltatás átszervezését is a náci állam elvárásainak megfelelően.¹⁵⁶ A ZoeR így egyre inkább megvalósította a *Walz* által már 1934-ben kigondolt új koncepciót, nevezetesen, hogy „erőteljesen képviselje a német érdekeket a jogpolitikában”,¹⁵⁷ és a folyóiratot „a Nyugat tájékoztatását a keleti jogról szolgáló orgánumból a Kelet tájékoztatását szolgáló orgánummá alakítsa át mind arról, amilyen irányba az új német jog fejlődött”.¹⁵⁸

Az 1938 óta rendszeresen megjelenő jelentéseket tekintve, amelyek a szövetséges államok „zsidótörvénykezéséről” („*Judengesetzgebung*”) úgy adtak számot, hogy a náci joggal való párhuzamokat és különbségeket elemezték, a magyar jogászok élen jártak a ZoeR-ben megjelent

¹⁵³ A tartalmi elemekhez lásd: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 146., 176. ff. A 177. oldalon Ditt úgy foglal állást, hogy a folyóirat „a megszállási politika aktívabb megfigyelőjévé vált“, a „joggyakorlat áttekintésében egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a politikai természetű bírósági döntések“, a szerzők között „megnőtt a miniszteri tisztviselők és jogalkalmazók aránya“, a háború előtti időszakhoz képest jelentősen megnőtt a Németországgal szövetséges országokból – „Bulgáriából, Romániából, Magyarországról, Horvátországból és Szlovákiából“ – származó szerzők aránya, valamint az „antiszemita cikkek száma (...), amelyekben az egyes országok zsidóellenes jogalkotását ismertették“. Lásd még: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 128. ff.

¹⁵⁴ NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 123., 128–129.

¹⁵⁵ *Globke* számos cikket írt a ZoeR számára, többek között a következőket: GLOBKE, Die Regelung der Staatsangehörigkeitsverhältnisse und der Schutz der Volksgruppen nach den deutsch-tschecho-slowakischen Vereinbarungen 473–486.; GLOBKE, Der deutsch-litauische Vertrag über die Staatsangehörigkeit der Memelländer 105–113.; GLOBKE, Die Protektoratsangehörigkeit 447–457.; GLOBKE, Der Zusatzvertrag zum deutsch-slowakischen Staatsangehörigkeitsvertrag 278–283.; GLOBKE, Die Verordnung zur Regelung von Staatsangehörigkeitsfragen gegenüber dem Protektorat Böhmen und Mähren 373–380.; GLOBKE, Die Staatsangehörigkeit der volksdeutschen Umsiedler aus Ost- und Südosteuropa 1–26. A magánjog területéről példa lehet: WEITNAUER, Bürgerliches Recht und bürgerliche Rechtspflege in den besetzten Ostgebieten 26–38. *Weitnauer* 1941 óta a Megszállt Területek Birodalmi Minisztériumában volt alkalmazásban, lásd: Beamte nationalsozialistischer Reichsministerien, <https://ns-reichsministerien.de/2020/02/13/hermann-weitnauer/>.

¹⁵⁶ Vö.: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 420., 426–427. (a kelet-európai jog 1939/40 óta tartó kutatásához kapcsolódóan).

¹⁵⁷ *Gustav Adolf Walz* nyilatkozatát idézi: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 156.

¹⁵⁸ MAURACH, Aus der Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 7–24., itt: 17.; NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 119–120. Vö.: WALZ, Der staatsrechtlich-politische Aufbau des neuen Reiches 161–171. A szerkesztők szerint a cikk célja az volt, hogy „hozzájáruljon a Németországon belüli jogi fejlemények külföldi megértéséhez, figyelembe véve a Német Birodalom és azon területek közötti politikai és kulturális kapcsolatokat, ahol a folyóiratot terjesztették“.

összesen hét cikkel,¹⁵⁹ míg más országok esetében csak egy-két ilyen jelentést találunk.¹⁶⁰ A magyar zsidótörvényekről¹⁶¹ és a „fajvédelemről” több tanulmányt írt az akkor még fiatal budapesti jogász, *Arató István* (1913–1997), aki a *doctor iuris* cím megszerzését (1936) követően 1939-ig több szemesztert töltött a berlini egyetemen, majd 1937-től 1945-ig a breslaui Kelet-Európai Intézetben dolgozott. Habilitációja (1943) után, 1944/45-ben rövid ideig a pécsi jogi kar magántanára volt.¹⁶² 1938 és 1944 között a ZoeR-ben összesen hat hosszabb írást publikált. Emellett jelentek meg az 1940-es évek elején a joggyakorlattelelmzése és az új magyar törvényekhez fűzött ismertetői, köztük a „*Fajvédelmi intézkedések a házassági törvény magyarországi módosításában*” („*Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle*“) című írás is.¹⁶³ *Arató* rögtön az első mondatban hangsúlyozta, hogy

¹⁵⁹ ARATÓ, Vorbemerkung zum Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben (Judengesetz) 311–318.; ARATÓ, Vorbemerkung zum Gesetz vom 5. Mai 1939 zur Beschränkung des Judentums im öffentlichen und wirtschaftlichen Leben 278–292.; ARATÓ, Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle 381–389.; HEGEDÜS, Vorbemerkung zum Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI: 1894 über das Eherecht sowie über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen 416–417.; CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60–72.; N. N., Neue Verordnungen über die Regelung der Judenfrage 129–130. (Ez a tanulmány tartalmaz egy listát 32 magyar rendeletről 1944-ből, melyek a magyar zsidó lakosság jogfosztását csaknem minden életterületen megvalósították); HEGEDÜS, Die Rechtslage der israelitischen Glaubensgemeinschaft G.A. VIII: 1943 130–132. *Csiky* és *Hegedüs* ebben az időszakban a magyar Igazságügyi Minisztérium alkalmazásában álltak, lásd: HERGER, NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive 187–241., itt: 215 ff.

¹⁶⁰ HOCHBERGER, Die gegenwärtige Judengesetzgebung im Protektorat Böhmen und Mähren 467–483. Ezelőtt a tanulmány előtt helyezték a tisztán jogtörténetinek tekinthető következő elemzést: WEIZSÄCKER, Aus der Geschichte des Judenrechts in Böhmen-Mähren 457–467. Lásd még: GÜNTHER, Die Judengesetzgebung in der Slowakei 245–274.; STAINOV, Die neue Judengesetzgebung in Bulgarien 553–558.; STAINOV, Der gegenwärtige Stand der Judengesetzgebung in Bulgarien 51–59. Említést kell tenni a romániai zsidóellenes jogalkotásról is, amelyet a ZoeR 1940/41. évi számában (502–520.) a „*Gesetzgebung und Staatsverträge*” rovatban német nyelven nyomtatásban adtak közre, valamint az 1940. 11. 30-i szlovák rendeletet a zsidó vállalkozásokról, amelyet egy bevezető ismertetővel együtt publikáltak 1943-ban (112–123.)

¹⁶¹ A náci törvények hatásáról a magyar ún. zsidótörvényekre lásd: ABRAM, „Judengesetzgebung“ im deutsch-ungarischen Vergleich 387–415., itt: 403 ff., 412 ff. Egészen röviden foglalkozik a kérdéssel: KÜPPER, Einführung in die Rechtsgeschichte Osteuropas 358.; MIHOK, Ungarische Judengesetze (1938–1942) 410–412. (utalással arra, hogy a III. zsidótörvény számos pontjában megegyezett az ún. nürnbergi törvényekkel). Lásd még: GERLACH, Der Mord an den europäischen Juden. Ursachen, Ereignisse, Dimensionen 323. (*Gerlach* úgy véli, hogy a német jog közvetlen befolyása korlátozott volt, és inkább csak „*a napirendet határozták meg a náci*“). A magyar zsidóellenes jogalkotás lehetséges okairól a szakirodalomban található különböző narratívákról lásd: COLE, Ebenen der „Kollaboration“ 55–77., itt: 58–59.

¹⁶² *Arató*hoz lásd: HERGER, NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive 187–241., itt: 215 ff.

¹⁶³ ARATÓ tanulmányait a ZoeR-ben lásd a 159. lábjegyzetben. A további folyóiratcikkeket lásd: ARATÓ, Volksnahes und volksfremdes Recht 145–153., valamint a „magyar családvédelmi jogalkotásról“ a 169. lábjegyzetben. Míg a második cikk elsősorban a népesedéspolitikai szempontokkal foglalkozik, addig az első már az első mondatban felveti a „*jogújítás vezérelhet*“: A lábjegyzetben egy *Hans-Otto de Boor* idézet szerepel („*fontos, hogy helyreállítsuk a néphez való kötöttségét a jogrendszernek*“), és hivatkozik *Franz Schlegelberger* 1937-ben publikált „*Abschied von BGB*“ („*Búcsú a BGB-től*“) című írására is. A 148. oldalon így fogalmaz: „*És a napjainkban egyre hangosabbak azok a hangok, amelyek a jog elfajulása ellen és a jogrendszer tekintetében annak a nép általi elfogadottságát igénylik, ami a legjobb bizonyíték arra, hogy jogunk számos tekintetben nincs már összhangban a fajspecifikus nemzeti gondolkodásmóddal. Hogyan érvényesül ez az idegen jog a nép jogtudatában? A magyar jog különösen alkalmas kutatási területet kínál a kérdés elemzésére.* (...)“: A lábjegyzetekben a magyar írárok mellett esetenként német szerzőket is idézett *Arató*, például *Josef Grohé*, aki *Gauleiter* és porosz államtanácsos volt. Lásd: GROHÉ, Rechtsempfinden im deutschen Volke 79–80. (Az idézet a 4. lábjegyzetben szerepelt.)

Magyarország már a középkorban is hozott olyan intézkedéseket, „amelyek az idegen zsidó vér ellen irányultak”, majd az 1938 utáni magyar „zsidótörvénykezés” ismertetésére tért át.¹⁶⁴ Bár az ún. III. zsidótörvény nemcsak a „vegyes fajú házasságok” megkötésének tilalmát tartalmazta, hanem más kérdésekben is az új német jogot követte, *Arató* nem említette ezeket a párhuzamokat – talán azért, mert a német olvasók számára nyilvánvalóak voltak.¹⁶⁵

Tekintettel a megszállt és bekebelezett területek közigazgatásának és igazságszolgáltatásának átszervezéséről, valamint a zsidók jogfosztásáról szóló számos tanulmányra, érthetően, hogy a kutatásban az a benyomás alakul ki, hogy a ZoeR tartalma a náci korszakban az ún. „kelet-európai jogról szóló tényszerű tudósítással” alapvetően nem változott meg.¹⁶⁶ Valójában a magyar jogról szóló írásokat egyre inkább csak akkor fogadták szívesen, ha a náci ideológiát tükrözték, vagy azzal összeegyeztethetőek voltak.

3.2. Jogösszehasonlítás és jogátadás a náci jogújítás jegyében

A magyar jogászok e kutatás keretében vizsgált, többségében német folyóiratokban¹⁶⁷ publikált tanulmányainak jelentős része igazodott a náci ideológiához. Ez a megállapítás azonban nemcsak a jogtudományi folyóiratokban megjelent írásokra igaz, hanem azokra is, amelyek magyarországi német nyelvű, interdiszciplináris jellegű, esetenként kormányközi baráti társaságok által kiadott periodikákban kerültek az olvasók elé.¹⁶⁸ Sőt, az utóbbi körbe tartozó jogi írások legtöbbje

¹⁶⁴ ARATÓ, Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle 381–389., itt: 381.: A „zsidó faj gazdasági elnyomása (jelentős, de semmiképpen sem elégséges szerepet játszott) az idegen zsidó szellem elleni küzdelemben”. A magyar házassági törvény 1941-es „módosítása (ezért) biztosította, hogy a nemzeti testbe többé ne kerüljön zsidó vér”.

¹⁶⁵ Ez a zsidó származás „faji” kritériumok szerinti új meghatározását, a vegyesházasságoknak a házastárs zsidósághoz való tartozásra mint lényeges személyes tulajdonságban való tévedésre alapított megtámadhatóságát, valamint a fajgyalázás bűncselekményének bevezetését érintette azzal, hogy a fajgyalázás egy zsidó férfi és egy magyar, nem zsidó nő közötti házasságon kívüli szexuális kapcsolat esetét jelentette. Az *Arató* által leírt „fajvédelmi intézkedésekről” lásd: LEHOTAY, Beiträge ungarischer Strafrechtswissenschaftler im NS-Deutschland und in Ungarn 141–150., itt: 148.

¹⁶⁶ Lásd: LUCHTERHANDT, Ostrecht. Az megadott bizonyítékok nem támasztják alá ezt az állítást. Szintén meglehetősen kritikátlan: NERLICH, „A Baltico ad Euxinum”. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 130–131.; DITT, Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934) 309–321., itt: 309., 321.

¹⁶⁷ Van néhány monográfia is, amelyek valójában többnyire rövidebb, 50 oldal körüli tanulmányok csupán. Ilyen például (290. jegyzet) *Radocsay László* 1942-ben megjelent „Die Rechtserneuerung in Ungarn” című munkája vagy *Buzsá László* „Das nationalsozialistische Deutschland und das Völkerrecht” című írása, amelyet Königsbergben 1936-ban adtak ki. Meg kell említeni a Magyarországon németül megjelent egyes monográfiákat is, mint például *Rácz György* két tanulmányát 1934-ből (179. jegyzet) und 1943 (201. jegyzet). Vö.: BARTHA, Die Judenfrage in Ungarn (201 oldal terjedelemben), valamint ennek ismeretlen szerzőtől származó recenzióját a *Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch* 1941. évi számában (570–572.).

¹⁶⁸ Ilyenek voltak a következő periodikák: *Ungarn. Monatschrift [für deutsch-ungarischen Kulturaustausch] der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest* (1940–1944) (lásd hozzá: NIKLAI, Schriften über Bildung und Kulturpolitik für Deutsch-Ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest 151–160., itt: 152. ff.); *Donauropa. Zeitschrift für die Probleme des europäischen Südostens* (1941–1944). A magyarországi német kisebbség és a németbarát magyar lakosság mellett ezek a folyóiratok a birodalmi német közönséget is meg akarták szólítani, lásd: N. N., Rundschau. Deutsche Zeitschriften Ungarns 788–789., itt: 788. A német kisebbségnek 1942 óta saját folyóirata (*Zeitschrift der deutschen Volksgruppe in Ungarn*) volt, amelyet *Franz Basch* szerkesztett és amely a német jogot is bemutatta, lásd: RILKE, Das neue deutsche Mutterschutzgesetz 751–754. vagy KEINTZEL, Deutsche Einflüsse auf das ungarische Städterecht 728–735.).

nacionalista, rasszista, etnikai vagy legalábbis antiliberális irányultságú volt.¹⁶⁹ Ebbe a képbe illeszkednek az említett folyóiratok más (jogi fókusz nélküli) cikkei is, amelyekben a „német-magyar sorsközösséget” idézték,¹⁷⁰ és az ún. európai nagytér két egyenrangú országának egymáshoz fűződő kapcsolatát hangsúlyozták.¹⁷¹ Különösen ideológiai töltetűek voltak azok a német folyóiratokban megjelent cikkek, amelyek Magyarországgal vagy a külföldi német kisebbségekkel foglalkoztak, és esetenként a magyar joggal kapcsolatos cikkeket tartalmaztak.¹⁷²

¹⁶⁹ ARATÓ, Die ungarische Familienschutzgesetzgebung 228–236.; ANGYAL, Die Richtung der ungarischen Rechtsentwicklung 721–728.; TÖRÖK, Völkische Idee und ungarischer Reichsgedanke 192–198.

¹⁷⁰ Az ún. német-magyar sorsközösség koncepciója az I. első világháborút követően alakult ki a versailles-i és a trianoni szerződésre adott reakcióként, amely a két országot ún. vesztes nemzetként kötötte össze. A náci korszakban német szerzők használták (lásd többek között: ISBERT, Ungarn, Volk und Raum, in deutscher Betrachtung 657–669., itt: 658.; FREYER, Deutsch-ungarischer Wissenschaftsaustausch 461–463., itt: 463.), valamint magyar szerzők is használták ezt a kifejezést, mint Hóman Bálint kultuszminiszter. Lásd: HÓMAN, Deutsch-Ungarische Schicksalsgemeinschaft 65–83., vö.: NIKLAI, Schriften über Bildung und Kulturpolitik für Deutsch-Ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest 151–160., itt: 152–153.; RÉDVAY, Werden und Wesen der deutsch-ungarischen Schicksalsgemeinschaft 154–162.

¹⁷¹ SURÁNYI-UNGER, Deutsch-ungarische Wirtschaftsverflechtung in Krieg und Frieden 321–335., itt: 333. Surányi-Unger szerint a „jövőbeli német-magyar gazdasági kapcsolatok” területén ahhoz, hogy mindkét ország „batalompolitikai, társadalmi és kulturális szempontból teljesen szuverén tagja legyen egy kontinentális európai nagytér-gazdaságnak”, „a termelés minden területén őszi és széles körű kölcsönös munkamegosztásra szükséges törekedni”. Surányi-Unger 1942. május 4-én Berlinben, a Német-Magyar Társaság ülésén tartott előadást, lásd a 37. lábjegyzetet. Az előadáshoz lásd: DAFINGER, Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften 239–368., itt: 254–255.; Surányi-Unger szerepéhez a német vezetés alatt álló gazdasági nagytér kialakításához lásd: FREYTAG, Deutschlands „Drang nach Südosten”. 318. ff. Surányi-Unger kijelentéseinek korabeli értékeléséről „a német-magyar gazdasági együttműködés és Magyarország európai gazdaságon belüli helyzetének kérdéseiről”: N. N., Ungarn im neuen Europa 5.: „Berlinben Surányi-Unger professzornak lehetősége volt arra, hogy a háború befejezése utáni együttműködés előfeltételeiről beszéljen. (...) Surányi-Unger szerint az európai nagytér államainak meg kell tartaniuk teljes szuverenitásukat politikai, társadalmi és kulturális szempontból. (...) A magyar mezőgazdaság hajlandó és törekszik is arra, hogy többet termeljen, a mezőgazdasági termékek észszerű hasznosítása azonban csak akkor képzelhető el, ha ezzel párhuzamosan a magyar agráriumot fejlesztik.”

¹⁷² Az Ungarischen Jahrbüchern (Magyar Évkönyvek) című periodikából, amelyet 1921 és 1943 között a Berliini Egyetem Magyar Intézete adott ki, lásd többek között a zsidóellenes jogalkotásról: KLIVÉNYI, Neue Bestrebungen in den jüngsten ungarischen Gesetzen 122–128.; TASNÁDI-NAGY, Der Geist der ungarischen Verfassung 111–121. Az 1927 és 1944 között megjelenő, Nation und Staat – Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem (Nemzet és Állam – Az Európai Kisebbségi Probléma Német Folyóirata) című periodikát, amely 1937/38-tól Deutsche Zeitschrift für das europäische Nationalitätenproblem (Az Európai Nemzetiségi Probléma Német Folyóirata) címen került az olvasók elé, a Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa (Az Európai Német Népcsoportok Szövetsége) adta ki, 1942-től Werner Hasselblatt szerkesztői közreműködésével. Ebből a folyóiratról lásd: TÖRÖK, Volksgemeinschaft als Rechtsidee 418–428.; TÖRÖK, Volksgruppenrecht oder Menschenrechte 560–569.; STELZER, Der ungarische Gesetzentwurf zur Lösung der Volksgruppenfrage, ein Symptom 328–332. Az 1925 és 1944 között megjelenő Volk und Reich (Nép és Birodalom) című folyóiratról lásd: BARTHA, Die Judenfrage in Ungarn 408–412., valamint két tanulmányt a Budapesten tevékenykedő osztrák Franz Riedl tollából (Die Judengesetzgebung in Ungarn 128–136. és Ungarische Gesetzgebung und völkisches Recht 165–167. A két utóbbi folyóirat radikális nacionalista és népi orientációjáról lásd: BAMBERGER-STEMMANN, Nation und Staat – Europa Ethnica 2106–2117., itt: 2108. ff.; MÜLLER, Volk und Reich 2135–2139., itt: 2137. ff.

Csak találgatni tudunk arról, hogy a magyar jogászokat mely indítékok mozgatták a német nyelvű írásaik esetében. Mivel a párhuzamokat¹⁷³ hangsúlyozták és az ideológiai hasonlóságokat¹⁷⁴ mutatták ki, vagy legalábbis sugallták azok meglétét¹⁷⁵ még akkor is, ha a magyar és a német jogfejlődés eltért egymástól, valószínűleg német elvárásoknak tettek eleget.¹⁷⁶ Ugyanakkor azonban arról is szó lehet, hogy olyan területeken, mint például a zsidók jogfosztása vagy a népi jogi koncepciók, a hasonlóságokra és a különbségekre rámutassanak.¹⁷⁷ A következőkben két példán keresztül mutatjuk be, hogy érdemes lenne kontextusba helyezve még mélyebben vizsgálni a magyar jogászok motívumait és érdekeit.

Az első példa a náci büntetőjogi gondolkodás korai recepciójával foglalkozik a magyar büntetőjogászok körében. Mindez *Ráczy György* magyar büntetőjogász tanulmányával kezdődött, amely először 1933-ban jelent meg magyarul,¹⁷⁸ majd 1934-ben német fordításban.¹⁷⁹ *Ráczy* akkoriban a Budapesti Egyetem Büntetőjogi Tanszékének adjunktusa¹⁸⁰ és *Angyal Pál*, korának egyik legjelentősebb magyar büntetőjogászának tanítványa volt.¹⁸¹ Az 1940-es évekig mindketten számos német nyelvű cikket írtak a magyar büntetőjogról, de magyar nyelven is ismertették az új

¹⁷³ Lásd az 1937. április 26-án a Berlieni Egyetemen tartott előadás írott változatát: MAGYARY, Die starke Exekutive 688–704., melyben a náci rendszer és Magyarország közötti párhuzamokról a következőképp írt (699–700., 704.): *Magyary: „A III. Birodalom (...) abban a formában találta meg az útját, hogy a weimari alkotmányt nem helyezte hatályon kívül (...), hanem részleteiben a szükségleteknek megfelelően módosította, illetve részben szokásjoggal helyettesítette. Ami így létrejön, az is alkotmány és ugyanígy érvényes jog, csak a tudományos kategóriák szerint máshová tartozik. (...) Engedjék meg, hogy ebben az összefüggésben megemlítem saját országom alkotmányának néhány fontos jellemzőjét, mert ez az alkotmány mindig is ugyanabba a kategóriába tartozott, mint a III. Birodalomé. (...) Nyilvánvaló, hogy itt egy érdekes érintkezési pont keletkezett a német és a magyar alkotmányjog fejlődésében. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az ún. írott alkotmányokkal szemben az ún. történeti alkotmányok típusa gyakorlatilag kipróbált és tudományosan tisztázott megoldást jelent egy államrendszer fokozatos átalakítására.“* Magyary tanulmányait a végrehajtott hatalom megerősítéséről lásd: SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet“ 161–178., itt: 164. A két ország alkotmányjogának fejlődésével kapcsolatos hasonlóságokról lásd még a 282. lábjegyzetet.

¹⁷⁴ Ez alkalomadtán a szerkesztő előzets észrevételeivel történt meg, ahogy a következő, miskolci szerző esetében is: HACKER, Die Kriminalität der Zigeuner in Ungarn 201–203.

¹⁷⁵ Így a magyar Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi osztályának vezetője, *Horváth Dániel* (1879–1945), lásd: HORBATH, Die Behandlung der gefährlichen Gewohnheitsverbrecher in Ungarn 1778–1783. Az ilyen veszélyes, bűnözői életmódot folytató személyekre vonatkozó magyar büntetőjogi rendelkezések már 1928-ban megjelentek, mint ahogy a náci korszakban a veszélyes szokásbűnözők ellen, valamint a biztonsági és javítóintézkedésekről szóló 1933. november 24-i törvény (*Gesetz gegen gefährliche Gewohnheitsverbrecher und über Maßregeln der Sicherung und Besserung*, RGBl. I, 995) is részben a weimari köztársaság idején kialakult elképzelésekből táplálkozott. Lásd: MÜLLER, Das Gewohnheitsverbrechergesetz 23. ff., 31–32., 35. ff.

¹⁷⁶ A német fél is kifejezetten kért bizonyos témákat. Például 1934 tavaszán *Hans Frank* javasolta *Papp László* magyar államtitkárnak, hogy „a magyar fél Németországban tartson előadást a zsidók magyar jog szerinti helyzetéről“. BArch, R 61/624 (számozatlan lap): *Hans Dräger* (Német Egyletek Munkabizottsága) 1934. november 27-i levele *Hans Frank*nak.

¹⁷⁷ Az emberekkel és a térrel kapcsolatos párhuzamok és fogalmi hasonlóságok korántsem korlátozódtak a jogtudomány területére. Vö.: KEMÉNYFI – CSÍKI, Ungarische Volkstumsforschung 1165–1181., itt: 1167. ff., 1174. ff.

¹⁷⁸ RÁCZY, Az individualisztikus büntetőjogi szemlélet alkonya 52–77.

¹⁷⁹ RÁCZY, Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht (44 oldal terjedelemben).

¹⁸⁰ Az „*Internationales aus dem ungarischen Strafrecht*“ című tanulmányban 1934–1935-ben *Ráczy*ot, aki 1907-ben született és 1935-től ügyvédként dolgozott, frissen diplomázott asszisztensként mutatták be (365.). Lásd hozzá: LEHOTAY, Beiträge ungarischer Strafrechtswissenschaftler im NS-Deutschland und in Ungarn 141–150, itt: 145.

¹⁸¹ *Angyal Pál* (1873–1949) 1912-től a Budapesti Egyetemen a büntetőjog prosszora volt; *Ráczy* művének megjelenésekor pedig az egyetem rektora. *Angyal Pál* rövid életrajza e tanulmány függelékében található.

náci büntetőjogot. Rácz tanulmányának német fordítása („*Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht*” („*Az individuális büntetőjogi szemlélet alkonya*”) címmel az *Angyal* által szerkesztett „*Abhandlungen des Strafrechtlichen Seminars an der Universität Budapest*” sorozatban jelent meg, és – mint *Angyal* az előszóban írta – azt a célt szolgálta, hogy a németországi jogászok számára bemutassa a magyarországi jogpolitikai igények és a jelenlegi németországi reformmunkák közötti párhuzamokat és hasonlóságokat: „*A német olvasó számára különösen érdekes lehet, hogy a műben lefektetett posztulátumok ideális irányvonala párhuzamos a német büntetőjog legutóbbi, azaz a tanulmány megírása utáni fejlődésével, és több szempontból is megfelel annak. Egyébként a közelmúltban részletesen foglalkoztam a legújabb német nemzetiszocialista büntetőjog jogelméleti céljainak és jogalkotói eredményeinek megvitatásával és kritikájával a Magyar Jogászegylet plenáris ülésén e tanulmány szerzőjével közösen tartott előadásom alkalmával. Budapest, 1934. március 10.*”¹⁸²

Rácz tanulmánya a szerkezetét, tartalmát és célkitűzéseit tekintve egyértelmű párhuzamot mutat a *Georg Dahm* és *Friedrich Schaffstein* által 1933 januárjában kiadott „*Liberales oder autoritäres Strafrecht?*”¹⁸³ című írásával, amely „*az antiliberalis büntetőjogi megújítási mozgalom legelismertebb kiadványa*” lett.¹⁸⁴ Rácz – akárcsak *Dahm* és *Schaffstein* – a „*közösségi érdekeken*” alapuló, tekintélyelvű büntetőjogot követelt az egyént középpontba állító liberális büntetőjogi koncepció helyett. A „*közösséget*” meg kell védeni az „*antiszociális*” és „*közösségellenes*” egyénektől, akik „*magukban hordozzák a bűncselekmény elkövetésének veszélyét*”, ahol „*a közösségre veszélyesség tüneti jelene*” indokolja a „*védelmi intézkedések*” bevezetését, függetlenül a bűncselekmény és az egyéni bűnösség fennállásától.¹⁸⁵ A „*társadalom ellenségeinek, akik veszélyesek a közjóra*” „*ártalmatlanná tételére*”,¹⁸⁶ az egyéni bűnösség helyett az

¹⁸² *Angyal* előszavát (*Vorwort*) a műhöz lásd: RÁ CZ, *Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht* 4. Itt *Angyal* azt írta, hogy a tanulmányt, „*amelynek szerkesztése tavaly júliusban fejeződött be, és amely magyarul szeptemberben jelent meg, (...) minden tekintetben alkalmas és méltó arra, hogy e sorozat első idegen nyelvű számaként a külföldi szakemberek, elsősorban a német olvasók elé kerüljön. Ezúttal is meg kell állapítanom, hogy a német jogélet volt és kétségtelenül ma is az, amellyel büntetőjogi fejlődésünket először találkoztunk és amelytől a legtermékenyebb tudományos benyomásokat kaptunk. Ezért mind magyar, mind német szempontból közérdekű feladatnak kell tekinteni e két népnek a jogi kultúra terén való közelítését és a magyar büntetőjog német nyelven való tárgyalását.*”

¹⁸³ DAHM – SCHAFFSTEIN, *Liberales oder autoritäres Strafrecht?*

¹⁸⁴ FELDMÜLLER-BÄUERLE, *Die strafrechtliche Kieler Schule* 47. Az írás besorolásához lásd: SCHÜTZ, „*Hoffnungslose Kriminelle*“ und „*Neigungstäter*“ 21. ff., 25. ff.

¹⁸⁵ RÁ CZ, *Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht* 18.

¹⁸⁶ RÁ CZ, *Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht* 17.: „*A bűnözők nagy részét azonban nem lehet megjavítani vagy megváltoztatni a börtönbüntetéssel. (...) Számukra a speciális megelőzés egyetlen hatékony formája az ideiglenes vagy életfogytig tartó szabadságvesztés, amely a társadalom állandó és veszélyes ellenségeit eltávolítja a szabad életből. Individualista megfontolások nem akadályozhatnak meg bennünket abban, hogy az immunizáció folyamatából levonjuk a végső következtetéseket, még abban sem, hogy a társadalmi és állami rend legsúlyosabb bűnözőit teljesen megsemmisítsük.*” Hasonlóan ahhez: DAHM – SCHAFFSTEIN, *Liberales oder autoritäres Strafrecht?* 19., 43. ff., különösen: 45.

„életmódbeli bűnösségre” való összpontosításra,¹⁸⁷ valamint a közösségi értékek¹⁸⁸ és a „faj”¹⁸⁹ büntetőjogi védelmére irányuló felhívások szintén jellemezték a német vitát az akkor tervezett büntetőjogi reformmal összefüggésben.¹⁹⁰ Rácz csak általánosságban utalt ezekre, mivel „a nemzetiszocialista büntetőprogram részletei [...] még ismeretlenek” voltak a számára ekkor.¹⁹¹ Ez a könyv, amely Németországban kedvező kritikát kapott (a recenzens többek között kiemelte az „egész Európában terjedő új nézetet”, amely „a büntetőjog teljes átalakítását” követelte),¹⁹² azt bizonyítja, hogy a

¹⁸⁷ RÁ CZ, Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht 18.: „A biztonsági eszközök kizárólagos célja a közösség és a társadalom hatékonyabb megelőző védelme az olyan antiszociális egyénekkel szemben, akik bármilyen okból a bűncselekmények elkövetésének veszélyét hordozzák magukban, és fokozott bűnelkövetési hajlamukat valamilyen módon (pl. ismételt bűncselekmények elkövetésével, munkakerülő parazita életmóddal stb.) kifejezték. Alkalmazásuk feltételei közül hiányzik a szubjektív bűnösség individualista követelménye, az erkölcsi beszámítási képesség, a „nulla poena sine crimine” elve áttörésre került, elegendő a társadalomra való veszélyesség tüneti jelölése.” Hasonlóan ehhez: DAHM – SCHAFFSTEIN, Liberales oder autoritäres Strafrecht? 13. ff.

¹⁸⁸ RÁ CZ, Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht 31.: „Az individualista értékelés, az elkövető politikai indítékának privilegizált kezelése, (...) a közösségi értékek, a társadalmi rend védelmének teljes háttérbe szorítása az elmúlt évszázad egyik legjellemzőbb büntetőjogi eltérése.” Hasonlóan ehhez: DAHM – SCHAFFSTEIN, Liberales oder autoritäres Strafrecht? 24. ff., 48. ff.

¹⁸⁹ RÁ CZ, Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht 29., 35.: „Ezzel szemben (...) erősen érzékelhető az immateriális javak és ezen belül különösen az állami és közösségi érdekek, a nemzeti és faji értékek, a családi és etikai javak fokozott büntetőjogi védelme. Ez a védelem kezdi felváltani a liberális büntetőjog korábbi közömbösségét és ezen alapvető társadalmi értékek elbanyagolását. (...) Ebben az összefüggésben említem a büntetőjog funkcióját a nemzet lakosságát mind mennyiségi, mind minőségi szempontból veszélyeztető cselekmények megelőzése és megtorlása terén. (...) Másrészt a faji egészség védelmének, az egyének önző, a közösség érdekeivel ellentétes magatartásának büntetőjogi szankcionálása is bővítésre vár.” Hasonlóan ehhez: DAHM – SCHAFFSTEIN, Liberales oder autoritäres Strafrecht? 25.

¹⁹⁰ A náci korszak kezdetén különböző kezdeményezések születtek a „büntetőjog megújítására”, amelyek célja az 1871-es birodalmi büntető törvénykönyv reformja volt. 1933 végétől 1936-ig működött a Gürtner birodalmi igazságügy-miniszter által összehívott grémium, a „hivatalos tanácsadó bizottság a büntetőjog megújítására”, melynek többek között Franz Gürtner, Hans Frank, továbbá Roland Freisler és Franz Schlegelberger államtitkárok voltak a tagjai, valamint a büntetőjog-tudomány területéről Georg Dahm és 1935-től Friedrich Schaffstein. Az 1936 decemberében előterjesztett tervezete a német büntető törvénykönyvnek nem lépett hatályba. Hanns Kerrl porosz igazságügyi miniszter már 1933-ban kiadta a „Nemzetiszocialista büntetőjog” („Nationalsozialistisches Strafrecht”) című memorandumot, amelyet Roland Freisler vezetésével készítettek elő. Szintén 1933-ban a Német Jogakadémia büntetőjogi bizottságot állított fel Freisler vezetésével, amely 1934-beadta közre „A Német Jogakadémia büntetőjogi osztálya központi bizottságának memorandumát az általános német büntető törvénykönyv főbb jellemzőiről” („Denkschrift des Zentralkomitees der Strafrechtsabteilung der Akademie für Deutsches Recht über die Grundzüge eines Allgemeinen Deutschen Strafrechts”). Végül Hans Frank 1935/36-ban két részben kiadta a „Nemzetiszocialista irányelvek egy új német büntetőjoghoz” („Nationalsozialistischen Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht”) című dokumentumot, amely az NSDAP Birodalmi Jogi Hivatalának büntetőjogi bizottsága által végzett előkészítő munkán alapult. Lásd hozzá általában: REGGE – SCHUBERT, Quellen zur Reform des Straf- und Strafprozessrechts X. ff., 409. ff.; SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 8. kötet XI–XII.; GRUCHMANN, Justiz im Dritten Reich 753. ff., 773. ff.; PLÜSS, Der Mordparagraf in der NS-Zeit. Zusammenhang von Normtextänderung, Tätersystemlehre und Rechtspraxis 130. ff.; SCHÜTZ, „Hoffnungslose Kriminelle” und „Neigungstäter” 42. ff.; HAUSMANN, Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich” 814. ff.

¹⁹¹ RÁ CZ, Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht 41–42. „Ezen a ponton csak két olyan állam büntetőjogát szeretném megemlíteni, amelynek eszközei világában az individualista szemlélettel való teljes szakítás már megvalósult, vagy a közeljövőben várható. (...) Olaszország és a Német Birodalom. (...) Az utóbbi hónapok német büntetőjogi irodalma az új kódex hamarosan történő elkészültét várja, és annak létrejöttét (...) a teljes közbatalommal rendelkező nemzetiszocialista párt (helyesebben: mozgalom) jogpolitikai elveinek legfőbb megvalósításától várja (...).”

¹⁹² KRUG, Rezension zu Dr. Georg Racz 400.

náci büntetőjogi diskurzusok már 1933-ban felkapottak voltak Magyarországon, és hogy a *Dahm*- és *Schaffstein*-féle írásokat megjelenésük után azonnal befogadták.

Bár *Rácz* művének német fordításából hiányoznak a bibliográfiai hivatkozások, az 1933-as magyar változat az *Irodalom* című függelék alatt nemcsak *Dahm* és *Schaffstein* művét említi, hanem más aktuális náci írásokat is,¹⁹³ köztük a vezető fajelméletíró *Helmut Nicolai* „*Die rassengesetzliche Rechtslehre. Grundzüge einer nationalsozialistischen Rechtsphilosophie*“ (1932) című művét, és az antiliberális és antiszemita magántanár, *Heinrich Lange* „*Liberalismus, Nationalsozialismus und bürgerliches Recht*” (1933)¹⁹⁴ című írását, valamint *Eric Voegelin* „*Rasse und Staat*” (1933) című, akkoriban nemzetközileg is elismert művét.¹⁹⁵ A német büntetőjog területéről számos, 1933 előtti időszakból származó írást, de számos 1933-as friss kiadványt is feldolgoztak.¹⁹⁶

Rácz György – tanárához, *Angyal Pál*hoz hasonlóan – mindkét irányban közvetítőként működött a német-magyar jogi diskurzusban. Míg német nyelven megjelent művei a német szakközönség számára a magyar büntetőjog fejlődését mutatták be, kiemelve a náci büntetőjoggal való párhuzamokat, addig magyar nyelvű írásai elsősorban a német büntetőjogban megjelenő ún. faji eszmét közvetítették magyarországi büntetőjogász kollégái felé.¹⁹⁷ 1936-ig számos cikket publikált a *ZoeR*-ben.¹⁹⁸ Ezt követően ez a folyóirat a „*zsidó származás gyanúja*” miatt¹⁹⁹ már nem állt rendelkezésre, de *Rácz* továbbra is írt a *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (*ZStW*)²⁰⁰ című folyóiratba Magyarországról szóló országjelentéseket, és 1943-ban monográfiát jelentetett meg „*Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn*” címmel.²⁰¹

¹⁹³ RÁ CZ, Az individualisztikus büntetőjogi szemlélet alkonya 52–53.

¹⁹⁴ *Heinrich Lange* és *Helmut Nicolai* életrajzi adatait lásd: SCHENKEL, Der Deutsche Juristentag 1933. Die kumulative Selbstmobilisierung der juristischen Professionselite in der Fomierungsphase des NS-Regimes 175. ff., 194. ff. *Lange* vonatkozásában, aki 1934-ben elfogadta a neki Breslauban felkínált állást, lásd még: DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 92. ff.

¹⁹⁵ Az írást *Everett C. Hughes* ismertette az *American Journal of Sociology* című folyóiratban 1934-ben (377–378.). A besorolásához lásd: FAYE, Eric Voegelin's Haltung zum Nationalsozialismus 111–146., itt: 129. ff.

¹⁹⁶ Az 1933-as évből többek között: GALLAS, Krise des Strafrechts und ihre Überwindung im Staatsgedanken; KERN, Der Rechtsstaatsgedanke im Strafrecht; SAUER, Wendung zum nationalen Strafrecht; SCHAFFSTEIN, Die Nichtzumutbarkeit als allgemeiner übergesetzlicher Schuldausschließungsgrund; WOLF, Krisis und Neubau der Strafrechtsreform.

¹⁹⁷ LEHOTAY, Adalékok a Horthy-korszak büntető jogtudományának történetéhez 67–80., itt: 74. ff. A szerző rámutat, hogy *Rácz* a német büntetőjogról magyarul megjelent íásaiban foglalkozott a fajgyalázás és az ún. fajárulás szabályozásával, és azt a kérdést vizsgálta, hogy a náci faji doktrína mennyiben szolgálhat mintául a magyar büntetőjog számára.

¹⁹⁸ A *ZoeR* 1934–1935. évi számában három, míg a *ZoeR* 1936–1937. évi számában kettő ilyen tanulmány volt. A jogszabályok és szerződések összeállításán kívül ezek közé tartoznak a következők: RÁ CZ, Internationales aus dem ungarischen Strafrecht 365–375., 405–420.; RÁ CZ, Der strafrechtliche Schutz des Staates in Ungarn 206–217.

¹⁹⁹ NERLICH, „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung 227–228.

²⁰⁰ RÁ CZ, Aus dem ungarischen Strafrecht 450–456.; RÁ CZ, Auslandsrundschaу: Ungarn 777–787.; RÁ CZ, Auslandsrundschaу: Ungarn 1936–1938 83–95.; RÁ CZ, Ungarn 1938–1940 586–590.

²⁰¹ RÁ CZ, Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn. A 85 oldal terjedelmű könyv 1943-ban Budapesten, illetve Lipcsében a Danubia Kiadónál jelent meg, de a *Juristischen Seminar Göttingen*-nél 1944-ben került bejegyzésre. *Rácz* többek között az 1938-as ún. zsidótörvényt (33.) és az 1941-es ún. fajvédelmi törvényt (43–44.) tárgyalta. *Angyal Pál* az 1940-es évekig németül is publikált. Beszámolt például a „közösségi érdekek” büntetőjogi védelméről, a büntetőjogi fajvédelemről és az

A Magyarországról szóló országjelentésekben Rácz kitért arra, „*hogy a magyar büntetőjogi irodalom eddig milyen álláspontot foglalt el a Német Birodalom legújabb nemzetiszocialista büntetőjogi reformjaival kapcsolatban*”,²⁰² utalva többek között saját tanulmányára („*Az analógia alkalmazásának problémája a büntetőjogban*”).²⁰³ Az 1936-ban megjelent tanulmányt, amelyben Rácz a jogbiztonság érdekében elutasította az analógia megengedését a büntetőjogban, tanára, Angyal részletesen tárgyalta a ZöR 1936/37-es számában. Angyal hangsúlyozta, hogy a tanulmányban, amely „*különös érdeklődéssel fordult a német büntetőjog jogi struktúrájához*”, „*szemléletesen bemutatta az analógiatiltalom eltörlése és a német büntetőjog legújabb fejlődésének alapelvei és eszméi (akarati büntetőjog, anyagi jogellenesség) közötti belső összefüggést*”. Ennek következtében Rácz – szintén az olasz „*fasiszta büntetőjogi felfogásra*” (Codice Penale 1. cikk) hivatkozva – „*a bíró önálló, per analogiam büntetőjog-alakító funkcióját nem tartja könnyen összeegyeztethetőnek a tekintélyelvű totális állameszme valódi értelmével*”.²⁰⁴ Rácz országjelentéseihez hasonlóan ez az áttekintés is azt mutatja, hogy a náci jogrend bizonyos elemeit kritikusan tárgyalta a szerző.²⁰⁵ Ugyanez vonatkozik Rácz 1937-es „*Fordulópont a német büntetőjogtudományban?*” című esszéjére is, amelyben a kiel iskolá²⁰⁶ műveit és követeléseit mutatta be, részben kritikusan.²⁰⁷ Ezek a tanulmányok ugyanakkor azt is mutatják, hogy a náci jogfejlesztés körüli viták milyen erősen tematizálták a magyar jogi gondolkodást is.

eugenikai szempontok szerinti családvédelemről a magyar jogban, lásd: ANGYAL, Die Richtung der ungarischen Rechtsentwicklung 721–728., itt: 722. ff., 726. ff.

²⁰² RÁ CZ, Auslandsrundschau: Ungarn 777–787., itt: 784., 786–787. Az 1940-ben írt újabb beszámolójában (RÁ CZ, Auslandsrundschau: Ungarn 1936–1938 83–95., itt: 83.) Rá cz a magyar büntetőjogi szakirodalomból hivatkozott a kiel iskolá tanításairól 1937-ben írt cikkére (93.) és Angyal Pál 1938-ban közzé tett „*Fajvédelem és büntetőjog*” című tanulmányára (94.). Angyal tanulmányáról lásd még: LEHOTAY, Entrechtung der Juden in der ungarischen Strafrechtspraxis 417–447., itt: 421 ff. Rá cz foglalkozott az új magyar ún. különbíróóságokkal (*Sondergerichte*) is, amelyek az egyes felsőbb bíróságoknál ún. különleges szenátusok (*Sondersenate*) formájában az államrend és a társadalmi béke elleni bűncselekményekért voltak felelősek, és kiemelte a német népbíróóságokkal (*Volksgerichte*) szemben a különbségeket (84–85.). Végül hivatkozott Albert Irk (1884–1952) pécsi büntetőjogász professzor „*Die rationalen und irrationalen Elemente des Strafrechts*” (Pannonia 1937, 179–221.) című, német nyelven megjelent tanulmányára, amely „*a büntetőjogpolitika legújabb ideológiáival (a fasiszta, nemzetiszocialista és bolsevik büntetőjogi rendszerrel*” foglalkozott.)

²⁰³ RÁ CZ, Az analógia alkalmazásának problémája a büntetőjogban. A könyv 105 oldal terjedelemben 1936-ban Budapesten jelent meg.

²⁰⁴ ANGYAL, Dr. Georg Rá cz: Das Problem der Zulassung der Analogie im Strafrecht 131–134. (idézetek: 131., 133–134.).

²⁰⁵ Lásd még: ANGYAL, Fajvédelem és büntetőjog. Lásd hozzá: LEHOTAY, Entrechtung der Juden in der ungarischen Strafrechtspraxis 417–447., itt: 421 ff.

²⁰⁶ A Kiel iskolához tíz jogtudós tartozott, akik az 1930-as években a kiel Jog- és Államtudományi Karon tanítottak, és a kutatásban és az oktatásban a náci jogújítást támogatták, nevezetesen Martin Busse, Georg Dahm, Karl August Eckhardt, Ernst Rudolf Huber, Karl Larenz, Karl Michaelis, Paul Ritterbusch, Friedrich Schaffstein, Wolfgang Siebert és Franz Wieacker. Lásd hozzá: WIENER, Kieler Fakultät und „Kieler Schule“.

²⁰⁷ RÁ CZ, Fordulópont a német büntetőjogtudományban? 197–213. A címet Rá cz fordította németre az 1940-ben készített beszámolójában, lásd: RÁ CZ, Auslandsrundschau: Ungarn 1936–1938 83–95., itt: 83. A kiel iskoláról szóló megjegyzésekben (199. ff.) többek között Dahm, Larenz, Michaelis és Schaffstein (199., 202., 211–212.) művei szerepelnek, de más NS-írások is, mint például Philipp Heck „*Rechtseneruierung und juristische Methodenlehre*” című írása is 1936-ból (201., 209.), Reinhard Höhn „*Rechtsgemeinschaft und Volksgemeinschaft*” című tanulmánya 1935-ből (203.), Hans Welzel „*Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht*” című írása szintén 1935-ből (203.) és Carl Schmitt művei közül az „*Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*” című írás is 1934-ből (201–202.), amelyben Schmitt „*rendről és a szervezethez való konkrét elképzelése*” is szerepelt. Dahm és Schaffstein a büntetőjog területén vezető szerzőnek minősült (199.), bár Rá cz a náci büntetőjog más irányzatait is tárgyalta.

Ezen kívül *Angyal* és *Rácz* már 1934-ben megjelentetett egy tanulmányt „*A német nemzetiszocialista büntetőjog*” címmel, amely két részből állt, *Angyal* „*A német nemzetiszocialista büntetőjogelmélet jellemzése*” cím írásából és *Rácz*-nak a német büntető törvénykönyv reformjáról szóló, a legújabb tervezet kritikai bemutatását tartalmazó írásából („*A német Btk. reformja és a legújabb tervezet kritikai ismertetése*”).²⁰⁸ Ezek alapjául két előadás szolgált, amelyet *Angyal* és *Rácz* – saját elmondásuk szerint – a Magyar Jogászegylet plenáris ülésén 1933 végén tartottak, „*a német nemzetiszocialista büntetőjogi reform legújabb fejleményeit ismertetve*”,²⁰⁹ valamint a „*nemzetiszocialista birodalom alapgondolatait és az első tervezetet (a porosz igazságügyminiszter memorandumát) elsőként bemutatva*”.²¹⁰

A második példa a magyar Igazságügyi Minisztérium német nyelvű kiadványaira vonatkozik az 1940-es évek elején, amelyek összhangban álltak a náci ideológiával. Az Igazságügyi Minisztérium munkatársai a náci korszakban rendszeres időközönként publikáltak német folyóiratokban,²¹¹ feltűnő azonban, hogy 1942-ben, a náci Németországhoz való fokozott ideológiai és politikai közeledés során²¹² a magyar igazságügyi minisztérium több kiadványa is a német szakközönség elé került,²¹³ köztük *Radosay László* igazságügyi miniszter (1878–1968) „*Die*

²⁰⁸ Letölthető: https://mtda.hu/books/angyal_pal_a_nemzeti_szocialista_buntetojog.pdf. Lásd hozzá: RÁ CZ, Aus dem ungarischen Strafrecht 450–456., itt: 456.; LEHOTAY, Adalékok a Horthy-korszak büntető jogtudományának történetéhez 67–80., itt: 74. ff.

²⁰⁹ ANGYAL, Dr. Georg Rá cz: Das Problem der Zulassung der Analogie im Strafrecht 131–134., itt: 131.

²¹⁰ Rá cz, Auslandsrundschau. Ungarn 777–787., itt: 784. Németországban a kiadvány a megjelenése után azonnal ismert lett, és a „*Javaslatok a Német Jogakadémia levelező tagjaira*” című listán *Angyal Pál* (hibásan: *Paul Anyal*) neve alatt jegyezték. A megjegyzés *Angyal*-ról, akit végül nem vettek fel Német Jogakadémia levelező tagjai közé (4.2. fejezet), a következőként hangzott: (BArch, R 61/570, 44., 49. lap.): „*Az egyetem büntetőjogi professzora, az elmúlt hetekben a Magyar Jogászegylet archívumában mély tanulmányt közölt az új német büntetőjogról*”.

²¹¹ Már említettük *Szász István* 1937-ben (134. lábjegyzet), *Horváth Dániel* 1938-ban (175. lábjegyzet) és *Hegedűs József* 1940-es években közzé tett (159. lábjegyzet) tanulmányait, valamint *Szakáts Kálmán*-nak, *Lázár Andor* igazságügy-miniszter személyi titkárnak 1936-ban a BNSDJ drezdai csoportjánál tartott és később szintén közzétett előadását („*Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung*”) (20. lábjegyzet). *Szakáts* kiemelte „*a magyar jogrendszer sajátosságát*” (SZAKÁ TS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 491–498.), amely „*a magyar fajból ered, a földhöz és a néplekhez kötődik*” (491.), és rámutatott, hogy „*a magyar jogi gondolkodásban mélyen gyökerezik az a tudat, hogy a közösség érdekei, a nemzet érdekei az egyén érdekei felett állnak*” (498.). Beszért a magyarországi reformokról, többek között a sajtóreform még nem publikált tervezetéről, amely szerint a sajtó tevékenységét a jövőben „*közfeladatnak kell tekinteni*” (494.), valamint az új ügyvédi rendtartás tervezetéről, amely előírja, hogy „*a képviselői és vezetői tisztségek betöltésénél (...) figyelembe kell venni a lakosság egészének faji, nemzeti és felekezeti adottságait*” (497.). Lásd hozzá: HERGER, NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive 187–241., itt: 197 ff.

²¹² Magyarországnak Németországtól való külpolitikai függőségéről, amely 1940 óta tartósan növekedett lásd: ZELLNER, Eigenständigkeit Ungarns oder Satellit des Dritten Reiches? 201–257., továbbá: 219–220.: második bécsi döntés, mezőgazdasági megállapodás 1940 októberében, 223–224.: Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez 1940 novemberében, 236. ff.: a *Wehrmacht* támadása Jugoszlávia ellen, többek között magyar területről 1941 áprilisától és a meghódított területek felosztása *Hitler* és *Horthy* között, 241. ff.: Magyarország hadüzenete a Szovjetunióknak 1941 júniusában.

²¹³ Az alábbiakban említett tanulmányokon kívül lásd még 1942-ben a ZAKDR-ban megjelent két részes tanulmányt (HEGEDÜS, Über den Geist des ungarischen Privatrechts 9–10. és 134–136.), valamint a korábban említett megjegyzéseket az 1894. évi XXXI. törvénycikket módosító ún. fajvédelmi rendelkezésekhez a ZOE 1941–1942. számában (416–417). *Tasnádi Nagy András* (1882–1956) volt igazságügyi miniszter 1942. január 16-án Berlinben a Német-Magyar Társaságban „*A magyar alkotmány szelleméről*” („*Der Geist der ungarischen Verfassung*”) címmel előadást is tartott, amely ugyanebben az évben megjelent a *Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch* című folyóiratban (65–

Rechtserneuerung in Ungarn” című monográfiája, amely a Német Jogakadémia sorozatában jelent meg, és amelyre a későbbiekben még visszatérünk (lásd a 4.2. fejezetet).²¹⁴ Radocsay hivatali ideje alatt (1938 novembere – 1944 márciusa) fogadták el a legtöbb magyar jogkorlátozó és jogfosztó jogszabályt a zsidósággal szemben, amelyek körében számos elemet egyértelműen a náci normákból kölcsönöztek,²¹⁵ és ebben az időszakban számos német-magyar megállapodás is született.²¹⁶ Egy 1941 szeptemberében tett németországi látogatása során Radocsay több náci intézménynél (többek között a Népbíróságnál (*Volksgerichtshof*), a Náci Jogászok Szövetségénél (*Ns-Rechtswahrerbund*) és a Német Jogakadémiánál is tiszteletét tette,²¹⁷ és még ugyanebben az évben a Német Jogakadémia levelező tagjává nevezték ki.

Említeni kell azt is, hogy Csiky János, a magyar Igazságügyi Minisztérium miniszteri titkára 1942-ben két cikket publikált: „A zsidókérdés jogi szabályozása” („Die gesetzliche Regelung der Judenfrage”) és „Nemzetközi jogalkotás az új európai rendben” („Internationale Rechtsschöpfung in der neuen europäischen Ordnung”) címmel. Az első cikkben Csiky hangsúlyozta a Magyarország és a náci rendszer közötti ideológiai hasonlóságokat mutatta be a zsidók jogfosztása terén.²¹⁸ A második tanulmányban az ún.európai nagytérsegen belül a párhuzamos érdekekre hivatkozott. Ennek során Magyarországot egyenrangú szereplőként ábrázolta, amely saját meggyőződésből és saját céljai érdekében szorosban együttműködött a náci állammal. Csiky foglalkozott Carl Schmitt ún. nagytér-elméletével²¹⁹ is, és

76.). Tasnádi Nagy ekkor a magyar Képviselőház és a budapesti Magyar-Német Társaság elnöke volt (TASNÁDI NAGY, Der Geist der ungarischen Verfassung 65–76.). Lásd hozzá: N. N.: Ungarisch-deutsche Gesellschaft, Der Berliner Besuch des Präsidenten der U.-D. G. in der deutschen Presse 189–191.

²¹⁴ Hasonló figyelhető meg a magyar kultuszminisztériumban az 1940-es évek elején: Hóman Bálint miniszter és egyes munkatársak, mint például Paikert Géza jogász és történész (1936-tól a minisztérium Külföldi Kulturális Kapcsolatok Főosztályának helyettes vezetője) német nyelven fordult a birodalmi-német közönséghez. Lásd hozzá: NIKLAI, Hungary's Assimilation Policy in the Fields of Culture and Education during the Horthy-Era 571–610., itt: 585 ff.

²¹⁵ A német zsidóellenes jogalkotásnak a magyar jogra gyakorolt hatásáról lásd a 161. lábjegyzet. Az 1941. évi ún. zsidótörvény alapján, amelyet német fordításban (*Gesetz über die Ergänzung und Abänderung des Gesetzes GA XXXI: 1894 über das Eherecht und über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen*) a ZoeR-ben adtak közre ugyan ebben az évben (416. ff.) a náci jog közvetlen hatása mutatkozik meg az ún. egészséges házasság vonatkozásában. Lásd: ABRAM, Ehegesundheit – Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im „Dritten Reich“ und internationale Dimensionen 3–18., itt: 13. ff.; ABRAM, Der Arzt als „Verwalter des Rassengutes“? Eugenische Eheberatung in der deutschen und ungarischen Gesetzgebung bis 1945 44–66., itt: 61. ff.

²¹⁶ 1941/42-ben az RGBl. II-ben lényegesen több német-magyar megállapodás és jogi aktus szerepelt, mint a korábbi években. Vö.: HAMANN, Rechtshilfeverträge im Lichte von Krieg und Expansion 243–259., itt: 244 ff.

²¹⁷ N. N.: Besuch Sr. Exzellenz des Kgl. Ungarischen Justizministers im Hause des Deutschen Rechts 317.; N. N.: Der Besuch des Kgl. Ungarischen Justizministers 911–912.

²¹⁸ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60–72. A tanulmány a következő mondatokkal kezdődik: „Aligha van olyan nemzet, amely 1935-ben nagyobb érdeklődéssel és megértéssel követte volna a Német Birodalomnak a zsidókérdés megoldására irányuló intézkedéseit, mint Magyarország. A magyar nép, ismerte a birodalmi viszonyokat, nemcsak megértette a német szabályozás szükségességét, hanem abban egyrészt saját korábbi, 1920-as kezdeményezésének megerősítését látta, amely akkor Európában egyedülálló volt, másrészt pedig saját körülményeit ismerte követelte a kérdés legsürgősebb szabályozását Magyarországon is.” A német törvényhozásnak (62.) 1938-tól kezdően a magyar zsidóellenes törvényhozásra gyakorolt hatására való hivatkozás után a német és a magyar jogfosztó normák közötti különbségeket és hasonlóságokat elemezte a szerző. Lásd hozzá: ABRAM, „Judengesetzgebung“ im deutsch-ungarischen Vergleich 387–415., itt: 403 ff.

²¹⁹ CSIKY, Internationale Rechtsschöpfung in der neuen europäischen Ordnung 925–933., itt: 929–930., figyelemmel a következőkre: SCHMITT, Völkerrechtliche Großraumordnung 47. Az első kiadása a „Völkerrechtliche Großraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht” című műnek 1939-ben jelent meg.

lelkesen üdvözölte a „tökéletességre” törekvő „új Európa” és az „intézményes nemzetközi jogteremtés” perspektíváját.²²⁰ A cikk azzal a várakozással zárul, hogy „az új rendben a nemzetközi jog először válik valódi joggá, és soha nem látott fejlődés felé halad”.²²¹

1941 végén, illetve 1942 elején a Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkaközösségének a megalakulása alkalmával (melynek magyar csoportjában a magyar Igazságügyi Minisztérium négy jogásza tevékenykedett) tárgyalt a két igazságügyi minisztériumban egy kulturális egyezmény megkötéséről, amely „a kapcsolatok ápolását és elmélyítését a jogtudomány (...) és a jogösszehasonlítás területén” irányozta elő (4.2. fejezet). Bár a *Radocsay* előtti három igazságügyi miniszter már korábban is jó kapcsolatokat ápolt Németországgal,²²² a magyar Igazságügyi Minisztérium az 1940-es évek elején felkínálta szolgálatait a náci rendszernek.

4. A Német Jogakadémia külföldi kapcsolatai (1933–1945)

A Német Jogakadémiát (*Akademie für Deutsches Recht*) 1933 júniusában *Hans Frank* kezdeményezésére alapították. *Frank* volt a „III. Birodalom” legmagasabb jogi szakértője volt, akit számos állami és pártbeli funkciója miatt *Reichsrechtsführer*nek vagy *Reichsjuristenführer*nek is neveztek.²²³ 1942-ig volt az Akadémia elnöke, bár hatásköreit alelnöke, Prof. Dr. *Carl August Emge* gyakorolta attól kezdve, hogy 1939-ben a megszállt Lengyelországban főkormányzóvá nevezték ki.²²⁴

Az Akadémiával *Frank* egy olyan intézményt hozott létre, amely a törvényhozáshoz kapcsolódó minisztérium funkcióit töltötte be, mivel legfontosabb feladata a „német jognak a nemzetiszocialista világnézetnek megfelelő megújítása”²²⁵ volt, „a jogszabályokra történő javaslattétel, azok felülvizsgálatával, előkészítésével és kidolgozásával”.²²⁶ Ezzel a feladatkörrel az Akadémia formális értelemben konkurált a Birodalmi Igazságügyi Minisztériummal,²²⁷ de a két intézmény munkáját

Schmitt ún. nagyter tanához és annak recepciójához lásd: SCHMOECKEL, Die Großraumtheorie; BLINDOW, Carl Schmitts Reichsordnung. Strategie für einen europäischen Großraum 56. ff., 81. ff. (a nagyterre vonatkozó elmélet gazdaságpolitikai háttéréről: 62. ff.); DINER, Rassistisches Völkerrecht. Elemente einer nationalsozialistischen Weltordnung 23–56.; TECHET, Carl Schmitts „Grossraumlehre“ im Kontext des Nationalsozialismus 906–936., itt: 923. ff. A magyarországi reakciókhoz lásd: TECHET, Carl Schmitts Reisen nach Ungarn 321–338., itt: 328. ff.

²²⁰ CSIKY, Internationale Rechtsschöpfung in der neuen europäischen Ordnung 925–933., itt: 928–929.

²²¹ CSIKY, Internationale Rechtsschöpfung in der neuen europäischen Ordnung 925–933., itt: 933.

²²² *Lázár Andor* (igazságügyi miniszter 1932-től 1938 márciusáig), *Mikecz Ödön* (igazságügyi miniszter 1938 márciusától novemberéig) és *Tasnádi Nagy András* (igazságügyi miniszter 1938 novemberétől 1939 novemberéig) náci Németországgal való kapcsolatát többször is tárgyalja ez a tanulmány.

²²³ Dr. iur. *Hans Frank* (1900–1946) életrajzi adatai e tanulmány függelékében találhatók.

²²⁴ BArch, R 61/32, 85. lapszám. Ez a tanulmány többbekezdést átvett a szerző következő munkájából: SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 124–125.

²²⁵ FRANK, Die Gründung am 26. Juni 1933 7–9., itt: 7.

²²⁶ A Német Jogakadémia Alapszabályát, illetve annak 2. §-t lásd a JAKDR 1933–1934. évi 1. számában (249.). Az alapításról, az NSDAP-hoz való kapcsolódásról és az Akadémia feladatairól lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 7. ff.

²²⁷ ANDERSON, The Academy for German Law 176.

hamarosan inkább a szoros együttműködés jellemezte számos területen.²²⁸ Az Alapszabály 2. §-a szerint az Akadémia további feladatai közé a kiadványok népszerűsítése és konferenciák szervezése, valamint „a külföldi hasonló intézményekkel való kapcsolatok ápolása” tartozott.²²⁹

Az Akadémia mintegy 200 rendes tagja (1933/34) között számos birodalmi miniszter,²³⁰ számos nagyiparos (például *Carl Bosch*, *Wilhelm von Opel*, *Carl Friedrich von Siemens* és *Fritz Thyssen*),²³¹ valamint az igazságszolgáltatás, a minisztériumi bürokrácia és a tudományos élet magas rangú jogásza helyet kapott.²³² Bár az Akadémia legfontosabb projektje az ún. Néptörvénykönyv (*Volksgesetzbuch*) volt, amely a Polgári Törvénykönyvet (BGB 1900) váltotta volna fel, mintegy 100 bizottságot, albizottságot és munkacsoportot hoztak létre arra, hogy a náci jog reformjának meghirdetett célja érdekében tevékenykedjenek a jogélet minden területén.²³³ Ezek feladata a reformok előkészítése, majd a tervezetek benyújtása az illetékes minisztériumoknak, illetve az egyes minisztériumok tervezeteinek véleményezése volt.²³⁴ A bizottságok általában nem csak jogászokból álltak, hanem interdiszciplináris összetételűek voltak: a tagok a tudományos és a gyakorlati életből, a miniszteri bürokráciából, a pártszervezetekből és más náci intézményekből érkeztek. A bizottság elnöke általában egy ismert náci jogász volt.²³⁵ Például *Roland Freisler*, a Birodalmi Igazságügyi Minisztérium államtitkára elnökolt a Büntetőjogi Bizottságban, *Wilhelm Stuckart*, a Birodalmi Belügyminisztérium államtitkára a Közigazgatási Jogi Bizottságban, *Axel Freiherr von Freytagh-Loringhoven* pedig a Gyarmati Jogi Bizottságban.²³⁶

²²⁸ Bővebben: SCHUMANN, *Die Akademie für Deutsches Recht* 121–162., itt: 126. ff. Hozzájárulhatott az együttműködéshez az a tény, hogy *Frank* az Akadémia tanácsadó testületévé egy ún. *Führerrat*-ot nevezett ki, amelyben több igazságügyi miniszter és államtitkár is helyet kapott: *Franz Gürtner* birodalmi igazságügyi miniszter, *Otto Georg Thierack* (akkori szász igazságügyi miniszter), *Franz Schlegelberger* (államtitkár a birodalmi igazságügyi minisztériumban), *Hanns Kerrl* (akkori porosz igazságügyi miniszter) és államtitkára, *Roland Freisler*, aki 1935-ben, az igazságszolgáltatás birodalmi kézbe kerülése után államtitkár lett a birodalmi igazságügyi minisztériumban. A *Führerrat* további tagjai voltak *Carl Schmitt* és *Wilhelm Heuber* (30. jegyzet), a BNSDJ ügyvezető igazgatója. Lásd: SCHENK, Hans Frank. *Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur* 118.

²²⁹ A Német Jogakadémia Alapszabályát, illetve annak 2. §-t lásd a JAKDR 1933–1934. évi 1. számában (249.).

²³⁰ Többek között *Walther Darré* (birodalmi élelmézésügyi és mezőgazdasági miniszter), *Hermann Göring* (birodalmi légügyi miniszter), *Joseph Goebbels* (birodalmi propagandaminiszter), *Wilhelm Frick* (birodalmi belügyminiszter), *Rudolf Hess* (tárca nélküli birodalmi miniszter) és *Alfred Rosenberg* (náci ideológus, később a megszállt keleti területek birodalmi minisztere) tartoztak ebbe a körbe.

²³¹ SCHENK, Hans Frank. *Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur* 118–119. (Itt hibásan *Werner von Siemens* szerepel.)

²³² N. N., *Mitglieder-Verzeichnis der Akademie für Deutsches Recht* 252–260.; PICHINOT, *Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs* (Anhang III) 156–167. Vö.: az *Anderson*-nál található több, 1933 és 1943 közötti taglistából összeállított névsorral. ANDERSON, *The Academy for German Law* 542–572.

²³³ PICHINOT, *Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs* (Anhang IV) 170–174.; ANDERSON, *The Academy for German Law* 171–342., 573–581. Az Akadémia bizottságainak munkájáról: SCHUBERT, *Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse* (30 kötet).

²³⁴ LASCH, *Akademie für Deutsches Recht* 1–5.; SCHUMANN, *Die Akademie für Deutsches Recht* 121–162., itt: 129. ff.

²³⁵ SCHUMANN, *Die Akademie für Deutsches Recht* 121–162., itt: 122–123., 142. ff.

²³⁶ A bizottságok mintegy felét professzorok vezették, nem egészen negyedét magas rangú miniszteri tisztviselők, a fennmaradó bizottságok élén pedig főként az üzleti világból érkező személyek vagy náci funkcionáriusok álltak. Lásd: PICHINOT, *Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs* 170–173.

A háború kezdetével az egyes bizottságok a náci rezsim terjeszkedési és megsemmisítési politikájának szolgálatába állították munkájukat.²³⁷ A Nemzetiségi Jogi Bizottság (*Ausschuss für Nationalitätenrecht*) memorandumot készített a Lengyelországgal szembeni német politika nemzetpolitikai szempontú jogi felépítéséről (*Denkschrift zur Rechtsgestaltung deutscher Polenpolitik nach volkspolitischen Gesichtspunkten*, 1940),²³⁸ amely a lengyel lakosság megsemmisítésére („redukciójára”) és kitelepítésére, valamint kényszermunkára alkalmazásáról szóló intézkedéseket tartalmazott. 1946-ban ezt a memorandumot mint „Lengyelország leigázásának és a lengyelség elpusztításának tervét” bizonyítékként mutatták be a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtti fő háborús bűnökkel kapcsolatos perben.²³⁹ A bizottság egyik tagja *Gustav Adolf Walz*²⁴⁰ volt, aki 1938 májusában „A lengyelországi és magyarországi német népcsoportok fejlődése” („*Die Entwicklung der deutschen Volksgruppen in Polen und in Ungarn*”) címmel tartott előadást a bizottság előtt.²⁴¹ Az előadás tematikusan azokon a benyomásokon alapult, amelyeket *Walz* néhány hónappal korábbi magyarországi vendégprofesszori tevékenysége során szerzett, és amelyeket később a birodalmi oktatási minisztériumnak készített bizalmas jelentésében részletezett (2.1. fejezet). Talán a *Walz* magyarországi vendégprofesszori működése, illetve *Franz Anton Basch*sal való megismerkedése is hozzájárult ahhoz, hogy a későbbi népcsoportvezető *Basch* 1939 februárjában vendégként előadást tarthatott a bizottság előtt „A magyarországi német népcsoport helyzete” („*Die Lage der deutschen Volksgruppe in Ungar*”) címmel.²⁴²

²³⁷ SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 143. ff.

²³⁸ Nyomtatásban: SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 14. köt. 477–504. A dokumentum szerzője *Werner Hasselblatt* volt. Lásd hozzá általában: SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 148–149.

²³⁹ 661-PS számú dokumentum, titkos szakvélemény, amelyet 1940 januárjában zártak le („*Rechtsgestaltung deutscher Polenpolitik nach volkspolitischen Gesichtspunkten*”), közli: Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof (Nürnberg, 14. November 1945 – 1. Oktober 1946), 26. kötet, 206–242.

²⁴⁰ További tagok voltak Prof. Dr. *Karl Christian von Loesch* (1880–1951, a Határ- és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének igazgatója), Prof. Dr. *Max Hildebert Boehm* (1891–1968, a Határ- és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének igazgatóhelyettese), Dr. *Werner Hasselblatt* (1890–1958), Prof. Dr. *Karl Gottfried Hugelmann* (1879–1959) és Prof. Dr. *Hermann Raschhofer* (1905–1979). A Nemzetiségi Jogi Bizottság tagjairól lásd: SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 146. ff.; ALBRECHT, Deutsches Volksgruppenrecht in „Donauropa“ 449–503., itt: 453 ff.

²⁴¹ *Gustav Adolf Walz* referátumát 1938. május 7-én, közli: SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 14. köt. 428–439 (ugyan itt Magyarországról: 437–439.). 1938 végén a bizottságban a német népcsoportokról szóló tervezetet kellett volna elkészíteni. Ennek a munkának a keretében a *Walz*ra osztott állam Magyarország volt (455. ff.).

²⁴² *Franz Basch* referátuma 1939. február 3-án, közli: SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 14. köt. 440–444.

A következőkben azonban Német Jogakadémiának a náci rendszer szempontjából legfontosabb funkciójára,²⁴³ a nemzetközi orientácira és az ezzel kapcsolatos külföldi nemzetiszocialista propagandára²⁴⁴ összpontosítunk.

4.1. A nemzetközi kapcsolatok ápolása

Az Akadémia nem sokkal alapítása után kezdte meg a nemzetközi kapcsolatok kiépítését.²⁴⁵ Az ekkor felállított Külügyi Osztály (*Auslandsabteilung*) a következő feladatokat kapta: mintegy 700 külföldi jogi intézettel, tudományos társasággal és egyesülettel való kapcsolattartás, a kiadványok cseréje, a külföldi jogszabályok kihirdetésére szolgáló közlönyöknek és a legfelsőbb bírósági ítélezési gyakorlatnak az összegyűjtése, nemzetközi tudományos egyesületeknek a felügyelete (beleértve az *International Law Association* német nemzeti csoportját is),²⁴⁶ számos ország jogászainak a meghívása előadóként és hallgatóságként az Akadémia konferenciáira, valamint nemzetközi kongresszusok szervezése, mint amilyen például a *Nemzetközi Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Kongresszus* volt 1936. június 1. és 6. között Berlinben.²⁴⁷ A számos tevékenység célja az volt, hogy hozzájáruljon „a német államról és annak jogi életéről külföldön gyakran fennálló tévhitek” korrigálásához, és e cél elérése érdekében „felderítse, hol találhatók külföldön a német jogászokkal való tudományos együttműködésre alkalmas személyiségek”.²⁴⁸ Hamarosan konkrét sikerekről számoltak be: „Az a külföldön egyre erősödő felismerés, hogy a nemzetiszocialista Németország sokkal intenzívebben és élénkebben alakítja a nemzetközi tudományos kapcsolatokat, mint ahogy az a korábbi korszakokban történt, természetes módon vezetett abhoz, hogy folyamatosan nőtt a Németországban hosszabb időt tanulmányi céllal töltő külföldi tudósok száma.”²⁴⁹

²⁴³ADLBERGER, Wilhelm Kisch – Leben und Wirken (1874–1952). Von der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg bis zur nationalsozialistischen Akademie für Deutsches Recht 200.; Akten der Reichskanzlei. Die Regierung Hitler 1933–1945, 10. köt. 183. (Nr. 43: 1943. február 27-én és március 2-án a *Führer* 1943. január 13-i rendeletének végrehajtása érdekében az igazságszolgáltatás területén hozott háborús intézkedésekről szóló főtitkári és államtitkári értekezlet – Igazságszolgáltatás; a „*férfiak és nők átfogó bevetéséről a birodalmi védelmi feladatokra*” szóló, még nem közzé tett *Führer*-rendeletéről volt szó.”): „A Német Jogakadémia bezárásának kérdésével kapcsolatban Dr. Thierack birodalmi miniszter kijelentette, hogy nem tartja kívánatosnak a bezárást az Akadémia nemzetközi kapcsolatai miatt, amelyeket e tekintetben a Nemzetközi Jogi Kamarával kíván összekapcsolni.”

²⁴⁴ Az Akadémia első berlini székhelyének, a *Preußenhaus*-nak a báltermében tartott sajtófogadásra való meghívás a német és a nemzetközi sajtó számára 1934 májusában például propagandacélokat szolgált. A sajtó több mint 200 képviselője volt jelen, köztük a külföldi sajtó 40 képviselője. N. N., Presseempfang der Akademie für Deutsches Recht am 5. Mai 1934 im Festsaal des Preußenhauses 173–185.

²⁴⁵ Az Akadémia külföldi kapcsolatainak jelentőségéhez lásd: ADLBERGER, Wilhelm Kisch – Leben und Wirken (1874–1952). Von der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg bis zur nationalsozialistischen Akademie für Deutsches Recht 199. ff., valamint ANDERSON, The Academy for German Law 398–466., 525–526., 529–530.

²⁴⁶ BArch, R 61/29, 155. lap. *Hans Frank* 1934 óta volt a német nemzeti csoport elnök. SIMONS, Die Budapester Konferenz der International Law Association 152–156., itt: 152.

²⁴⁷ Lásd hozzá: GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934–1935 172–175.; GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1935/36 217–222.; GROH, Akademie für Deutsches Recht 1319–1326, itt: 1324.

²⁴⁸ GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934–1935 172. Az Akadémia tájékoztatást kapott a Szövetségi Külügyminisztérium külföldi jogtudósokkal kapcsolatos tevékenységéről is, ahogy ez például *Lorenzo Mossa* olasz kereskedelmi jogászprofesszor (Pisa) esetében történt. PA AA, RZ 501/60603 A, 3–4. lap. (A Külügyminisztérium 1943. március 15-i telexe). Lásd hozzá a 47. lábjegyzetet.

²⁴⁹ GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1935/36, 217–222, itt: 218.

Frank erőteljes szándéka a nemzetközi kapcsolatok erősítése és az összehasonlító jogi munkának a Német Jogakadémia tevékenységébe történő integrálása iránt talán annak is köszönhető, hogy az 1920-as évek elején az *Ernst Rabel* által alapított müncheni Összehasonlító Jogi Intézetben dolgozott.²⁵⁰ Az Akadémia első, 1934 júniusában megrendezett éves konferenciáján már számos európai országból érkeztek jogászok, köztük *Magyary Zoltán*, akit *Hans Frank* „*mint az egyik legjelentősebb magyar közigazgatási jogászt*” személyesen üdvözölt.²⁵¹ A cél az volt, hogy létrehozzák a Német Jogakadémia Külföldi Barátainak Munkacsoportját (*Arbeitsgemeinschaft der ausländischen Freunde der Akademie für Deutsches Recht*) (kezdetben) tizenhárom, köztük egy magyar nemzeti csoporttal.²⁵² Az Akadémia 1935. évi második éves közgyűlése alkalmából rendkívüli találkozót tartottak a külföldi barátok számára. A jelenlévő külföldi jogászok, köztük *Magyary*, megállapodtak abban, hogy saját írásaikkal fogják a külfölddel „a német jogújító munkát” megismertetni, hogy megteremtse az az alapot, „*amelyen az érdeklődő külföldi jogász tovább tudnak lépni*”.²⁵³

Emellett az Akadémia pompás éves konferenciáin és plenáris ülésein a német politikai hírességek mellett mindig számos, gyakran magas rangú külföldi vendég is részt vett, olykor előadóként.²⁵⁴ Az Akadémia 1935. június 26. és 29. között megrendezett második éves konferenciáján például húsz országból 80 külföldi jogász vett részt, akiket *Hans Frank* a konferencia

²⁵⁰ KUNZE, Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 34.; KUNZE, Rechtsvergleichung als Instrument in den internationalen Beziehungen der Zwischenkriegszeit 295–318., itt: 300–301. (38. lábjegyzet).

²⁵¹ N. N., Die erste Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht 119–123., itt: 120. (*Magyary* a Közszerzői Jogi Bizottság ülésén vett részt, amelyet *Hermann Neef*, az NSDAP Birodalmi Vezetősége köztisztviselői hivatalának vezetője irányított.)

²⁵² Magyarország mellett a következő országok vettek részt a munkacsoportban: Bulgária, Dánia, Anglia, Franciaország, Görögország, Olaszország, Jugoszlávia, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Svájc, Spanyolország és Norvégia. Az Akadémia éves konferenciái alkalmával a Német Jogakadémia Külföldi Barátainak Egyesülete időnként különleges rendezvényeket is szervezett. Lásd: GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934-1935 172–175., itt: 173–174.; GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1935/36 217–222., itt: 217. 1938-ban 19 európai ország, valamint Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, az Egyesült Államok, Japán, Kína, Ausztrália és Új-Zéland volt tagja a *Studiengesellschaft 'Ausländische Freunde der Akademie für Deutsches Recht'* nevű csoportnak, ahogy erről a ZAkDR 1938-ban beszámolt (2.).

²⁵³ GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934-1935 172–175., itt: 174. *Magyary*-nak a közszolgálati jogról szóló monográfiát kellett volna írnia. A monográfiákat „*a szerző nemzeti nyelvén, valamint németül, franciául és angolul*” kellett volna kiadni. A következő évenígy tudósított *Gaeb*, „*A külföldi tudósok tanulmányi és kutatási céllal több betét töltöttek Németországban, ahol az Akadémia felügyelete mellett olyan munkák megírásával foglalkoztak, amelyeket a 'Wissenschaftliche Beiträge des Auslands zur deutschen Rechtsreform' sorozatban fognak megjelentetni.*” Lásd: GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1935/36 217–222., itt: 221.

²⁵⁴ Az ötödik plenáris ülésen például részt vett *William Edward Dodd* amerikai nagykövet és más magas rangú külföldi vendégek is. *Hermann Göring* is ezen az ülésen tartott előadást „*A jogbiztonság mint a nemzeti közösség alapja*” címmel, amely az Akadémia kiadványában 1935-ben írott formában is megjelent, de jelen volt *Konstantin Freiherr von Neurath* birodalmi külügyminiszter, *Schwerin von Krosigk* gróf, birodalmi pénzügyminiszter, valamint *Thierack*, *Freisler* és *Schlegelberger* is. N. N., Die Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 13. November 1934 233–240., itt: 233. Vö.: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 43., 68. (*Dodd* részvételéhez a kilencedik ülésen); N. N., Die 6. Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 27. Februar 1935 183–201., itt: 183.; ADLBERGER, Wilhelm Kisch – Leben und Wirken (1874–1952). Von der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg bis zur nationalsozialistischen Akademie für Deutsches Recht 200.

végén közös ebédre hívott meg a müncheni *Vier Jahreszeiten* szállodába.²⁵⁵ Közvetlenül az ebéd előtt *Frank Adolf Hitler* jelenlétében tartott előadást vendégeinek „*A nemzetiszocialista forradalom a jogban*” („*Die nationalsozialistische Revolution im Recht*“) címmel.²⁵⁶

Az 1936 októberében tartott harmadik éves konferencián a második napot a külföldi jog témájának szentelték.²⁵⁷ A számos külföldi vendég között volt az olasz igazságügyi miniszter is.²⁵⁸ Az első előadást „*Párt és állam a fasiszmusban*” („*Partei und Staat im Faschismus*“) címmel *Arturo Marpicati*²⁵⁹ olasz professzor tartotta, majd *Magyary Zoltán* „*A végrehajtó hatalom kiemelt helyzete a mai államban és ennek következményei*” („*Die überragende Stellung der Exekutive im heutigen Staat und ihre Folgen*“) témakört tekintette át.²⁶⁰

Frank jó olaszországi kapcsolatainak²⁶¹ köszönhetően gyakran hívtak meg olasz ügyvédek²⁶² de más (főként európai) országok jogászai is rendszeresen tartottak előadásokat.²⁶³

²⁵⁵ N. N., Tischreden gehalten beim gemeinsamen Mittagessen im Hotel Vier Jahreszeiten am 29. Juni 1935 493–494.; N. N., Zweite Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht 50–54., itt: 50–51.; SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 139.; PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 54–55. Lásd még az Akadémia által 1935. augusztus 21-én a berlini Kroll Operaházban rendezett 11. Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Kongresszust, amelyre 54 országból hívták meg a résztvevőket (55–56.).

²⁵⁶ FRANK, Die nationalsozialistische Revolution im Recht 489–492., itt: 489.

²⁵⁷ A harmadik közgyűlésről általában lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 72. ff.

²⁵⁸ N. N., Dritte Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht 951–972., itt: 954., 956.

²⁵⁹ *Arturo Marpicati* (a római *Istituto Nazionale Fascista di Cultura* igazgatója) egy ideig magas tisztségeket töltött be a fasiszta pártban, valamint 1938-ig a *Mussolini* által létrehozott *Accademia d'Italia* kancellárja volt. Lásd: TURI, Die Akademien im faschistischen Italien 351–372, itt: 366.

²⁶⁰ N. N., Dritte Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht 951–972., itt: 954–955., 955–956. *Magyary* előadását az *Ungarische Jahrbücher* 17. számában, 1937-ben tették közzé (195–203.)

²⁶¹ SCHIEDER, Mythos Mussolini. Deutsche in Audienz beim Duce 177–180., 317–319.

²⁶² Említést kell tenni a milánói professzor, *Lea Meriggi* „*Fasizmus és jog*” („*Faschismus und Recht*“) című előadásáról, amelyet az 1934. január 29-i 2. teljes ülésen tartott a berlini Tanácsház épületében és amelyről a *JAkDR* 1933–1934. évi 1. számában számoltak be (74–90.), vagy Dr. *Cesare Vernarecci di Fossombrone* előadásáról „*A jog nemzetközi funkciója*” („*Die internationale Funktion des Rechts*“) címmel, amelyet a Német-Olasz Jogi Kapcsolat Munkabizottságának későbbi főtítkára az Akadémia 1935. évi közgyűlésén tartott meg a *ZAkDR* beszámolója szerint még ugyan ebben az évben (451–453.) *Marpicati*hoz hasonlóan mindketten az Akadémia levelező tagjai voltak. Lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 168–169.; ANDERSON, The Academy for German Law 422. ff. A német-olasz kapcsolatokról a Német Jogakadémián: ENGLERT, Deutsche und italienische Zivilrechtsgesetzgebung 17–18., hivatkozással arra, hogy *Frank* folyékonyan beszélt olaszul.

²⁶³ Például Prof. Dr. *Zygmunt Klemens Cybichowski* előadása „*Államjog a tudományban és az életben, tekintettel a lengyelországi jogújításra*” („*Staatsrecht in Wissenschaft und Leben im Hinblick auf die Rechts Erneuerung in Polen*“) címmel a 3. plenáris ülésen 1934. március 17-én a berlini városházán beszélt (*JAkDR* 1933–1934. évi 1. szám 137–152.) vagy Prof. *James Wilford Garner* (Illinois) előadása a „*Nemzetközi jog a jövő háborúiban*” („*Das Völkerrecht in den Kriegen der Zukunft*“) címmel beszélt (*ZAkDR* 1936. évi szám 40–49.) Vö. GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934–1935 172–175., itt: 175. Az ismert brit történész, *Arnold Toynbee* 1936 februárjában tartott előadást a Nemzetközi Jogi Bizottság előtt, majd az Akadémia tizedik plenáris ülésén „*Békés változás*” („*Peaceful Change*“) című előadásával kapott szót, melynek során többek között a német gyarmatok visszaszolgáltatásának perspektíváját fejtette ki. Az előadást (német fordításban) és az arról szóló beszámolót lásd: itt közöljük: SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 14. köt. 27–45. Lásd még a Akadémia 10. teljes üléséről a *ZAkDR* beszámolóját 1936-ban (332–334.) és a *DJ* beszámolóját ugyancsak 1936-ban (384–385.); PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 70.

Például *Henri Donnedieu de Vabres* francia nemzetközi büntetőjogi szakértő, a Sorbonne jogi karának akkori dékánja, később, 1939-től a Német Jogakadémia levelező tagja,²⁶⁴ 1935 februárjában az Akadémián „*A nemzetközi harc a nemzetközi jog szerinti bűncselekmények ellen*” („*Die internationale Bekämpfung der Delikte des Völkerrechts*“) címmel tartott előadást, melynek során egy nemzetközi büntetőbíróság létrehozását szorgalmazta.²⁶⁵ A háború után *Donnedieu de Vabres*-nak, mint a Nemzetközi Katonai Törvényszék francia főbírájának, a nürnbergi fő háborús bűnösök elleni perben *Hans Frank* felett is ítéletet kellett mondania. A *Frank* elítéléséről szóló döntés nem volt egyhangú: míg az összes többi bíró a halálbüntetés mellett szavazott, *Donnedieu de Vabres* csak az életfogytiglani börtönbüntetést tartotta volna megfelelőnek.²⁶⁶

4.2. Eszmecsere és együttműködés a magyar jogászokkal

Az Akadémia és a magyar jogászok közötti eszmecsere nemcsak az éves konferenciákon, plenáris üléseken és nemzetközi kongresszusokon, valamint hivatalos kölcsönös látogatások alkalmával került sor, hanem a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* (ZAkDR) című folyóirat, egyes kiválasztottak levelező tagként történő felvétele és a német-magyar jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkacsoport (*Arbeitsgemeinschaft für Deutsch-Ungarische Rechtsbeziehungen*) felállítása segítségével is.

1935 májusában és novemberében jelentek meg a ZAkDR külföldi különszámai.²⁶⁷ Szinte valamennyi képviselt országról csak egy-egy cikk kapott bennük helyet, míg a magyar jogászok négy tanulmányt is közölhettek.²⁶⁸ Ahogy az várható volt, ezek között vannak olyan megnyilvánulások,

²⁶⁴ N. N., Personalien 383.; PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 168–169. *Donnedieu de Vabres* a Német Jogakadémia Külföldi Barátai köréhez tartozott és a 253. lábjegyzetben említett körben az volt a terv, hogy egy büntetőjogi művet fog készíteni. Lásd: GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934-1935 172–175., itt: 173. ff.

²⁶⁵ DONNEDIEU DE VABRES, Die internationale Bekämpfung der Delikte des Völkerrechts, 6. Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 27. Februar 1935 184–189. *Donnedieu de Vabres* olyan bűncselekményekkel foglalkozott, amelyek az országhatárokon túl az „*egyetemes társadalmi rendet*” fenyegették. Beszélt a kalózkodásról, a nő-, gyermek- és kábítószer-kereskedelemtől, de olyan új bűncselekményekről is, mint a terrorizmus és az agresszív háborús propaganda. Mivel a nemzeti bíróságok a nemzetközi jog alapján elérték határaikat e bűncselekmények üldözése és büntetése terén, egy nemzetközi büntetőbíróság létrehozására szólított fel. Ezen a találkozón *Walther Darré Reichsbauernführer* is felszólalt a „*Vér és föld - a nemzetiszocializmus alap gondolata*” („*Blut und Boden ein Grundgedanke des Nationalsozialismus*“) témában, amelyről ugyanebben a beszámoló adtak hírt a ZAkDR hasábjain (191–197.).

²⁶⁶ Lásd: SCHUMANN, Die Akademie für Deutsches Recht 121–162., itt: 140. ff.

²⁶⁷ A *Hans Frank* által szerkesztett ZAkDR célját az első szám előszavában fogalmazták meg 1934-ben (2. és 4–5.) a következőképp: „*mentálisan felkészítse az embereket a nemzetiszocialista törvényekre*” (*Wilhelm Frick* birodalmi belügyminiszter), „*a jogalkotó tanácsadója és egyben az új német jog úttörője legyen*” (*Franz Gürtner* birodalmi igazságügyi miniszter), valamint „*mindig úttörő harcos legyen a nép nemzetiszocialista vezetésében*” (*Hanns Kerrl* porosz állam- és igazságügyi miniszter).

²⁶⁸ A ZAkDR 1935 májusi „*Ausland*” („*Külföld*“) című különszáma tíz országból, köztük Magyarországról is tartalmazott cikkeket: MAGYARY, Hauptprobleme der ungarischen Verwaltungsrationalisierung 65–67. Az 1935 novemberi különszám tizenegy tanulmányt tartalmazott nyolc országból, közöttük három Magyarországról: EGYED, Die Verfassung Ungarns nach dem Weltkriege 58–63.; KÖVESS, Über die Reform der ungarischen Advokatenordnung 64–66.; NIZSALOVSZKY, Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht 66–71.

amelyek a náci ideológiához köthetők.²⁶⁹ A Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, *Köveß Béla* a zsidó ügyvédek magas magyarországi arányára²⁷⁰ hivatkozva ismertette az ügyvédi rendtartás reformjáról szóló törvényjavaslatot, amely szerint a jövőben az ügyvédi kamara szerveit az összlakosságtól való „jelentős eltérés” nélkül, „a nemzet összetétele szempontjából meghatározó tényezők (nemzetiség, faj, felekezet) szerint”, arányosan kell betölteni.²⁷¹ Az évek során számos magyar jogász tanulmánya megjelent a folyóirat rendes számaiban is, ámbar a legtöbbet (összesen nyolcat) a német-magyar kultúrmegállapodás megkötésének évében, 1936-ban közölt a ZAkDR.²⁷² A ZAkDR külföldi olvasóinak száma 1935-re már közel 2.000-re nőtt,²⁷³ és a magyar Igazságügyi Minisztériumban is figyelemmel kísérték a közleményeit.²⁷⁴

²⁶⁹A szerzőket és a témákat úgy választották ki, hogy a közzétett tanulmányok a német érdekeket szolgálják. Például *Adolf Erich Albrecht* légiótanácsos (a Külügyminisztérium jogi osztályának helyettes vezetője) feljegyzésében a ZAkDR szerkesztőjével, *Karl Lohmann*nal 1939. október 13-án tartott találkozóról a következők olvashatók (PA AA, RZ 404/43157, számozatlan lap): „A szerkesztőbizottság fontolóra veszi azt az elképzelést, hogy a folyóiratot a német propaganda szolgálatába állítsa azáltal, hogy neves semleges jogtudósokat kér fel arra, hogy a folyóiratban a nemzetközi jog aktuális kérdéseiről tanulmányokat közöljenek. A szerkesztők kérik, hogy a Külügyminisztérium segítse őket ebben a törekvésükben.” *Lohmann* és *Albrecht* között szoros együttműködés volt; különösen a nemzetközi joggal foglalkozó cikkeket terjesztették a Külügyminisztérium elé jóváhagyásra, és szükség esetén cenzúrázták is őket (PA AA, RZ 404/43158, számozatlan lap: *Albrecht* 1939. december 30-i levele *Lohmann*hoz). *Albrecht* 1940. február 8-i, ugyancsak *Lohmann*hoz intézett levelében *Axel Freytagh-Loringhoven* egy később (ZAkDR 1940, 57–59.) megjelent írásának („Zur Frage der Kriegsschuld”) a kiegészítését kérte, amely szerint „a háború kitörésében a nyugati hatalmak voltak a fő bűnösök”.

²⁷⁰KÖVESS, Über die Reform der ungarischen Advokatenordnung 64–66., itt: 65., amely szerint „a zsidóság, amely az egész ország lakosságának mintegy 5 százalékát teszi ki, a Budapesti Kamarában még mindig legalább 50 százalékot tesz ki - az egyetlen a numerus clausus ellenére”.

²⁷¹KÖVESS, Über die Reform der ungarischen Advokatenordnung 64–66., itt: 64.

²⁷²KUBBACH, Aktuelle Rechtsprobleme der ungarischen Reform-Aufbauarbeit 58–60.; FINKEY, Die Organisation der Staatsanwaltschaft in Ungarn 486–488.; STOLPA, Die neuesten gesetzlichen Bestimmungen über den Naturschutz in Ungarn 489–490.; SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 491–498.; MOÓR, Der Kampf um den Frieden 572–574.; EGYED, Die ungarische Staatsbürgerschaft 662–669.; KUNCZ, Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht 721–726.; TÜRPIZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726–729. (az utóbbi cikk szerzője egy berlini ügyvédjelölt volt, aki *Kuncz Ödön* előadását foglalta össze, lásd hozzá a 27. lábjegyzetet). *Kuncz* előadásaival kapcsolatban lásd: HERGER, NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive 187–241., itt: 203. ff.

²⁷³GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934–1935 172–175., itt: 174.

²⁷⁴TÜRPIZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726–729., itt: 726: „*Antal Stefan államtitkár melegen üdvözölte, hogy az Akadémié für Deutsches Recht folyóiratának tanulmányozásával rendszeresen betekintést nyer a német jog reformjaiba és átalakításába.*” *Antal István* (1896–1975) az Igazságügyi Minisztérium államtitkáráként (1935–1936, 1938–1942) részt vett számos ún. zsidótörvény kidolgozásában. 1944 márciusában igazságügyi miniszter lett *Sztójay Döme* kormányában.

1. kép: ZAkDR 1935 – „Külföld“ Különszám

Az 1940-es évek elején az Akadémiának 44 levelező tagja volt tizenöt országból, közülük nyolc Olaszországból és hét Magyarországról,²⁷⁵ míg a többi országot lényegesen kevesebb tag képviselte.²⁷⁶ A levelező tagok kinevezése előtt olyan információkat gyűjtöttek, amelyek nemcsak a jelöltek „*jogi szakmában való kiemelkedő teljesítményére*” vonatkoztak, hanem nemzetiszocializmushoz

²⁷⁵ A 14 európai országból és Japánból érkező tagok listáján hét (volt) igazságügyi miniszter és több (volt) külföldi legfelsőbb bírósági elnök szerepelt, lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 168–169. A személyeket lásd a ZAkDR 1939. évi számában: N.N., Personalien 383.

²⁷⁶ Dániát és Bulgáriát egyenként négy tag képviselte, a többi országot (Belgium, Anglia, Franciaország, Görögország, Jugoszlávia, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Svájc, Japán) többnyire egy vagy két, esetenként akár három tag képviselte, lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 168–169.

fűződő „*politikai hozzáállásukra*” is, különösen a „*faji kérdéssel*” kapcsolatban.²⁷⁷ A hét kinevezett magyar tag esetében (mint ahogy ez egyébként minden levelező tagnál történt), magas rangú jogászokról volt szó, köztük két (volt) igazságügy-miniszterrel és a Magyar Királyi Kúria két (volt) elnökével.²⁷⁸

Prof. Dr. *Magyary Zoltán* (1888–1945) – a budapesti Közigazgatástudományi Intézet igazgatója;

Dr. *Mikecz Ödön* (1894–1965) – igazságügyi miniszter (1938);

Dr. *Osvald István* (1867–1944) – a Magyar Királyi Kúria elnöke (1934–1937);

Dr. *Radocsay László* (1878–1968) – igazságügyi miniszter (1939–1944);

Dr. *Stolpa József* (1887–1958) – államtitkár, a kultuszminisztériumi jogi osztály vezetője;

Dr. *Töreky Géza* (1873–1961) – a Magyar Királyi Kúria elnöke (1937–1944);

Dr. *Vladár Gábor* (1881–1972) – a Magyar Királyi Kúria szenátusának elnöke, az Igazságügyi Minisztérium osztályvezetője, *Lakatos Géza* kormányának az igazságügyi minisztere (1944).

Magyary, Mikecz és *Osvald* már levelező tagjai voltak a Német Jogakadémiának,²⁷⁹ amikor 1939 elején a müncheni Német Jog Háza (*Haus des Deutschen Rechts*) közelgő megnyitására való tekintettel az Akadémia ismét levelező tagokat kezdett kinevezni.²⁸⁰ Az új jelöltek kiválasztása a Külügyminisztériummal (*Auswärtiges Amt*) folytatott konzultációt követően történt, amely viszont a német nagykövetségektől és követségektől, köztük a budapesti német nagykövettől, *Otto von*

²⁷⁷ R 61/570, 40. lap: *Ludwig Roselius* bolgár főkonzul levele (Bréma) *Karl Lasch* (az Akadémia ügyvezetője) részére 1934. március 27-i keltezéssel. A levelező tagok körébe csak „*néhány különösen érdemessnek bizonyult munkatársat*” neveznek ki; lásd hozzá: GAEB, Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934-1935 172–175., itt: 173.

²⁷⁸ BArch, R 61/29, 145. ff. lapok a levelező tagok jegyzékéről. Rövid életrajz a felsoroltakhoz: HERGER, Theory and Practice of Disenfranchisement in the Second Half of the Horthy Era and the NS Regime 218–232.

²⁷⁹ PA AA, RZ 404/43156 (számozatlan lap): a levelező tagok listája 1939. február 15-i keltezéssel. 1939. június 1-jén a Külügyminisztérium Jogi Osztályának megküldött listán (PA AA, RZ 404/43157, számozatlan lap) *Stolpa* szintén levelező tagként szerepelt, *Töreky* és *Vladár* pedig már a kinevezendő új tagok között volt feltüntetve (lásd ugyanott *Otto von Erdmannsdorff* 1939. június 23-án kelt levelét a Külügyminisztériumhoz, amely 1939. június 8-án küldte el a kinevezési okiratokat Budapestre). 1941-ben *Radocsay László* igazságügyi minisztert nevezték ki levelező tagnak (lásd a 307. lábjegyzetet). Egy régebbi, „*Javaslatok a Német Jogakadémia levelező tagjaira*” című lista (feltehetően 1934-ből) viszont tizenkét magyar jogászt tartalmazott (foglalkozással és laccímmel), akiket nem neveztek ki levelező tagnak, de nem is voltak olyan magas rangúak, mint a később felvett tagok; BArch, R 61/570, 44. lapszám, 48–50.: ezek főként budapesti professzorok és a Magyar Királyi Magyar Kúria bírái voltak, köztük *Aldödy Desider (Dezső)* „*az öröklési jogi bírása*”, *Antalfy Michael (Mihály)*, „*polgári peres bíró*”, *Anyal Paul (Pál)* (Anyal hibás névírásához lásd fentebb a 210. lábjegyzetet); *Boda Julius (Gyula)*, az „*ismert jogász*”, *Csekey Stefan (István)* „*a szegedi egyetem szokásjogának professzora, nemzetközi hírnévvel*”, *Mendelényi Ladislaus (László)* „*büntetőjogi bíró*” és *Szladits Karl (Károly)*, „*dologi jog egyetemi tanára*”.

²⁸⁰ PA AA, RZ 404/43156 (számozatlan lap): *Friedrich Gaus* (a Külügyminisztérium jogi osztályának vezetője) 1939. február 10-én kelt levele tíz német követségnek és nagykövetségnek, köztük a budapesti német nagykövetségnek, mely szerint ekkor a Német Jogakadémia „*csak mintegy 30 levelező tagot nevezett ki, és három éve különösen óvatos volt az új tagok kinevezésével*”).

Erdmannsdorfftól²⁸¹ kapott tájékoztatást a megfelelő (magas rangú) külföldi jogászokról.²⁸² Visszajelzéseiben – olyan magyar jogászokról is, akiket később nem neveztek ki levelező tagnak – a hangsúly a jelöltek politikai hozzáállásán (a Külügyminisztérium kérésének megfelelően) és azon volt, hogy milyen mértékben képesek a magyar jogélet befolyásolására: von Erdmannsdorff például megállapította, hogy Tasnádi Nagy András igazságügyi miniszter „nem titkolta az új Németországgal szembeni baráti hozzáállását”, és „a magyar kormány egyik leghűségesebb tagja volt Németországgal szemben”. Vladár („a Magyar Bírúk és Jogászok Egyesületének elnöke”) kinevezését azért javasolta, mivel ez lehetőséget adna a Német Jogakadémiának, hogy „tovább mélyítse egyesülete és a német jogászok körök közötti kapcsolatokat”, különösen mivel Vladár „nagy tekintélynek örvendett a magyar jogászok között”, és „mindig is élénk érdeklődést mutatott a német jogélet iránt”. Törekyről és Puky Endréről („a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnöke és volt magyar külügyminiszter”) azt írta, hogy „a magyar igazságszolgáltatásban betöltött vezető szerepük miatt nagy befolyással rendelkeztek a magyar jogi életben”.²⁸³

A Magyarországgal való jogi kapcsolatok intenzívebbé válása során további magyar jogászokat is kineveztek a Német Jogakadémia levelező tagjává,²⁸⁴ míg a náci korszak első éveiben az Akadémia inkább az Olaszországgal és Lengyelországgal való kapcsolatokra összpontosított.²⁸⁵ 1938 júniusában Mikecz Ödön magyar igazságügyi miniszter Hans Frank meghívására Németországba látogatott, és részt vett az Akadémia ötödik éves konferenciáján más magas rangú

²⁸¹ PA AA, RZ 404/43156 (számozatlan lap): Friedrich Gaus 1939. február 10-én kelt levele tíz német követségnek és nagykövetségnek.

²⁸² Wilhelm Gaeb (a Német Jogakadémia Külügyi Osztályának vezetője és 1939-től az Akadémia igazgatóhelyettese) 1939. március 30-án Friedrich Gausnak írt levelében közölte a döntő „szempontokat az újonnan kinevezett külföldi jogászok, mint az Akadémia levelező tagjai kiválasztásánál” (PA AA, RZ 404/43156, számozatlan lap): „Először is, különösen jó, kiemelkedő és széles körben elismert szaktudás a jog vagy a politikatudomány bizonyos területein, valamint megfelelő személyes és politikai hírnév, különösen a nemzetiszocialista Németországhoz való viszonyulás tekintetében, továbbá az, hogy az illető személy már korábban is többé-kevésbé szoros kapcsolatban állt-e a Német Jogakadémiával és annak szerveivel (...).”

²⁸³ PA AA, RZ 404/43156 (számozatlan lap): Otto von Erdmannsdorff 1939. április 18-án kelt levele a Külügyminisztériumhoz. Bár az Erdmannsdorff által javasolt jelölteket, Tasnádi Nagyot és Puky Endrét nem vették fel az Akadémia levelező tagjai közé, úgy tűnik, hogy Antal Istvánra vonatkozóan, aki a Külügyminisztérium 1939. február 10-én kiküldött akadémiai jelöltlistán szerepelt, Erdmannsdorff véleménye elfogadást nyert (PA AA, RZ 404/43156, számozatlan lap: Friedrich Gaus levele tíz német követséghez és követséghez), ahogy ez ugyanebből a forrásból kitűnik. Erdmannsdorff 1939. február 28-án kelt levelében a következőt írta a Külügyminisztériumnak: „Antal államtitkár például valószínűleg nem eléggé méltó egy ilyen kitiüntetésre, sem politikusi és jogász jelentőségét tekintve, sem a német-magyar jogi kapcsolatok elmélyítésében való közreműködését illetően, sem a nemzetiszocialista Németországhoz való hozzáállása miatt.”

²⁸⁴ N. N., Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland 461–462., itt: 461 (Osvald Istvánt és Magyary Zoltánt nevezik meg legfontosabb kapcsolattartóként). A Német Jogakadémia aktáiban (Barch, R 61/571, 165–166. lapok) található egy lista 31 magyar jogással (titulus, hivatal, cím), akik kapcsolattartó személyek voltak. Közöttük az első és második helyen Magyary és Oswald álltak (valamint többek között Angyal Pál, Antal István, Csekey István, Egyed István, Finkey Ferenc, Horváth Dániel, Kövess Béla, Kuncz Ödön, Surányi-Unger Theo, Stolpa József, Szakáts Kálmán, Töreky Géza, Vladár Gábor). A megnevezettek (Finkey, Surányi-Unger, Szakáts és Töreky kivételével) az „általunk az éves konferenciára meghívott külföldi személyiségek listáján” is szerepeltek, mint „akiket mind régóta ismerünk”; PA AA, RZ 404/43158 (lapszám nélkül): Wilhelm Gaeb 1940. november 15-i levele a Külügyminisztériumnak. Gaeb szerint az 1940-es éves konferenciára meghívandó külföldi jogászok kiválasztásakor csak egy „szűk kört vettek figyelembe, akik vagy különösen közel álltak hozzánk, vagy különösen fontosnak tűntek az adott pillanatban”. Tizenöt európai országból tíz alatt volt a meghívottak száma, de Olaszországból 24, míg Magyarországról pedig 15 meghívott volt. Lásd ugyanott Gaeb 1940. október 29-én kelt levelét a Külügyminisztériumba Adolf Erich Albrecht-höz.

²⁸⁵ N. N., Kulturelle Zusammenarbeit zwischen Deutschland und Polen 563.; N. N., Deutsch-polnische Zusammenarbeit auf dem Gebiete des Rechts 1392–1394., itt: 1392–1393.

magyar jogászokkal – köztük *Magyary Zoltánnal*, *Horváth Dániellel*, az Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi osztályának vezetője, *Térffy Bélával*, az igazságügyi miniszter személyi titkárával és *Vladár Gáborral*, az Igazságügyi Minisztérium magánjogi osztályának vezetőjével és a Magyar Királyi Kúria szenátusának elnökével együtt.²⁸⁶

Nem sokkal korábban, 1938 májusának végén fogadták el Magyarországon a *Mikecz* által előterjesztett ún. I. zsidótörvényt.²⁸⁷ *Mikecz* „*Az új alkotmányos fejlődés Magyarországon*” („*Die neue verfassungsrechtliche Entwicklung in Ungarn*”) címmel tartott előadást, majd *Hans Frank* a Német Jogakadémia levelező tagjává nevezte ki.²⁸⁸ A ZAkDR-ben arról számoltak be, hogy *Mikecz* előadásában rámutatott, „*hogy a politikai sors hasonlósága alapvető jogi kérdésekben is bizonyos egyetértéshez vezetett*”.²⁸⁹

Amikor *Frank* 1938 októberében visszatért a látogatásról, a Magyar Bírák és Ügyészek Szövetségének Budapesten tartott, „*A jogújítás a Harmadik Birodalomban*” („*Die Rechtserneuerung im Dritten Reich*”)²⁹⁰ című előadásán kijelentette, hogy *Mikecz* németországi látogatása „*a két nép közötti jogi élet számára a kölcsönösen gyümölcsöző kapcsolatok új korszakát nyitotta meg*”.²⁹¹ *Frank* ezután a német nép öt „*alapvető értékét*” („*faj, föld, munka, birodalom és becsület*”) használta fel a náci jogújítás feladatainak magyarázatára, és a „*faji törvényhozással*” kapcsolatban bejelentette, hogy az „*a zsidók Németországból való teljes elűntetéséhez fog vezetni*”.²⁹² A „*német zsidótörvényhozás elveiről*” szóló megjegyzései alatt a „*nézőttér állítólag külön tapssal jutalmazta*”, és „*üdvözlésben tört ki a Führert éltetve*”.²⁹³ Az előadást, amelyről számos magyar újság is beszámolt, németül és magyarul is megjelentették.²⁹⁴

1941 szeptemberében *Mikecz* utódja, *Radocsay László* igazságügyi miniszter Németországba látogatott,²⁹⁵ és többek között a Német Jogakadémián, a Német Jog Házában, Münchenben fogadták. Látogatása alkalmából *Radocsay* az Akadémia könyvtárának ajándékozta a budapesti, debreceni, pécsi és szegedi egyetemek által összeállított magyar jogi szakirodalom széleskörű

²⁸⁶ PA AA, RZ 404/43152 (lapszám nélkül): *Otto von Erdmannsdorff* 1938. június 2-i levele a Külügyminisztériumnak; *Wilhelm Gaeb* 1938. június 9-i levele *Adolf Erich Albrecht* légiótanácsosnak, a Külügyminisztérium jogi osztályának a helyettes vezetőjének.

²⁸⁷ 1938. évi XV. tc. a gazdasági és társadalmi élet egyensúlyának biztosításáról. Lásd hozzá: ABRAM, „Judengesetzgebung“ im deutsch-ungarischen Vergleich 387–415., itt: 404 ff.; BROSZAT, Das deutsch-ungarische Verhältnis und die ungarische Judenpolitik 183–199., itt: 186.

²⁸⁸ N. N., Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht 478.

²⁸⁹ N. N., Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland 461–462., itt: 461. *Mikecz* így folytatta: „*A Német Birodalomhoz hasonlóan a Magyar Királyságnak sincs írott alkotmánya. A magyar alkotmány mélyen a magyar nép életformájában gyökerezik.*”

²⁹⁰ BArch, R 61/24, 4–25. lapszám (előadáskézirat); R 61/571, 197. ff. lap. (A Budapesti Német Követség 1938. október 25-i jelentése).

²⁹¹ BArch, R 61/24, 4. lapszám (*Frank* azt is hangsúlyozta, hogy „*Németország és Magyarország közös sorsa a jövőben is elválaszthatatlan marad*”; 6. lap); R 61/571, 206–212. lap (*Frank* 1938. október 20. és 22. közötti budapesti útjának programja); N. N.: Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn 743–744.

²⁹² BArch, R 61/24, 11. ff. (az idézet a 12. lapon szerepel).

²⁹³ BArch, R 61/571, 197., 198–199. lapszám; *Frank* továbbá kifejtette, hogy a Német Jogakadémia a „*jogtudományi munka központi intézménye*” és „*a Német Birodalom és a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt jogalkotásának, jogi kutatásának és jogalkotásnak eszköze*”. (BArch, R 61/24, 22–23. lapszám).

²⁹⁴ BArch, R 61/571, 197., 200. ff. lapszám; R 61/24, 48. ff.

²⁹⁵ N. N., Der Besuch des Kgl. Ungarischen Justizministers 911–912.

gyűjteményét.²⁹⁶ Egy évvel később, 1942-ben Radocsay „Die Rechtserneuerung in Ungarn” („A jogújítás Magyarországon”) című 39 oldal terjedelmű tanulmányát a „Német Jogakadémia Kiadványai” („Schriften der Akademie für Deutsches Rechts”) sorozatban publikálta.²⁹⁷ Már a cím is Hans Frank 1938-ban közzétett írását követte, mint ahogy a szöveg is számos utalást tartalmazott Frank állításaira: „Ahogyan az öt nagy belső érték: faj, föld, munka, birodalom és becsület az egész német jogújítás alapjának tekinthető, úgy a magyar jogfejlődésnek is öt alapvető irányát látom, amelyek mindegyike a jogi megújításra irányul. Ezek a közösségi eszme, az indokolatlan önérdek félretétele, a népi gondolkodás, a család védelme és a jognak az élethez való közelsége. (...) A jogújítás nagy, sorsdöntő csatáját, amely egyben az elidegenedés elleni döntő csata is a magyar jogban, egyesült erővel vívják meg.”²⁹⁸

Radocsay más területeken is átvette Frank véleményét, így például kitért a magyarországi ún. zsidótörvényekre és az új magyar házassági törvény ún. fajhigiéniai intézkedéseire is.²⁹⁹

A Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkacsoport viszonylag későn jött létre, eredetileg magyar kezdeményezésre.³⁰⁰ A német-lengyel jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkacsoport 1937 májusában,³⁰¹ a német-olasz jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkacsoport ugyan ebben az évben novemberben jött létre.³⁰² Ezt követte 1941-ben a német-bolgár jogi kapcsolatok munkacsoportjának létrehozása.³⁰³ A fent említett országokkal létrehozott kormányközi munkacsoportokat egy-egy kulturális megállapodással jogilag is biztosították,³⁰⁴ és így a „jogi kapcsolatok ápolását szolgáló kormányközi intézmény” státuszát szerezték meg.³⁰⁵

²⁹⁶ N. N., Besuch Sr. Exzellenz des Kgl. Ungarischen Justizministers im Hause des Deutschen Rechts in München 317.

²⁹⁷ RADOCSAY, Die Rechtserneuerung in Ungarn. Radocsay tanulmánya volt az egyetlen, amely a 20 részeses „Recht des Auslands” („A külföld joga”) sorozatban megjelent.

²⁹⁸ RADOCSAY, Die Rechtserneuerung in Ungarn 4.

²⁹⁹ RADOCSAY, Die Rechtserneuerung in Ungarn 7. (1. lábjegyzet), 23–24., 29., 37–38. Amikor a kiadványt 1944-ben a ZAKDR-ben recenzálták, a recenzens, Theodor Süß írásában (32.) hangsúlyozta, hogy Radocsay „korábban is gyakran kifejezte érdeklődését a nemzetiszocialista jogfejlődés iránt”.

³⁰⁰ PA AA, RZ 404/43159 lapszám nélkül): A budapesti német követség 1941. október 22-én kelt levele a Külügyminisztériumnak.

³⁰¹ A Német-Lengyel Jogi Kapcsolatok Munkacsoport 1937. május 11-én, a tizenkettedik plenáris ülésen Witold Grabowski lengyel igazságügyi miniszter előadását követően alakult meg. A munkacsoport első és egyben utolsó ülésére, 1938 decemberében Varsóban került sor, mivel a tevékenysége Lengyelország 1939-es megszállásával ért véget. Lásd: PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 96. ff.; SCHNUR, Beziehungen zwischen deutschen und polnischen Juristen 240–248., itt: 243. ff.; N. N., Deutsch-polnische Zusammenarbeit auf dem Gebiete des Rechts 1392–1394., itt: 1392–1393.; N. N., Arbeitsgemeinschaft für die deutsch-polnischen Rechtsbeziehungen 310. A munkacsoport mindkét országból 40 jogalkalmazóból és jogtudósból állt; a német csoport elnökségének tagja volt Axel von Freytagh-Loringhoven is.

³⁰² A munkacsoport 1943-ig létezett, de az 1940-es években már alig volt aktív. Lásd: ENGLERT, Deutsche und italienische Zivilrechtsgesetzgebung 17. ff.; PICHINOT, Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs 112. ff.

³⁰³ N. N., Aus der Auslandsarbeit der Akademie 378. 1942-ben még tervben volt egy munkacsoport vagy bizottság felállítása a német-román jogi kapcsolatokkal kapcsolatban is, lásd Adolf Erich Albrecht 1942. február 18-i feljegyzését Wilhelm Gaebnek a Külügyminisztérium számára jelzett szándékról (PA AA, RZ 404/43159, számozatlan lap, l).

³⁰⁴ THIERACK, Zehn Jahre Akademie für Deutsches Recht 121–122., itt: 122.

³⁰⁵ THIERACK, Recht und Richter in den autoritären Staaten. Bericht über die zweite Arbeitstagung der Arbeitsgemeinschaft über die deutsch-italienischen Rechtsbeziehungen in Wien 219–224., itt: 220. Thierack, a Népbíróság akkori elnöke, német-olasz jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkacsoport német csoportjának elnöke volt.

1941. október 21-én a magyar Igazságügyi Minisztériumban *Antal István* államtitkár, *Lupkovics György* minisztériumi igazgató, valamint *Carl August Emge*, az Akadémia elnökhelyettese és *Wilhelm Gaeb*, az Akadémia igazgatója egy német-magyar jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkacsoport felállításáról folytatott megbeszélést.³⁰⁶ *Emge* látogatása alkalmából *Radocsay* igazságügyi miniszter átvette a Német Jogakadémia levelező tagjává történő kinevezéséről szóló oklevelet,³⁰⁷ és a magyar fél kifejezte a jövőbeni német-magyar együttműködés megszervezésével kapcsolatos kívánságát.³⁰⁸ A munkacsoport feladatairól szóló későbbi tárgyalásokat és a Magyarországgal kötendő kulturális megállapodás megkötését *Franz Schlegelberger* ideiglenes birodalmi igazságügyi miniszter vezette.³⁰⁹ *Schlegelberger* 1941 végén javasolta, hogy a megállapodásba foglaljanak bele egy olyan megfogalmazást, amely szerint a munkacsoport feladata legyen a „gyakorlati együttműködés a jogalkotás területén is a jogszabályok harmonizálása céljából”.³¹⁰ (Az európai jogszabályok harmonizálásában való német érdekeltségről lásd később az 5. fejezetet).

1942. január elején *Radocsay László* igazságügyi miniszter *Bárdossy László* miniszterelnökkel folytatott konzultációt követően elvi egyetértését fejezte ki a javaslatokkal, de elutasította a jogharmonizáció gondolatát, és óvatos volt a megállapodás megkötésével kapcsolatban, mivel úgy vélte, hogy a szükséges parlamenti jóváhagyás magyar részről kritikus is lehet.³¹¹ A munkaközösségről szóló megállapodást 1942 áprilisában a jogharmonizációra vonatkozó passzus nélkül kötötték meg, ahogy erről mindkét fél szóbeli megegyezett.³¹² A munkacsoport magyar tagjai *Radocsay László* igazságügyi miniszter (mint tiszteletbeli elnök), *Antal István* propagandaminiszter (mint elnök), *Lupkovics György* kúriai bírósági elnök, az Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának vezetője (mint főtitkár), *Hegedűs József* igazságügyi miniszteri tanácsos (mint titkár)

³⁰⁶ PA AA, RZ 404/43159 (számozatlan lap): *Karl Werkmeister* (Budapesti Német Nagykövetség) 1941. október 22-i levele a Külügyminisztériumnak; N.N., Aus der Auslandsarbeit der Akademie 378. Kérdéses az, hogy *Franz Schlegelberger*, aki 1941. október 8-tól tíznapos állami látogatáson tartózkodott Magyarországon, milyen mértékben vett részt a találkozót megelőzően a folyamatokban; lásd: N. N., Staatsbesuch des Staatssekretärs Dr. Schlegelberger in Ungarn 1011.

³⁰⁷ N. N., Aus der Auslandsarbeit der Akademie 378.

³⁰⁸ PA AA, RZ 404/43159 (lászám nélkül): A budapesti német követség 1941. október 22-én kelt levele a Külügyminisztériumnak: „Mint Dr. Gaeb [azaz Wilhelm Gaeb], a Német Jogakadémia igazgatója tájékoztató, Antal államtitkár úr a magyar igazságügyi miniszter nevében őt és Dr. Emget meghívta egy megbeszélésre, amelynek során a magyar fél kifejezte a Német Jogakadémia és a magyar körök közötti szorosabb kapcsolat kívánságát. A magyar urak megemlézték, hogy a német-olasz kulturális egyezményben rögzített szervezeti formára és a kiegészítő jegyzékváltásra gondoltak. A német-olasz minta szerint tehát a német-magyar kulturális egyezményt ki kellene egészíteni, ezt követően egy német és egy magyar bizottságot kellene létrehozni; a német bizottságot Dr. Gaeb [sic], a magyar bizottságot pedig a magyar igazságügyminisztérium államközi szerződések osztályának vezetője, v. Lupkovics kúriai bírósági elnök vezelné. Évente két éves ülést kellett volna tartani, felhívva Németországban és Magyarországon”.

³⁰⁹ *Franz Gürtner* igazságügyi miniszter halála után 1941. január 29-én *Franz Schlegelberger* államtitkárt nevezték ki megbízott birodalmi igazságügyi miniszterre, akit 1942. augusztus 20-án *Otto Georg Thierack* váltott fel. *Schlegelberger* volt az egyik fő vádlott a nürnbergi jogászperben 1947-ben. Lásd: FÖRSTER, Jurist im Dienst des Unrechts 21. ff., 77. ff.

³¹⁰ BArch, R 3001/23190, 83–85. lapszám: *Schlegelberger* 1941. december 3-án kelt levele *Lupkovics Györgynek* a megkötendő kulturális egyezmény megfogalmazására és a munkaközösség feladataira vonatkozó javaslatokkal: „munkaközösség létrehozása a jogtudományi kapcsolatok ápolására és elmélyítésére, különös tekintettel a jogfejlesztésre és jogösszehasonlításra, valamint a gyakorlati együttműködésre a jogalkotás terén a jogharmonizáció érdekében.

³¹¹ BArch, R 3001/23190, 87–88. lapszám: *Radocsay* 1942. január 8-i levele *Schlegelbergernek*.

³¹² BArch, R 3001/23190, 94. lapszám: *Radocsay* 1942. április 28-i levele *Schlegelbergernek*.

és tíz állandó tag, köztük *Angyal Pál*, *Kuncz Ödön* és *Magyary Zoltán* budapesti professzorok voltak.³¹³ A munkacsoport 1942 májusára tervezett berlini ülését rövid időn belül lemondták, mivel az nem volt fontos a háborús erőfeszítések szempontjából³¹⁴ ezt követően pedig valószínűleg nem volt további eszmecsere a munkacsoport magyar és német tagjai között.³¹⁵

A jogharmonizációra való törekvés már az 1937-ben létrehozott Német-Olasz Jogi Kapcsolatok Munkacsoportban is fontos indítéka volt a kormányközi együttműködésnek.³¹⁶ Bár ez a munkacsoport 1938-ban és 1939-ben két nagy konferenciát tartott,³¹⁷ amelyeken intenzív megbeszéléseket folytattak a két ország náci jogújításáról és jogharmonizációjáról, az eredmények szerények voltak, és még ott is, ahol a hatások jelen voltak, ezeket az olasz dokumentumokban „*típiusan olasz*” megoldásoknak tekintették.³¹⁸

5. Az ún. európai nagytér igazgatása német vezetéssel

„*A tudomány nemzetközivé tételének és a külföldi tudományos kapcsolatok iránításának náci politikája 1939 után a kulturális elnyomás és a hegemon igények offenzív érvényesítésére irányuló politikai intézkedésekkel együtt új dimenziót kapott, ami a bölcsészeti és a kulturális tudományokra is hatással volt.*”³¹⁹ Az államközi kapcsolatokat most már a külföldről való információszerzésre használták fel a „*népesség átalakítása*”, a gazdasági kizsákmányolás és az együttműködés céljából,³²⁰ még ha a stratégiák az egyes országok

³¹³ BArch, R 61/29, 186. lapszám. További állandó tagok voltak: *Balás P. Elemér* (a Kolozsvári Egyetem eljárásjogi professzora), *Bogsch Árpád* (kormányfőtanácsos, ügyvéd, Budapest), *Csánk Béla* (miniszteri tanácsos az Igazságügyi Minisztériumban), *Fabinyi Tihamér* (volt pénzügyminiszter, Magyar Általános Hitelbank elnöke), *Kádár Levente* (a Belügyminisztérium államtitkára), *Lázár Ferenc* (a Budapesti Közigazgatási Kamara elnöke, felsőházi tag) és *Mendelényi László* (a Budapest és környéke Törvényszék elnöke).

³¹⁴ BArch, R 3001/23190, 93. lapszám: *Schlegelberger* 1942. április 16-án kelt levele *Radocsay*hoz.

³¹⁵ A Birodalmi Igazságügyi Minisztérium iratai tartalmazzák még *Radocsay* igazságügyi miniszter 1942. szeptember 24-én kelt levelét *Thierack* birodalmi igazságügyi miniszternek, aki 1942 augusztusa óta a Német Jogakadémia elnöke is volt. *Radocsay* a munkacsoport munkájának támogatását kérte. BArch, R 3001/23194, 161–163. lapszám.

³¹⁶ *Thierack*, *Recht und Richter in den autoritären Staaten. Bericht über die zweite Arbeitstagung der Arbeitsgemeinschaft über die deutsch-italienischen Rechtsbeziehungen in Wien* 219–224., itt: 224: A munkacsoport feladata az volt, hogy „*összönözzön és előmozdítsa a jogi megújulást mindkét országban*”, és bemutassa, hogy „*a két nép jogi életének kiemelkedő képviselői hogyan képzelik el bizonyos jogi problémák közös megoldását*”.

³¹⁷ Az első konferenciára 1938. június 21. és 25. között Rómában, a másodikra 1939. március 6. és 11. között Bécsben került sor. A konferenciák témái a következők voltak: „*Rechtsvereinheitlichung auf dem Gebiete des Schuldrechts*” (Jogegységesítés a kötetmi jog területén), „*Rasse und Recht*” („Faj és jog”) és „*Die Stellung des Richters im Führerstaat*” („A bíró helyzete a Führerállamban”). Az első konferencia résztvevői között volt *Axel von Freytagh-Loringhoven*, *Ernst Rudolf Huber* és *Gustav Adolf Walz*. Lásd: *Thierack*, *Recht und Richter in den autoritären Staaten. Bericht über die zweite Arbeitstagung der Arbeitsgemeinschaft über die deutsch-italienischen Rechtsbeziehungen in Wien* 219–224., itt: 221–222.; *Englert*, *Deutsche und italienische Zivilrechtsgesetzgebung* 17. ff.; *Schubert*, *Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse III/4. köt. XXXV–XXXVIII.*, 730–757. (német jogászok előadásai a munkacsoport konferenciáin).

³¹⁸ *Englert*, *Deutsche und italienische Zivilrechtsgesetzgebung* 39. ff.

³¹⁹ *Van Linthout* – *Klausnitzer*, *Europäischer Wissenschafts-Dienst. „Zwischenvölkische Aussprache“ oder expansive Internationalisierung im Rahmen des „Kriegseinsatzes der Geisteswissenschaften“?* 141–179., itt: 152.

³²⁰ A háború kitörése után például a Birodalmi Oktatási Minisztérium által kiadott titkos körlevél (*Wilhelm Groh* aláírásával) előírta, hogy a külföldre utazó akadémikusoknak „*ismerniük kell a nemzetiszocialista Németország (...) külpolitikai célkitűzéseit*”. Idézi: *Dafinger*, *Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften* 239–268., itt: 248.

tekintetében eltérőek³²¹ is voltak, attól függően, hogy inkább egyenrangúnak tekintett államokról, megszállt országokról, szatellit államokról vagy autoriter szövetséges államokról, mint például Magyarországról volt szó.³²²

A náci rezsim háború alatti tudományos expanziójának része volt például a Német Tudományos Intézetek létrehozása, amelyről már volt szó (2.2. fejezet), vagy az interdiszciplináris és nemzetközi irányultságú *Europäischer Wissenschafts-Dienst - Korrespondenz für Kultur und Wissenschaft* (Európai Tudományszolgálat – Kulturális és Tudományos Párbeszéd = EWD) (1941–1944) című folyóirat, amelyet a Birodalmi Népfelvilágosító és Propaganda Minisztérium finanszírozott, és amelynek feladata az előszó szerint az volt, hogy „közvetítő legyen Németország és Európa között”.³²³ Az „új Európa eszméjének” megvalósításához már nem csak a német tudomány eredményeit kellett külföldön propagálni, hanem a külföldi tudósokat is be kellett vonni a német vezetés alatt álló nagytér feladataiba – a háború idején túlmutató perspektívával.³²⁴ Mindez a katonai és gazdasági-műszaki frontot kiegészítő „harmadik front” volt a tudomány oldaláról.³²⁵

A legkiemelkedőbb akció a náci tudományos funkcionárius, *Paul Ritterbusch* (1900–1945) által a Birodalmi Oktatási Minisztérium megbízásából szervezett „bölcseztudományok háborús bevetése”, az ún. *Aktion Ritterbusch* (1940–1945) volt, amelyben jó 700 német és külföldi tudós vett részt.³²⁶ A jogtudomány területén fontos szerepet játszottak a kiel-i iskola jogászai, akikhez *Ritterbusch*

³²¹ HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 9.

³²² Azzal kapcsolatban, hogy a második világháború alatt Magyarország milyen mértékben függött a Német Birodalomtól, lásd: ZELLNER, Eigenständigkeit Ungarns oder Satellit des Dritten Reiches? 201–257., itt: 201–202., 206–207., 255.

³²³ Az EWD első (1941. évi 1/2.) számában közölt bevezető szerint (1.) a „kettős feladata” az volt, hogy egyrészt „a német alkotó akarata a tudomány és kultúra területén elért német eredmények tolmácsolója legyen minden európai nép számára”, másrészt „lehetőséget adjon barátainknak e népek között arra, hogy beszámoljanak saját eredményeikről és erőfeszítéseikről ezen a területen”.

³²⁴ Vö.: VAN LINTHOUT – KLAUSNITZER, *Europäischer Wissenschafts-Dienst*. „Zwischenvölkische Aussprache” oder expansive Internationalisierung im Rahmen des „Kriegseinsatzes der Geisteswissenschaften”? 141–179, itt: 143. ff., 148.

³²⁵ SCURLA, Die dritte Front. Geistige Grundlagen des Propagandakrieges der Westmächte 3. A nemzetközi együttműködés háborúban történő erősítésével kapcsolatban: SCURLA, Wissenschaft und Ausland im Kriege 225–234. A doktorált közgazdász *Herbert Scurula* (1905–1981) a Birodalmi Oktatási Minisztérium Tudományos Hivatalának a tanácsadója volt, a Német Tudományos Intézetek egyik kezdeményezője, aki (politikai) íróként karriert futott be az NDK-ban. Lásd: DAFINGER, Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften 239–268., itt: 243; HAUSMANN, Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 22.

³²⁶ 1941 és 1944 között tizenkét tudományterületen 67 monográfiát és antológiát adtak ki. Lásd: HAUSMANN, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg 19–20., 23–24., 30. ff., 419–463., *Ritterbusch* biográfiájával kapcsolatban: 30. ff. *Ritterbusch* 1932-ben csatlakozott az NSDAP-hoz. 1935-től az alkotmány-, közigazgatási és nemzetközi jog, valamint a jogfilozófia professzora volt Kielben, 1937 és 1941 között pedig a kiel-i egyetem rektora; tanszékét 1941-ben áthelyezték Kielből Berlinbe. Tagja volt a Német Jogi Akadémia Nemzetközi Jogi és Rendészeti Jogi bizottságának. *Ritterbusch* emellett több folyóirat társszerkesztője volt, és számos állami és pártfunkciót töltött be, többek között a Kiel-i Nemzetiszocialista Oktatók Szövetségének vezetőjeként, az NSRB Egyetemi Oktatók Szakcsoportjának vezetőjeként, a Birodalmi Térkutatási Munkacsoport vezetőjeként és a Birodalmi Oktatási Minisztérium miniszteri igazgatójaként.

is tartozott.³²⁷ A „misszió” feladatát abban látták, hogy „tudományosan megkérdőjelezhetetlen módon dolgozza ki az új európai rend eszméjét (...), és igazolja, hogy ez az európai népek életének igazsága és valósága”.³²⁸ A nemzetközi jogi szekcióban „A világrend változása” („Wandel der Weltordnung”) címszó alatt tárgyalták³²⁹ ezeket a kérdéseket, az alkotmányjog szekcióban pedig (amely két kötetet készített „A birodalom eszméjéről és rendjéről” 1941-ben, illetve 1943-ban) nagy nemzetközi konferenciát terveztek, amelyen a külföldi jogászok többsége Magyarországról érkezett volna. Ilyen vendégként Magyary Zoltánon kívül öt másik jogászt neveztek meg: Dr. Tomcsányi Móric felsőházi tagot, Dr. Egyed Istvánt, Dr. Martonyi János kolozsvári rendkívüli egyetemi tanárt, valamint a Művelődésügyi Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának a vezetőjét, Dr. Mártonffy Károlyt, aki Magyary tanítványa volt.³³⁰

Az „új európai rend eszméjének” a megvalósítása, mint a bölcsészeti tudományok háború alatti mozgósításának hajtóereje,³³¹ magában foglalta a jogharmonizációt is az európai nagytérben. Amint a Nemzetközi Jogi Kamara (*Internationale Rechtskammer*, 5.1. fejezet) és az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*, 5.2. fejezet) a példája mutatja, a német vezetés alatt álló európai nagytér igazgatásának jogi kérdései álltak a középpontban³³² – a Németország által megszállt területeken kívül is. A közigazgatási és kereskedelmi jog területén a jogszabályok harmonizálására irányuló erőfeszítések a külföldi jogászokkal való (látszólagos) nemzetközi együttműködés és a német érdekek (többé-kevésbé rejtett) érvényesítése között ingadoztak.

³²⁷ A Ritterbusch-akcióban Martin Busse, Georg Dahm, Ernst Rudolf Huber, Karl Michaelis, Wolfgang Siebert és Franz Wieacker vettek részt a kiel-i iskolából, néhányan közülük szekcióvezetőként; HAUSMANN, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg 56. ff.; SCHUMANN, Von Leipzig nach Göttingen. Eine Studie zu wissenschaftlichen Netzwerken und Freundschaften 633–678., itt: 670. ff.

³²⁸ DIETZE, Bericht über die Arbeitstagung zum Kriegseinsatz der deutschen Geisteswissenschaften am 27. und 28. 4. 1940 in Kiel 397–398., itt: 397.

³²⁹ JAHREIB, Wandel der Weltordnung. Zugleich eine Auseinandersetzung mit der Völkerrechtslehre von Carl Schmitt 513–536., itt: 524–525. Kritizálta, hogy Schmitt nagytér-elmélete elsősorban gazdasági szempontú volt, a kulturális hasonlóságokat pedig elhanyagolta (Európa kulturálisan „az Atlanti-óceántól a Volgáig szinte tisztán indogermán világ”), és tanulmányát a következő mondattal zárta (536.): „A világrend változásában írott vagy íratlan kontinentális alkotmányok és egy interkontinentális jog alakul ki”. A „Wandel der Weltordnung” sorozatban jelent meg például 1941-ben Axel von Freytag-Loringhoven a „Völkerrechtliche Neubildungen im Kriege” című műve is. Lásd: HAUSMANN, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg 261. ff.

³³⁰ HAUSMANN, „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg 250. ff., 254–255. (422. lábjegyzet): A külföldi ügyvédek politikailag megvizsgálták; meghívásokat valószínűleg már nem adtak ki.

³³¹ Például HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg 20–21.: Fritz von Twardowski, a Külügyminisztérium Kultúrpolitikai Osztályának vezetője 1942 augusztusában közreadott beszédében a következő áll: „A német kultúrpolitika folytatása azt jelenti, hogy szellemi vezetői igényt támasztunk és érvényesítünk, hogy megszervezzük a nemzetek közötti szellemi együttműködést, hogy mindenekellett állandó hatást gyakoroljunk más országok befolyásos, kiválasztott szellemi vezető rétegére és a lehető legnagyobb mértékben függővé tesszük őket a német szellemtől. (...) Ma Európában minden mozgásban van, most, amikor Európa politikai újjászervezése először szilárdul meg, amikor a befolyási szférák először rögzülnek, amikor más nemzetek először térnek magukhoz abból a kábulatból, amelybe a háború sodorta őket és kulturálisan aktívvá válnak, most – ha helyesen ismerjük fel és használjuk ki a helyzetet – sok területen erősen meg tudjuk vetni a lábunkat, és el tudunk olyan pozíciókat foglalni, amelyek egyébként menthetetlenül elvesznének.”

³³² A nagytér igazgatásának fogalmáról: BEST, Großraumordnung und Großraumverwaltung 406–412.; BEST, Grundfragen einer deutschen Großraum-Verwaltung 33–60.

5.1. A Nemzetközi Jogi Kamara (1941–1943)

Az a terv, hogy a jogélet területén való határokon átnyúló együttműködés céljából egy Nemzetközi Jogi Kamarát (*Internationale Rechtskammer* = IRK) állítsanak fel, az 1939 májusában Lipcsében megrendezett Első Nagynémet Jogörző Konferenciára (*Erster Großdeutsche Rechtswahrertag*) nyúlik vissza. A rendezvény több mint 25.000 német és külföldi résztvevőt vonzott, köztük egy több mint tíztagú magyar jogászdelegációt.³³³ A terv megvalósítására egy ideiglenes bizottságot és egy tanácsadó testületet hoztak létre, amelyben nyolc európai ország képviseltette magát,³³⁴ magyar részéről a budapesti *Bogsch Árpád* által.³³⁵

Két évvel később, 1941. április 3. és 5. között *Hans Frank*nak, a Náci Jogörzők Szövetsége (*NS-Rechtswahrerbundes*) birodalmi vezetőjének³³⁶ a meghívására Berlinben nemzetközi konferenciát tartottak mintegy 50 magas rangú külföldi jogász részvételével 11 európai országból és Japánból azzal a céllal, hogy német vezetéssel megalapítsák a Nemzetközi Jogi Kamarát.³³⁷ „*Magyarországról Dr. Bogsch Árpád ügyvéd, kormányzati főtanácsos, a Magyar Jogászegylet német tagozatának az igazgatója, aki szintén régi barátja a Rechtswahrerbundnak, valamint Dr. von Zebery miniszteri tanácsos volt jelen.*”³³⁸

A Nemzetközi Jogi Kamara 1941. április 5-i alakuló ülésén *Frank*ot választották meg elnöknek.³³⁹ Ezt követő beszédében³⁴⁰ *Frank* világossá tette, hogy a német nép „*lényegi értékeinek*”, „*fájának, földjének, munkájának, államának és becsületének – mint a közösségi rend fénylő csillagainak*” - különös jelentőséget kell tulajdonítani az IRK-ban, ahol nem arról van szó, hogy „*a német jogot akarják*

³³³ N. N., Vorwort 9–10., itt: 9 (Ez az előszó a „*Tag des Deutschen Rechts 1939. 6. Reichstagung des Nationalsozialistischen Rechtswahrerbundes*” című kötethez készült, ami 1939-ben jelent meg Berlinben); PFEIFFER, Tagungsbericht der Internationalen Juristenbesprechung in Berlin vom 3. bis 5. April 1941 aus Anlaß der Gründung der Internationalen Rechtskammer 81., 83. (*Heuber* beszámolója „*Deutschland*” címmel); N. N., Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 636.

³³⁴ Lásd: PFEIFFER, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174.; itt: 168. (A bizottság bolgár, dán, német, olasz, jugoszláv, holland, spanyol és magyar jogászokból állt). Magyarországgal kapcsolatban lásd: N. N., Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 636.

³³⁵ Az 1939. május 20-án Lipcsében tartott ülés jegyzőkönyvét közli: PFEIFFER, Tagungsbericht der Internationalen Juristenbesprechung in Berlin vom 3. bis 5. April 1941 aus Anlaß der Gründung der Internationalen Rechtskammer 123–124. *Hans Frank*, a „*Rechtswahrertag*” szervezője töltötte be az ideiglenes bizottság tiszteletbeli elnöki tisztét.

³³⁶ Az NSBR adott otthont a konferenciának, szervezettel becsatlólvá az IRK-ba, melynek az irodája az NSBR egyik épületében kapott helyet. Lásd: N. N., Gründung der Internationalen Rechtskammer 906–909., itt: 909.; N. N., Rechtsarbeit in Europa. Zur Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer 641–644., itt: 641.

³³⁷ N. N., Internationale Juristenbesprechung – Internationale Rechtskammer 151. Németországon kívül a következő országok lettek tagok: Bulgária, Dánia, Finnország, Olaszország, Japán, Hollandia, Norvégia, Portugália, Románia, Spanyolország, Szlovákia és Magyarország.

³³⁸ N. N., Gründung der Internationalen Rechtskammer 906–909., itt: 907. A meghívott külföldi jogászok közül sokan már hosszabb ideje kapcsolatban álltak a Német Jogakadémia vagy az NSBR-vel.; BArch, R 4901/2965, 2v lapszám: *Paul Giesecke* 1943. július 28-i levele a REM-hez.

³³⁹ N. N., Gründung der Internationalen Rechtskammer 906–909., itt: 909. Dr. *Helmuth Pfeiffer* ügyvédéről, akit *Frank* nevezett ki főtitkárnak, *Thierack* birodalmi igazságügyi miniszter 1944. április 24-én úgy fogalmazott, hogy „*nagyon arrogáns és intellektuálisan nem túl megalapozott*”; BArch, R 3001/24204, 24. lapszám.

³⁴⁰ N. N., Zur Gründung der Internationalen Rechtskammer 163–165., itt: 163–164.

*ráerőltetni a többi európai nemzetre”, hanem arról, hogy „a bábórában és a pusztulásban túli időkre” „gyümölcsöző eszmecserét” folytassanak.*³⁴¹

2. kép: Az IRK alapító ülésének megnyitója 1941. április 3-án

³⁴¹ N. N., Die Internationale Rechtskammer, Rede des Generalgouverneurs, Reichsministers Dr. Hans Frank auf der Internationalen Juristenbesprechung am 5. April 1941 in Berlin 897–899., itt: 898–899. és köv. (A beszéd nyomtatásban a ZAkDR-ban jelent meg 1941-ben, 137–138.): „Ezért úgy gondolom, hogy a nemzetiszocializmus jogrendszere érdekes jelenség a Nemzetközi Jogi Kamara számára. Amit mi a belső értékek – faj, föld, munka, állam és becsület – tekintetében népünk elé állítunk (...), azt minden népnek átadjuk. A világ egyetlen népe sem lesz képes fennmaradni anélkül, hogy ne szembesülne ezekkel az új fogalmakkal. Ebben a szellemi vitában a Nemzetközi Jogi Kamara különleges szerepet fog játszani. (...) A Nemzetközi Jogi Kamarának minden bizonnyal lehetősége lesz arra, hogy megismerje a német jogalkotás fejlődését, és így tanulmányozza azt, hogy abból minden nemzet profitálhasson.” Vö.: N. N., Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 637.

Reichsminister Dr. Frank und einige Mitglieder des Großen Rates. Von links nach rechts: Professor Haataja - Finnland, Mr. de Bruyès Tack - Niederlande, Professor de Moncada - Portugal, Ministerialrat Dr. Kiyohara - Japan, Präsident Reitzel-Nielsen - Dänemark, Reichsminister Dr. Frank, Ministerialdirektor Professor de Cassa - Spanien, Präsident Pedersen - Norwegen, Oberregierungsrat Dr. Bogsch - Ungarn, Professor Lo Verde - Italien, Professor Dr. Gerota - Rumänien.

3. kép: *Hans Frank* (középen) az IRK külföldi tagjaival; balról jobbra tagok Finnországból, Hollandiából, Portugáliából, Japánból, Dániából, Spanyolországból, Norvégiából, Magyarországról, Olaszországból és Romániából (Belgium, Bulgária és Szlovákia képviselői hiányoznak). A harmadik helyen jobbról: *Bogsch Árpád*.

Reichsminister Dr. Frank begrüßt Professor Haataja - Finnland. Im Hintergrund Oberregierungsrat Dr. Bogsch - Ungarn (links), Professor Dr. Gerota - Rumänien (Mitte) und Dr. Heuber - Deutschland (rechts).

4. kép: *Hans Frank* üdvözlí a konferencia külföldi résztvevőit; hátul balra *Bogsch Árpád*.

A Nemzetközi Jogi Kamara berlini székhelyének megalakulását követően valamennyi részt vevő országban (összesen tizennégyben) nemzeti képviseletet hoztak létre.³⁴² A magyar képviselet 1942. április 20-án alakult meg Budapesten. *Bogsch Árpád* társalapító a nap „szimbolikus jelentőségét” hangsúlyozta, hiszen „a magyar csoport felállítása Adolf Hitler születésnapján történt”.³⁴³ A magyar képviselet elnöke *Stolpa József* államtitkár lett, aki a Német Jogakadémia levelező tagja is volt.³⁴⁴ Emellett hat szakosztály alakult, amelyek élén egy-egy elnök állt (köztük *Magyary Zoltán* és *Kuncz Ödön*).³⁴⁵ A magyar képviselet összesen 45, többnyire magas rangú jogászból állt, köztük államtitkárok és más magas rangú miniszteri tisztviselők, szenátusi elnökök és a Királyi Kúria bírái, professzorok, bankigazgatók, különböző intézmények elnökei és egy volt miniszter.³⁴⁶

Négy nappal később, 1942. április 24-én Berlinben megalakult a Nemzetközi Jogi Kamara német nemzeti képvisete. Az elnöke *Wilhelm Heuber*, az NSRB birodalmi ügyvezető igazgatója, a tiszteletbeli elnöke pedig *Wilhelm Ohnesorge* birodalmi postaügyi miniszter volt. Az alelnökök és a két általános szekció vezetői *Roland Freisler*, a Népbíróság elnöke és *Wilhelm Stuckart*, a Birodalmi Belügyminisztérium államtitkára voltak, akik mindketten részt vettek a wannsee-i konferencián „zsidókérdés teljes megoldása” érdekében Európában, alig három hónappal korábban.³⁴⁷ Az alakuló ülésen a két alelnök áttekintést adott a „Jog és Igazságszolgáltatás” (*Freisler*), illetve az „Alkotmány és közigazgatás” (*Stuckart*) főosztályok vezetőjeként ellátott feladatairól.³⁴⁸ *Hans Frank* ezután a náci jog

³⁴² PFEIFFER, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174., itt: 171. ff. (2. függelék); Vö.: N. N., Bulgarien in der Internationalen Rechtskammer 714.

³⁴³ N. N., Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 638. *Bogsch* a „lényegi értékekre” is utalt, amelyeket *Hans Frank* az IRK alapítása alkalmából tartott beszédében hangsúlyozott (637.): „Ezek a faj, a föld, a munka, a baba és a becsület. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy ezek az értékek számunkra, magyar jogászok számára is értékeket jelentenek, úgyszintén eszményt, amiért küzdeni és dolgozni akarunk.”

³⁴⁴ PFEIFFER, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174., itt: 171., 173. (2. függelék): *Bogsch Árpád* volt az ügyvezető igazgató, *Kuncz Ödön* és *Zebery Lajos* pedig az igazgatóság tagjai. *Carl Schmitt* más európai országokba tett előadókörútjai alkalmával az IRK külföldi képviseteiről is beszámolt; nyomtatásban: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 219. (Bukarest, 1943. február közepe: Jelentés az IRK romániai szekciójának megalapításáról), 232. ff., 249. (Madrid, 1943. június eleje: például az IRK spanyol részlegének vezetőjével való találkozó említése).

³⁴⁵ A következő szekciók voltak: (1) gazdasági jog: *Kuncz Ödön*, (2) magánjog: Prof. Dr. *Nizsalovszky Endre*, (3) polgári eljárásjog: Dr. *Vincenti Gusztáv*, a Budapesti Királyi Tábla alelnöke, (4) közigazgatási és pénzügyi jog: *Magyary Zoltán*, (5) büntetőjog: *Zebery Lajos* kúriai bíró, (6) ügyvédi/foglalkozási jog: Dr. *Szabó Lajos* kormányfőtanácsos, a *Magyar Nemzeti Bank* jogtanácsosa. N. N.: Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 638.

³⁴⁶ N. N., Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer 636–639., itt: 638–639. a magyar képviselet tagjainak listájával (többek között *Angyal Pál*, *Egyed István*, *Hegedűs József*, *Kövess Béla*, *Lupkovics György* és *Szakáts Kálmán*).

³⁴⁷ Magyarországról a következő áll a Wannseei Konferencia jegyzőkönyvében: „A magyarországi kérdés rendezése érdekében a közeljövőben zsidóügyi tanácsost kell a magyar kormányzat elé állítani.” Lásd: Faksimile des Protokolls der Wannsee-Konferenz 118–132, itt: 126.

³⁴⁸ N. N., Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer 161.; STUCKART, Die europäische Neuordnung im Hinblick auf Verfassung und Verwaltung 161–163.; N. N.: Rechtsarbeit in Europa. Zur Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer 641–644., itt: 642.

európai szintű recepciójának gondolatáról beszélt,³⁴⁹ amelybe – mint oly sokszor – az antiszemita agitációt is belevette.³⁵⁰

1942. április 25-én Berlinben került sor a német képviselő első munkatalálkozójára. Az IRK külföldi képviselőinek küldöttei voltak jelen – Magyarországról *Stolpa József* (mint a magyar képviselő elnöke), *Bogsch Árpád* és *Kuncz Ödön*.³⁵¹ *Kuncz* „Nemzetközi együttműködés a kereskedelmi jog területén” című előadásában kifejtette, hogy a jogharmonizáció a kereskedelmi és gazdasági jog területén „egyszerűen nélkülözhetetlen az új Európában (...), amelynek népei felismerték az európai eszme valóságát, az európai népek kölcsönös gazdasági függőségét, sőt Európa gazdasági egységét is.”³⁵²

A Nemzetközi Jogi Kamara Filmjogi Szekciója 1942. április 26-án ülésezett. A nyitóülésen *Stolpa* államtitkár a német és a magyar szerzői jogról és a filmjogról beszélt összehasonlító jogi szempontból, és javaslatokat tett az e jogterületeken történő egységesítésre.³⁵³ A Filmjogi Szekció a Kulturális Jogi Főosztály alosztályaként egyike volt az IRK közel 70 (tervezett) szekciójának és alosztályának.³⁵⁴ Feltűnő a hasonlóság az egyes jogterületekért felelős szekciók és alszekciók és a Német Jogakadémia mintegy száz bizottsága és albizottsága között: *Frank* nyilvánvalóan a Német Jogakadémia nemzeti joggal foglalkozó bizottságainak struktúráját akarta átvinni az IRK-ba.

³⁴⁹ N. N., Rede des Reichsministers Generalgouverneurs Dr. Hans Frank 644–647., itt: 645–646. „A Nemzetközi Jogi Kamara (...) nem eszköz arra, hogy egyszerűen átvigyük más népekre Adolf Hitler nemzeti szocializmusának formáját, amelyet különösen mi, németek kaptunk, vagy akár arra, hogy a jogi reformok tekintetében kifejezzük birodalmunk erejének potenciális elsőbbségét azáltal, hogy más országokra jogi formákat kényszerítünk. Mint németek, mint nemzetiszocialisták, mint a Führer meghatalmazott képviselői, mi csak lehetőséget akarunk adni nekik, hogy velünk együtt, ha ők maguk is így akarnak tenni, más országokban segítsék a modern eszmék áttörést elérni. A nemzeti törvényhozásra való bármiféle befolyást mi semmiképpen sem kívánjuk, sőt nem is valósítjuk meg. (...) A Nemzetközi Jogi Kamara tehát (...) minden népet segíteni fog abban, hogy jogához jusson.”

³⁵⁰ N. N., Rede des Reichsministers Generalgouverneurs Dr. Hans Frank 644–647., itt: 645.: „Éz a mi szocializmusunk, a mi nacionalizmusunk értelme, ezért kellett a zsidóknak minden formában eltűnniük Németországból. Nem lehetett velük tovább együtt élni, mert bennük láttuk meg és ismertük fel nemzeti boldogságunk rombolóját. Át kellett élni az elmúlt évtizedek Európáját, hogy tudjuk, milyen szörnyű terrort gyakorolt népünkre a zsidó faj.”

³⁵¹ N. N., Rechtsarbeit in Europa. Zur Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer 641–644., itt: 644: Kiemelték *Stolpa*, *Kuncz*, *Bogsch* és *Sztójay Döme* királyi magyar követ jelenlétét.

³⁵² KUNCZ, Internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiete des Handelsrechts 647–648., itt: 647. (Fent az előadás összefoglalója olvasható, néhány részletet szó szerinti átvételével).

³⁵³ N. N., Sektion Filmrecht der Internationalen Rechtskammer 714.: „Értékesnek bizonyult a német-magyar kulturális megállapodás, amely kizárja a izgató témájú filmek gyártását és forgalmazását.” *Stolpa* magyarul is publikált a témában: STOLPA, A nemzetközi jogáskamara feladatköre a filmjog területén. A Filmjogi Szekció 1942. április 26-i konferenciáján *Georg Roeber* német filmjogi szakértő „A filmjog alapkérdései – nemzetközi szemmel nézve” („Grundfragen des Filmrechts – international gesehen”) címmel tartott előadást *Stolpa* előtt. Nyomatásban lásd: ROEBER, Grundfragen des Filmrechts – international gesehen 116–132. Az 1940-es évek eleji német-magyar filmes koprodukciókról és az IRK Filmjogi Szekciójáról lásd még MARTIN, The Nazi-Fascist New Order for European Culture 205–206., 209–210., 213. (Roeber 1945 előtti és utáni tevékenységéről: 210., 273–274.). *Roeber* többek között 1942 és 1944 között az *Archiv für Urheber-, Film- und Theaterrecht* című folyóiratot szerkesztette, és felelős volt annak 1954-es újraalapításáért.

³⁵⁴ PFEIFFER, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174., itt: 173–174. (3. melléklet).

Még ha nem is tudjuk biztosan, hogy hány szekció kezdte meg a munkát,³⁵⁵ az egyes szekciók konferenciáiról³⁵⁶ vagy egyéb tevékenységeiről (például saját folyóirat kiadása)³⁵⁷ van bizonyíték. Például az IRK szlovákiai képviselőinek meghívására 1943. június 23. és 26. között Strbské Plesoban (Tschirmer See) került sor a Bank- és Biztosítási Jogi Szekciók négynapos konferenciájára, amelyen tizenkét ország, köztük Magyarország képviselői vettek részt. A berlini kereskedelmi jog professzora, *Paul Gieseke*, aki a részvénytársasági jogról tartott előadást a konferencián, később arról számolt be a Birodalmi Oktatási Minisztériumnak, hogy a konferencia, amelyen részben *Hans Frank* elnökölt, „propagandasiker” volt Németország számára, és hogy a jelenlévő magyar jogászok magyarul is meg akarták jelentetni az előadását.³⁵⁸

Azt, hogy a náci rezsim érdekei túlmutattak az IRK alapszabályának 2. §-ában említett célon („bivatásrendi és szakmai együttműködés az egyes országok között a jogélet területén”),³⁵⁹ már *Freisler* és *Stuckart* 1941. áprilisi, az IRK alapító konferenciáján tartott előadásai is bizonyították. A cél az volt, hogy az „új Európa” olyan jogi felépítményt kapjon, amely megkönnyíti a német vezetés alatt álló „nagy Európa” igazgatását. *Freisler* „A jog őrzőinek kormányközi együttműködése” („Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer“) című előadásában hangsúlyozta, hogy „a baráti (...) nemzetek jogalkalmazóinak” együtt kell működniük „az új európai rend felépítése érdekében”. A „természetes nagytér területeinek egybeszerkesztése” révén összetartozó népeknek részt kellene venniük ebben az építkezésben, amelynek célja „egy ténylegesen hatékony európai (...) jogközösség létrehozása”. Az „új renddel kapcsolatban, amely már most világosan kirajzolódik az európai (...) jelenlegi helyzetet tekintve”, feltehető a kérdés: „Mert hol is lehetne [egy ilyen] rendet létrehozni jog nélkül?”³⁶⁰

Előadásában *Stuckart* kifejtette, hogy milyen legyen ez az európai jogi közösség, és milyen szerepet kellene ennek kialakításában az IRK-nak: „A kontinens politikai, jogi, kulturális és gazdasági

³⁵⁵ A Nemzetközi Rendőrségi Szekciót valószínűleg nem *Heinrich Himmler* 1942. június 22-i beavatkozása után alapították. *Himmler* „egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy a Nemzetközi Jogi Kamarán belül rendőrségi szekciót alapítsanak”; mivel a nemzetközi rendőrségi kérdések kezelése az ő hatáskörébe tartozott, a Nemzetközi Bűnügyi Rendőrségi Bizottság (*Internationalen Kriminalpolizeilichen Kommission*) keretében. *Hans Heinrich Lammers* 1942. július 4-én tájékoztatta erről *Hans Frankot*; Lásd: *Himmler* 1942. június 22-én kelt levele *Lammersnek*; *Lammers* 1942. július 4-én kelt levele *Franknak*, BArch, R 43-II/393a, 59–61. lapszám.

³⁵⁶ A Filmjogi Szekció például 1942. augusztus 2. és 6. között Szlovákiában (Strbské Pleso) ülésezett; ezen az ülésen Belgium, Bulgária, Németország, Hollandia, Norvégia, Románia és Szlovákia képviselői résztvettek, míg Magyarországról az ülésre nem érkezett résztvevő. Lásd: BArch, R 3001/23275, 67–68. lapszám; A résztvevők listája 1942. augusztus 3-án.

³⁵⁷ *Hans Frank* volt felelős kiadója a Nemzetközi Szervezetek Joga Szekció négykötetes, *Archiv für das Recht der Internationalen Organisationen* című folyóiratnak, amely 1940 és 1943 között jelent meg, illetve előszót is írt 1941-ben a 2. kötethez, lásd: *FRANK*, Vorwort 3. Meg kell említeni az *Archiv für Urheber-, Film- und Theaterrecht* című folyóiratot is, de tervben volt egy *Recht der Nationen* című folyóirat kiadása is. Lásd: *PFEIFFER*, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174., itt: 169.

³⁵⁸ BArch, R 4901/2965, 2. lapszám: *Gieseke* 1943. július 28-i úti jelentése a REM-nek, 4v. lapszám: *Gieseke* 1943. május 31-i levele a REM-hez. Itt a következő országok képviseltették magukat: Belgium, Bulgária, Németország, Finnország, Japán, Horvátország, Hollandia, Norvégia, Románia, Szlovákia, Spanyolország és Magyarország.

³⁵⁹ *PFEIFFER*, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174., itt: 169. (1. melléklet).

³⁶⁰ *FREISLER*, Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer 900–903. Hasonlóképpen az IRK német nemzeti képviselőinek megalakulása alkalmából: N. N.: Rede des Reichsministers Generalgouverneurs Dr. Hans Frank 644–647., itt: 646. „Ez az Európa a jelenlegi szerveztségében egy szorosabb, határain túlmutató állami közösségi életet igényel. A feladatok sokasága együttműködésre kényszeríti ma a népeket az élet minden területén, az általános közgazdaságban, a közlekedésben, a gazdaságban, a nemzetiségi, a rendőri biztonsági tényezőkben stb.”

*újjaszervezése a sors- és életközösségében egyesült európai népek feladata. (...) A munka különösen fontos részét valamennyi résztvevő államban az új európai jogrend létrehozásának fogjuk szentelni. (...) Az élettér megszervezését egy új 'kontinentális joggal' kell [biztosítani] (...), amely megfelel az érintett népek természetes szükségleteinek, a nemzeti jogszabályok harmonikus összjátékának értelmében. Az ehhez szükséges előkészítő munka elvégzése és az alapelvek kidolgozása minden államban elsősorban a jog különböző területeiért felelős Őrök feladata lesz. A Nemzetközi Jogi Kamarában való együttműködésnek szintén e közös feladat előmozdítását kell szolgálnia (...). (...) A közigazgatás területén azonban lehetséges, célszerű és szükséges is egy ennél még messzebbre mutató együttműködés. (...) Ezt a gyakorlati együttműködést (...) különösen az Alkotmány és Közigazgatás Szekció keretében létrehozandó (al)szekcióknak kell szolgálniuk az állami- és közigazgatási szervezet, a helyi önkormányzatok, (...) a nemzeti oktatás és nevelés, a posta és távközlés, a közlekedés, az adózás és a gyarmati közigazgatás területén. (...) Mindazok a szervezési feladatok, amelyekre a szakmai munka kötelez bennünket, együtt az európai élettér újjaszervezése nagy feladatának a részét képezik.*³⁶¹

Az „új európai jogrend” megteremtését „kontinentális jog” formájában elsősorban a jogharmonizáció révén kívánták megvalósítani, amelynek során mindenek előtt a közigazgatás területén szükséges az „új közösségi rendnek” a kereteit egy „nagyszabású, minden résztvevő nemzet számára előnyös nagytér-gazdaság” érdekében megteremteni.³⁶² Ezért a közigazgatási jognak – a kereskedelmi jog mellett³⁶³ – különös jelentőséget tulajdonítottak.

A Nemzetközi Jogi Kamara eredményei azonban szerények maradtak.³⁶⁴ Említésre méltó a „Nemzetközi Kamara Archivuma 1942” („Archiv der Internationalen Rechtskammer 1942”) című kötet, amely 19 írást tartalmazott. Ezek közül 10 külföldi jogásztól származott; itt jelent meg Kuncz Ödön szövetkezeti jogról szóló tanulmánya is. Ebben az írásban Kuncz a Német Jogakadémia Szövetkezeti Jogi Bizottságának memorandumára hivatkozott, és a „népi célkitűzés” szükségességét hangsúlyozta az „új gazdasági rendben”.³⁶⁵ Mindent egybevetve azonban az IRK csak egy újabb nagyszabású projekt maradt, amelyet Hans Frank³⁶⁶ indított el, és amely sokat ígért, de nagyon keveset valósított meg. Mindez azzal is összefügghet, hogy Stuckart mindössze két héttel az IRK német képviselőjének megalakulása után (1942. április 25-én) alapította meg az Állam- és

³⁶¹ STUCKART, Die Internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Verwaltung 32–40., itt: 34–35., 40; az előadás hosszú változata az újraalapított Reich – Volksordnung – Lebensraum című folyóirat első tanulmányaként jelent meg 1941-ben, lásd: STUCKART, Die Neuordnung der Kontinente und die Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Verwaltung 3–28. Lásd ugyanezt a Deutsche Recht című folyóiratban is ugyan ebben az évben (903–906.).

³⁶² STUCKART, Die Internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Verwaltung 32–40., itt: 34., 37.

³⁶³ A gazdasági jog területén levő feladatokkal kapcsolatban például: HEDEMANN, Der Großraum als Problem des Wirtschaftsrechts 180–203., itt: 191. ff.

³⁶⁴ Az utolsó írás, amelynek szerzője az IRK főtitkára volt, három mellékletet tartalmazott: PFEIFFER, Die Organisation der Internationalen Rechtskammer 165–174 (1. melléklet: A Nemzetközi Jogi Kamara alapszabálya; 2. melléklet: A Nemzetközi Jogi Kamara országos képviselőinek személyzete; 3. melléklet: A szekciók tagozódások tervezete).

³⁶⁵ KUNCZ, Welche Lehren kann man in Ungarn aus der neuesten deutschen genossenschaftsrechtlichen Reformbewegung ziehen? 51–65 (idézetek: 51., 65.), hivatkozva „a Német Jogi Akadémia Szövetkezeti Jogi Bizottsága által 1940. március 17-én közölt, magas színvonalú memorandumra”, lásd hozzá: GRANZOW, Das Recht der deutschen Genossenschaften.

³⁶⁶ Bár 1942 nyarán Thierack igazságügyi miniszter leváltotta Frankot a Német Jogakadémia elnöki posztjáról, továbbra is ellátta az IRK elnöki tisztségét; BArch, R 43-II/1510a, 110–114. lapszám; R 2301/30, 256. lapszám; R 3001/24204, 24. lapszám.

Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiáját (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*).³⁶⁷

5.2. Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiája (1942–1944)

Annak, hogy az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiáját (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*) 1942 májusának elején Berlinben megalapították,³⁶⁸ hosszú előtörténete volt: 1930-ban Brüsszelben német részvétel nélkül hívtak életre a Nemzetközi Közigazgatási Tudományok Intézetét (*Institut International des Sciences Administratives* = IISA).³⁶⁹ Németország negatív hozzáállása az IISA-hoz csak 1935-ben változott meg,³⁷⁰ amikor a Külügyminisztérium és a Birodalmi Belügyminisztérium azt remélte, hogy a csatlakozás befolyásolja az intézet munkáját, javítja a nemzetközi kapcsolatokat és javítja a náci rezsim megítélését is külföldön.³⁷¹ Miután 1936-ban először vett részt német küldöttség a Közigazgatási Tudományok

³⁶⁷ Wolfgang Siebert berlini munkajogász professzor 1942. október 29-én arról számolt be, hogy Magyarországról kritika érkezett a náci rezsim egyidejűleg létező, nemzetközileg orientált intézményeivel szemben (BArch, R 4901/3162, számozatlan lap): „A magyarok újra és újra erős érdeklődést mutattak a német jogélet iránt. (...) Számos magyar professzor, miniszteri tisztviselő és bíró panaszkodott a 'nemzetközi jogélet szervezésével' (kapcsolatban) az eddigi joghatósági nehézségekről: először is léteztek miniszteri bizottságok [sic] Németország és egyes országok között, továbbá a Német Jogakadémia ('kétfoldalú') munkacsoportjai Németország és egyes országok között (...); illetve most alapított Berlinben Dr. Stuckart államtitkár egy Nemzetközi Közigazgatási Akadémiát, és létezett a Nemzetközi Jogi Kamara is. (...) Másrészt feltétlenül szükséges volt (...), hogy a szakkérdésekre 'kollektív' munkacsoportok jöjjenek létre, amelyekben az országok képviselői egyszerre tudtak tanácskozni és együtt dolgozni. A nemzetközi jogi szervezeteknek ez utóbbi formája azért is volt különösen fontos, mert a Nemzetközi Jogi Kamara korábban rendkívül hatékonynak bizonyult; az új Európának képesnek kell lennie arra, hogy egy hasonlóan jelentős, új szellemben működő szervezetet alakítson ki. (...) A (...) szakmai kérdések kétfoldalú és kollektív kezelésének fenntartását Magyarországon úgy képzelték el, hogy a Nemzetközi Jogi Kamara az Akadémiához csatlakozna.”

³⁶⁸ Lásd hozzá: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721. Jasch elsősorban a Külügyminisztérium Politikai Levéltárának (*Politischen Archiv des Auswärtigen Amtes*) az anyagát elemezte. E kutatáshoz mindezekon túl a Szövetségi Levéltár (*Bundesarchiv*) nyilvántartásait is felhasználtam.

³⁶⁹ Ezt megelőzően három nemzetközi közigazgatás-tudományi kongresszusra került sor 1910-ben, 1923-ban és 1927-ben német részvétel nélkül. Az első, 1910-es brüsszeli kongresszuson Németország a Birodalmi Belügyminisztérium döntése miatt nem vett részt, az 1923-as brüsszeli és az 1927-es párizsi kongresszusokra pedig az I. világháborút követő elszigeteltsége miatt már nem is kapott meghívást. Az IISA 1930-ban, a negyedik madridi kongresszuson alakult meg. Mivel német szempontból a kongresszusokat „a római jogi kulturális szféra ügyének” tekintették, a német nagykövetség egy munkatársa vett csak részt az 1930-as madridi negyedik kongresszuson. Az 1933 júniusában Bécsben tartott ötödik kongresszuson pedig mindössze a német követség egy alkalmazottja volt jelen. Az 1930-as évek elején a Birodalmi Belügyminisztérium fontolóra vette egy külön szervezet létrehozását a „német kulturális szféra” számára. Lásd: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 710–711.; FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 35. ff.

³⁷⁰ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 711. Jasch szerint a Külügyminisztérium lobbizott a Birodalmi Belügyminisztériumnál, hogy „küldöttséget küldjön Varsóba, és a jövőben támogassa az IISA munkáját”. A külpolitikai okok mellett állítólag döntő volt az is, hogy Magyar Zoltán 1936-ban a hatodik Varsói Kongresszuson előadást tartott. Stuckart még azt is felajánlotta, hogy „az asztal alatt biztosítja Magyar professzornak az előadásához szükséges anyagot”; PA AA, RZ 406/43181 (számozatlan lap): Stuckart 1935. május 11-én kelt levele a Külügyminisztériumnak. Szeretnék köszönetet mondani Prof. Dr. Stefan Fischnek, hogy rámutatott erre a levélre.

³⁷¹ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 711. 1936 februárjában Hans Frank, a Német Jogakadémia elnöke, Viktor Bruns, a KWI Kül- és Közjogi

Hatodik Kongresszusán Varsóban,³⁷² amelyen főszónókként *Magyary Zoltán* „*A kormányzó és segítő szervei*” („*Le Chef du Gouvernement et ses Organes Auxiliaires*”) címmel tartott előadást,³⁷³ Németország 1937-ben csatlakozott a Nemzetközi Közigazgatási Tudományok Intézetéhez.³⁷⁴ *Wilhelm Stuckart* lett az újonnan alapított német szekció elnöke,³⁷⁵ míg az irányítás a Német Jogakadémia kezében volt, melynek főállású ügyvezető igazgatói tisztét *Karl Lasch* töltötte be.³⁷⁶

A brüsszeli IISA megbízásából 1939. szeptember 13. és 19. között Berlinben rendezték volna meg a hetedik közigazgatás-tudományi kongresszust.³⁷⁷ A kongresszus előkészítéséért és szervezéséért a Német Jogakadémia, a program tartalmáért pedig *Reinhard Höhn*,³⁷⁸ a berlini Államkutatási Intézet (*Institut für Staatsforschung*)³⁷⁹ igazgatója felelt.³⁸⁰ 1939 nyaratól kezdve a

Intézetének igazgatója, *Reinhard Höhn*, az Államkutatási Intézet (*Institut für Staatsforschung*) igazgatója és Dr. *Kurt Gustav Adolf Jeserich*, a Német Önkormányzatok Szövetségének (*Deutschen Gemeindetag*) elnöke értesült a jövőbeli együttműködésről.

³⁷² A kongresszusi jelentést *August Jäger*, az NSRB-adminisztráció Jogörzőinek birodalmi csoportvezető-helyettese írta, lásd: JÄGER, Der VI. Internationale Kongress für Verwaltungswissenschaft 237–240.

³⁷³ 1936-ban Varsóban 160 oldal terjedelemben jelent meg a következő mű: MAGYARY, L'organisation des autorités et surtout le rôle du chef du gouvernement au sein de l'administration publique. Lásd hozzá: MEDIKUS, Die Fragen der III. Sektion 243–244.

³⁷⁴ N. N., Deutschland im Internationalen Institut für Verwaltungswissenschaft 156.: „Németország ezzel ismét a gyakorlatban is kifejezte a nemzetközi együttműködésre és a kormányközi erőfeszítések előmozdítására való hajlandóságát.”

³⁷⁵ Dr. iur. *Wilhelm Stuckart* (1902–1953) rövid életrajzát lásd e tanulmány függelékében.

³⁷⁶ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 712. A német szekció tagjai a miniszteri igazgatás képviselői mellett *Reinhard Höhn*, *Ernst Rudolf Huber*, *Theodor Maunz* és *Paul Ritterbusch* professzorok voltak. (27. lábjegyzet).

³⁷⁷ N. N., Internationaler Kongreß für Verwaltungswissenschaft 96. A kongresszusra 120.000 birodalmi márkát irányoztak elő. Vö.: FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 48. ff.

³⁷⁸ Prof. Dr. *Reinhard Höhn* (1904–2000) rövid életrajza e tanulmány függelékében olvasható. A Bonni Köztársaságban *Höhn* a vezetési tanácsadás egyik úttörője volt. A Harzburgi Akadémián tartott szemináriumokon évtizedeken keresztül mintegy 200.000 ún. gazdasági vezető vett részt. Lásd: JENB, Die „Volksgemeinschaft” als Rechtsbegriff 143. ff., 178.; WILDT, Der Fall Reinhard Höhn. Vom Reichssicherheitshauptamt zur Harzburger Akademie 254–271., itt: 261. ff.

³⁷⁹ Az *Institut für Staatsforschung* (Államkutatási Intézet), amely 1937-ben a Wannsee-konferencia háza közelében, a Großer Wannsee-i villatelepen kapott helyet, „*az SS Reichsführer és a Német Rendőrség főnöke rendelkezésére állt*”, fontosnak tartották a háborús erőfeszítések szempontjából, és nagylelkűen támogatták azt. Lásd: BOTSCH, Der SD in Berlin–Wannsee 1937–1945. Wannsee-Institut, Institut für Staatsforschung und Gästehaus der Sicherheitspolizei und des SD 70–95., itt: 71., 78. ff.

³⁸⁰ A kongresszus tervezett programjáról: BArch, R 61/591 (számozatlan lap): A Nemzetközi Közigazgatási Tudományok Intézete (*Internationales Institut für Verwaltungswissenschaften*) kongresszusának napirendje, Berlin 1939. Három szekciót terveztek: „Nép és közigazgatás”, „Államigazgatás és önkormányzat” és „A közigazgatási személyzet és jogállása”. Magyarországról a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke *Puky Endre* (*Andreas*) Bizákról, *Tomcsányi Mór*ic, *Egyed István* és *Magyary Zoltán* budapesti professzorok, *Csekey István* és *Erekly István* (*Stefan*) szegedi professzorok, valamint *Dambrowszky Imre* (*Emerich*) Pécsről vettek részt. Lásd: N. N., Internationaler Kongreß für Verwaltungswissenschaften 96.; HÖHN, Der Stand der Vorarbeiten zu einem Internationalen Verwaltungskongreß 469–478.; JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 712–713.

kongresszust 1941 szeptemberéig többször elhalasztották,³⁸¹ kezdetben a feszült politikai helyzet, majd a háború alakulása miatt, míg végül teljesen lemondtak róla.³⁸²

Németország katonai sikerei és Belgium megszállása miatt már 1940 közepe óta fontolgatták az IISA Brüsszelből Berlinbe való áthelyezését.³⁸³ A végül elmaradt kongresszus célja tehát nemcsak az volt, hogy „*politikai propagandabátást érjen el a Birodalom javára*”, hanem az is, hogy „*az intézet székhelyének Berlinbe való áthelyezését az alapszabályok módosításával*” elérje.³⁸⁴ Mivel ez a terv jogi okokból nem valósulhatott meg, megkezdődtek az előkészületek egy „*új, német jog szerinti nemzetközi társaság*” alapítására, amelybe „*a korábbi brüsszeli Közigazgatási Tudományok Intézetét*” kívánták áthelyezni.³⁸⁵ 1941. március 15-én kelt levelében *Stuckart* bejelentette terveit a brüsszeli és észak-franciaországi katonai közigazgatás vezetőjének, *Eggert Reedernek*, aki szintén közigazgatási jogász volt, és támogatást kért az IISA aktáinak Berlinbe való áthelyezéséhez.³⁸⁶ *Stuckart* 1941 nyarán

³⁸¹ Ebben a szakaszban a kongresszusi tervek tartalmát a Német Birodalom expanziós politikájához igazították. Például „*A nemzetközi közigazgatási együttműködés problémái*” átfogó témakör alatt „*ügyesen ki kellett dolgozni azt az elméleti alapot, amelyben egy több állam által megosztott léttér közigazgatását képzeljük el*”. Idézi: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 713. *Jasch* szerint a cél már ekkor az volt, hogy „*a tervezett kongresszuson megvitassák a nemzetiszocialista 'nagytér igazgatásának' elveit, és kiderítsék, hol vannak még leküzdendő akadályok és fenntartások az 'Európa új rendje' felé vezető úton.*”

³⁸² JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 712. ff. A kongresszust megelőzően, 1941 márciusában tizenkét európai ország külföldi közigazgatási jogászának új listáját állították össze, amelyen az első listán (370. lábjegyzet) a magyar résztvevők közül hiányoztak *Dambrowszky* és *Tomcsányi* professzorok, valamint *Puky*, de helyettük *Antal István* (a magyar Igazságügyi Minisztérium államtitkára) és a budapesti közigazgatási bírák, *Némethy E. (Imre)* és *Székács Aladár* szerepeltek; BArch, R 61/591 (számozatlan lap): *Wilhelm Gaeb* 1941. március 18-án kelt levele az Államkutató Intézetnek. A Német Jogakadémia külföldi osztályának vezetőjeként *Gaeb* már 1939. január 31-én megbízást kapott arra, hogy állítson össze egy listát a kongresszusra való meghívás céljából.

³⁸³ Az ötlet eredetileg valószínűleg a Külügyminisztérium származott, de *Stuckart* vette át és fejlesztette tovább. Már 1940 végén Brüsszelbe küldte *Berthold Hofmann*t, *Reinhard Höhn* asszisztensét az Államkutató Intézetből, hogy ellenőrizze az IISA irodáját. Lásd: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 713–714.

³⁸⁴ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): *Stuckart* 1941. március 15-én kelt levele a Német Jogakadémiának, mint a Nemzetközi Közigazgatási Tudományok Intézete német szekciója irodájának. Az IISA átvételéhez fűződő különleges érdeklődés azon alapult, hogy „*ez volt az egyetlen olyan intézet a jog területén, amelynek nem magánszemélyek, hanem államok (voltak) a tagjai, így az intézeten keresztül közvetlenül a külföldi ország minisztériumaival alakultak ki a kapcsolatok*”. BArch R 61/591 (számozatlan lap): *Karl Lasch* 1941. június 16-án kelt levele *Wilhelm Gaeb* nek.

³⁸⁵ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): *Stuckart* 1941. március 15-én kelt levele a Német Jogakadémiának, mint az IISA német szekciója irodájának. Az intézet „*mint a belga jog szerinti egyesület*” nem válhatott „*pusztán az alapszabályának módosításával (...) a német jog szerinti jogképes egyesületté*”. 1941. április 22-én kelt levelében *Stuckart* így tájékoztatta az IISA elnökét, *Albert Devèze* volt belgaminisztert: „*Meggyőződésem, hogy az új politikai és tényleges körülmények az Intézet struktúrájában és munkamódszereiben is jelentős változást követelnek meg*.” *Stuckart* 1941. március 15-én kelt, eredetileg megfogalmazott, de el nem küldött levele még azt a kérést tartalmazta *Devèze*-nek, hogy „*tartózkodjon az Intézet számára végzett további tevékenységtől és az Intézet iratanyagát adja át a Német Szekciónak*”. (*Stuckart* 1941. április 22-én kelt, a Német Jogakadémiának mint a Német Szekció irodájának címzett levelének tervezete).

³⁸⁶ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): *Stuckart* 1941. március 15-én kelt levele *Reeder* hez, amelyben *Stuckart* arra is rámutat, hogy az intézet elnöke, *Albert Devèze* nincs abban a helyzetben, hogy „*az intézet vezetését úgy intézze, hogy az a mai politikai viszonyok között német szempontból elfogadhatónak tűnjön*”.

bezáratta a brüsszeli intézetet,³⁸⁷ és a katonai közigazgatás segítségével³⁸⁸ – miután a Német Jogakadémia munkatársai áttekintették az anyagot – a lényeges állományt Brüsszelből Berlinbe szállította.³⁸⁹ Ezeknek a háború után már nem fellelhető dokumentumoknak a Berlinbe szállítása *Stuckart* ellen az ún. Wilhelmstrasse-perben, a nürnbergi utódpercek egyikében a vádpontok egyike volt.³⁹⁰

Stuckart rendkívül fontosnak találta azt, hogy egy német vezetésű, nemzetközi irányultságú közigazgatás-tudományi szervezetet állítsanak fel. Az 1930-as évek végétől a Birodalmi Belügyminisztériumban a megszállt területekre³⁹¹ létrehozott központi hivatalok vezetőjeként szembesült a német megszállási közigazgatás jelentős problémáival, különösen annak koncepciótlanságával és eredménytelenségével.³⁹² Ezen túlmenően azonban az ún. birodalmi

³⁸⁷ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 714. Az intézet azonban már ezt megelőzően sem tudott tovább működni, mivel a brüsszeli *Gestapo* lezárta az IISA helyiségeit és zárta a bankszámlákat, így az alkalmazottak nem kaptak többé fizetést. BArch, R 61/591 (számozatlan lap): *Albert Devèze* 1941. június 13-án kelt levele *Stuckart*nak.

³⁸⁸ Az állományt 1941. november 25-én 16 dobozban és egy acélszekrényben *Stuckart*nak Berlinbe (Reichsministerium des inneren, Unter den Linden 72) küldték, mint a *Wehrmacht* tulajdonát. BArch, R 61/591 (számozatlan lap): A Külügyminisztérium 1941. június 24-i expressz levele a Német Jogakadémiának; 1941. július 18-i expressz levél a Külügyminisztériumnak; a belgiumi és észak-franciaországi katonai parancsnok 1941. november 27-i levele a Német Jogakadémiának.

³⁸⁹ *Stuckart* 1942. június 16-i levele *Heinrich Himmler*nek (BArch, NS 19/3406, 2. lapszám): „A Brüsszeli Intézetet ezért tavalgy úgy zártam be, hogy a kutatási vagyont, a könyvtárat, a személyzeti aktákat és a tudományos kartonokat egy, a Birodalom érdekeit szolgáló intézménynek adtam át. Minden dokumentum az én őrzetemben van.” Érdekes módon a *Stuckart* és *Höhn* által kiadott kétnyelvű 1. kötet („A népek alkotmánya, közigazgatási és gazdasági törvényei. Európa Szekció“/„Verfassungs, Verwaltungs- und Wirtschaftsgesetze der Völker. Section Europe“) Norvégia vonatkozásában („A legfontosabb törvények, rendeletek és rendelkezések gyűjteménye“/„Sammlung der wichtigsten Gesetze, Verordnungen und Erlasse“) még a következő felíratot viselte: „A Nemzetközi Közigazgatási Tudományos Intézet és a Berliini Egyetem Államkutatási Intézetének tudományos támogatásával“. A kézirat 1941 decemberének a végén készült el, az előszó 1942. márciusi keltezésű (VII., XI.).

³⁹⁰ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 720–721.

³⁹¹ E központi hivatalok feladata volt a megszállási közigazgatás és a birodalmi hatóságok érdekeinek összehangolása. JASCH, Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik. Der Mythos von der sauberen Verwaltung 143–144., 171. (326. lábjegyzet).

³⁹² *Stuckart* elképzelései szerint a megszállási közigazgatást át kellett strukturálni és hatékonyabban kellett működni a személyi állomány megtakarítása érdekében, amihez a helyi közigazgatási hatóságok jobb integrációjára is szükség volt. Lásd: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 714–715. *Stuckart* emellett szükségesnek tartotta több „ideológiailag képzett” közigazgatási jogász képzését, akik képesek lennének „politikailag és szakmailag” megbirkózni a „nagyter megsemmisítésének” és „faji átszervezésének új feladataival” (715.).

küligazgatásról³⁹³ is szó volt „a leendő nagytér nem német területein”.³⁹⁴ Stuckart szerint a „gigantikus feladatok, amelyeket a Birodalomnak mint európai szervező hatalomnak nemcsak átmenetileg, hanem valószínűleg még sok évtizeden keresztül a Birodalmon belül és kívül egyaránt teljesítenie kell (...), a legracionálisabb személyzeti irányítást és központi áttekintést” igényeltek.³⁹⁵ Ezért fel kell kutatni a külföldi közigazgatási struktúrákat, és külföldi közigazgatási szakértők segítségével a közigazgatási jog egységesítésén kell dolgozni, hogy megteremtsek az alapját egy német vezetésű európai „nagytér-igazgatásnak”.³⁹⁶ Stuckart számára a közigazgatási (jog)tudományok nemzetközivé tétele így a náci nagytér-igazgatás megvalósításának elengedhetetlen előfeltétele volt.³⁹⁷

És Stuckart tervei valóban érvényesültek: 1942. május 7. és 9. között Berlinben rendezték meg az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának az alapító konferenciáját, amelyen tizenhárom európai ország és Japán jogászai vettek részt.³⁹⁸ Az alapszabály szerint az Akadémia célja az volt, hogy „államok közötti együttműködést valósítson meg a közigazgatástudomány és a közigazgatási gyakorlat területén, és az államok közötti tapasztalatcsere révén elősegítse a

³⁹³ A kifejezés (németül: *Reichsaußenverwaltung*) valószínűleg Hans Peter Ipsenre vezethető vissza, aki először 1942-ben használta azt a Német Birodalmon kívüli közigazgatásra a *Reichsverwaltungsblatt* című folyóiratban megjelent cikkében (64-67.), amikor a belgiumi és észak-franciaországi katonai parancsnokaként, azaz *Werner Best* katonai közigazgatási vezető (*Militärverwaltungsschef*) mellett dolgozott. A *Brüsseler Zeitung* 1943. április 3-i cikkében a birodalmi küligazgatásra a következőként utalt: „A német közigazgatás 154 millió emberről gondoskodik a birodalom belső határain túl”, ez „a teljes európai terület 33%-a, (...) az európai össz lakosság 46%-ával”. Az „európai német közigazgatási teljesítmény általános értékelésénél” figyelembe kell venni „azoknak a területeknek a német vezetését is, amelyek – nemzetközi jogi és ideológiai szempontból általában a Birodalomhoz kötődnek – támogatják a Birodalom harcát és a Birodalom gazdasági és politikai háborús potenciáljába bevonandók”. „A Birodalom külügyi igazgatási központjának” létrehozása „még függ politikai döntésektől”, míg Japán „ezt a lépést már megtette a Nagy-Kelet-ázsiai Minisztérium létrehozásával”. A tanulmány nyomtatásban 1943-ban a következő műben jelent meg: NEULEN, Europa und das 3. Reich. Einigungsbestrebungen im deutschen Machtbereich 1939–1945 (11. számú dokumentum) 111–115.

³⁹⁴ BEST, Grundfragen einer deutschen Großraum-Verwaltung 33–60., itt: 37–38. Best a „nagytér-közigazgatás” alatt a „közigazgatás egységes megszervezését” értette a leendő „nagytér nem német területein” a „minden közügyek feletti korlátlan uralom” értelmében, ahol a „vezető nép” a „nagytér közigazgatását (...) a nagytér népek aktív és passzív részvételével” gyakorolja.

³⁹⁵ STUCKART, Zentralgewalt, Dezentralisation und Verwaltungseinheit 1–32., itt: 18. Stuckart „nagytér-gazdaságra” vonatkozó terveiről lásd a 403. jegyzetet.

³⁹⁶ Így többek között: JASCH, Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik. Der Mythos von der sauberen Verwaltung 150–151., 171. (326. lábjegyzet).

³⁹⁷ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 716.

³⁹⁸ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Stuckart 1942. június 17-én kelt levele Gaebnek (Német Jogi Akadémia), valamint a 63 résztvevő listája, köztük 19 külföldi képviselő. Magyarországról csak *Magyar Zoltán* volt jelen. Az ülésen számos magas rangú német miniszteri tisztviselő és akadémikus, köztük *Reinhard Höhn*, *Theodor Maunz* és *Paul Ritterbusch* vett részt. (Lásd hozzá: BArch, R 58/7697, 33–34. lapszám). Stuckart a Német Kutatási Alapítványnál (DFG) 45.000 birodalmi márkára pályázott, amelyből 20.000 birodalmi márkát ítéltek meg a konferenciára. (BArch, R 73/15059, számozatlan lap: Stuckart 1942. február 28-i levele *Rudolf Mentzel* DFG-elnöknek, 4. melléklet; *Mentzel* 1942. április 28-i ígérete Stuckartnak; 1942. június 8-i 45.000 birodalmi márka összegű természetbeni támogatás jóváhagyása). Ezen kívül a konferenciával kapcsolatban 15.000 birodalmi márka nem tervezett költség merült fel (BArch, R 2/12024, számozatlan lap: Stuckart 1942. április 8-i kérelme a birodalmi pénzügyminiszterhez az 1942. évi költségvetésben nem tervezett kiadások jóváhagyására vonatkozóan). Az alapításról még: HOFMANN, Die Gründungstagung der „Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften“ vom 7.–9. Mai 1942 in Berlin 479–485., itt: 479.; RITTERBUSCH, Eröffnungsansprache auf der Gründungstagung der Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften 467–468.

közigazgatás-tudomány és a közigazgatási jog továbbfejlesztését”.³⁹⁹ Stuckart 1942. május 8-i nyitóbeszéde szerint „létfontosságú”, hogy ennek a közös európai jogfejlesztésnek „a népek faji-etnikai léte alapvető törvényszerűségeinek és az ezek megőrzéséhez szükséges intézkedéseknek a megismerésén” kell alapulnia.⁴⁰⁰

Stuckart így egy olyan intézményt hozott létre a maga elnökletével – két héttel a Nemzetközi Jogi Kamara német nemzeti képviselőjének megalapítása után, amelynek ugyanekkor az alelnöke volt (5.1. fejezet)⁴⁰¹ – amely a „faji-etnikai” európai ún. nagytérben⁴⁰² a közigazgatás és a közigazgatási jog messzemenő harmonizációját kívánta megvalósítani, miközben a háború utáni időszakra vonatkozóan a „nagytérgazdálkodást” is előkészítette.⁴⁰³ Paul Ritterbusch lett az Állam- és Közigazgatástudományi Nemzetközi Akadémia főtitkára, Reinhard Höhn pedig tudományos igazgatója. Az Akadémia elnökhelyettesévé két külföldi jogászt neveztek ki, akik korábban a brüsszeli Nemzetközi Közigazgatási Tudományok Intézetének alelnökei voltak: José Gascón y Marín

³⁹⁹ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiája Alapszabályának 1. §-a. A 2. § szerint e feladat teljesítése érdekében különösen „a közigazgatás-tudomány, a közigazgatási jog és a közigazgatási gyakorlat valamennyi területén kutatásokat kell folytatni és (az ilyen tevékenységet) támogatni”, a kutatási eredményeket meg kell osztani egymással, közigazgatás-tudományi kongresszusokat és műhelytalálkozókat kell tartani, saját folyóiratokat és kiadványsorozatokat kell kiadni, valamint a releváns tanulmányokat meg kell jelentetni.

⁴⁰⁰ STUCKART, Aufgaben und Ziele einer neuen Verwaltungswissenschaft 53–74., itt: 64., ahol rámutatott a „gigantikus méretű feladatra”, „amelyet ma közigazgatási tudományunk elé állítunk azszal, hogy jogtörténeti, összehasonlító és jogdogmatikai kutatással olyan elveket és közigazgatási módszereket dolgozzon ki, amelyek a jövőben lehetővé teszik az életterülnkhöz tartozó államigazgatás egységes kialakítását teszi lehetővé” (54.). Stuckart vonatkozásában lásd még: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 718–719. („A náci közigazgatási jog a német belső jogból quasy európai joggá válnon”).

⁴⁰¹ Stuckartot 1942. február 26-án kapott meghívást a Birodalmi Kutatási Tanács (Reichsforschungsrat) elnökétől, Bernhard Rust birodalmi minisztertől a tanácsba. Stuckart javaslatára 1942. május 6-án a Birodalmi Kutatási Tanácsban belül hozták létre az Állam- és Közigazgatási Tudományok Osztályát (Abteilung Staats- und Verwaltungswissenschaften), amelyet ő maga vezetett. Kutatási tervet nyújtott be, és annak megvalósítására 300.000 birodalmi márka jóváhagyását kérte az 1942-es évre. BArch, R 73/15059 (számozatlan lap): Stuckart 1942. május 6-án kelt levele a Birodalmi Kutatási Tanács elnökének. Az osztály alapító ülésére 1942. július 22-én került sor. STUCKART, Kriegsausbildung für Justiz, Verwaltung und Wirtschaft und Kriegswehrdienst 443–458., itt: 453. Nem világos, hogy az osztály ezen túlmenően is aktív volt-e, mivel a Birodalmi Kutatási Tanácsot 1942 végén/1943 elején átszervezték, és az 1943-ban létrehozott új osztályok közül hiányzott az Állam- és Közigazgatási Tudományok Osztálya. Lásd: FLACHOWSKY, Von der Notgemeinschaft zum Reichsforschungsrat 260. (131. lábjegyzet), 283. ff.; GEPRIS Historisch 1920–1945, Die Fachsparten des Reichsforschungsrates – Forschungsförderung unter dem Primat der Nützlichkeit. A Reich – Volksordnung – Lebensraum című folyóiratban (3–6. kötet, 1942/43) a szervezetet azonban a „Birodalmi Kutatási Tanács szerve, Állam- és Közigazgatási Tudományok Osztálya” („Organ des Reichsforschungsrates, Abteilung Staats- und Verwaltungswissenschaften”) névvel jelölték (429. lábjegyzet).

⁴⁰² JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 716., 719.

⁴⁰³ Stuckart már 1941-ben bejelentette céljait, nevezetesen az „egységes elveken alapuló állami gazdaságirányítást”, hogy „megfelelő tervezéssel valamennyi résztvevő nemzet számára előnyös, nagytér gazdaságot hozzon létre”, valamint a közigazgatási jog és a közigazgatási eljárások harmonizálásának célját „Európa politikai, társadalmi és gazdasági újjászervezésének keretében, amely az elkövetkező években alapvető támogatást igényel az összes európai állam egységes vagy összehangolt közigazgatási intézkedései révén”. Mivel azonban „a Német Birodalom alkotmányos elemei a nemzetiszocializmus népi világnézetéből és a német nép faji sajátosságából fejlődtek ki”, „nemzetiszocialista alkotmányunk formái és fogalmai csak azon népek számára lehetnek példaértékűek és inspirálóak (...), amelyek azonos vagy legalábbis hasonló alapokon, egyező ideológiai beállítottsággal építik állami életüket”. STUCKART, Zur Neuordnung der Lebensräume 361–368., itt: 362., 366–367.

(Zaragoza) és Magyary Zoltánt.⁴⁰⁴ Az alapító konferencián Höhn a budapesti Magyar Közigazgatástudományok Intézetét⁴⁰⁵ – a madridi *Instituto de Estudios Políticos*⁴⁰⁶ mellett – példaként emelte ki.⁴⁰⁷ Az ülés végén, 1942. május 9-én hét ország (Németország, Japán, Norvégia, Románia, Szlovákia, Spanyolország és Magyarország) nyilvánította ki csatlakozását az Akadémiához.⁴⁰⁸

Stuckart 1942. június 16-án kelt, Heinrich Himmler⁴⁰⁹ Ss Reichsführernek címzett levelében részletesen kifejtette az Állam – és Közigazgatástudományi Nemzetközi Akadémia létrehozásával kapcsolatos célkitűzéseket. „Németország európai vezetői igényének biztosítása nagymértékben azon múlik majd, hogy a nagy európai népek politikailag aktív és intellektuálisan vezető erőit megnyerjük-e a birodalom vezetése alatt álló kontinens számára. Tekintettel Európa politikai, gazdasági és társadalmi újjászervezésének feladatára, amellyel a birodalom a háború következtében szembesült, az európai népek gazdaságának és közigazgatásának behatolása a politikai és igazgatási tudományok álcája alatt különös jelentőséggel bír. Az ez év május 9-én Berlinben újonnan alapított 'Állam- és Közigazgatástudományi Nemzetközi Akadémia' célja az, hogy a vezető államjogászok és közigazgatási jogászok személyes elkötelezettségével és szellemi vezetésével megteremtse a (...) pszichológiai és tudományos feltételeket ahhoz, hogy az európai népek államának, közigazgatásának és gazdaságának a birodalmi érdekeket figyelembe vevő és Európa politikai és gazdasági újjászervezése által kínálkozó fejlődése végbemenjen. Ennek során elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a germán népek különleges helyzetben vannak a teljes európai térségben. Ebből a szempontból szükségesnek tűnt számomra a birodalom vezetése alatt

⁴⁰⁴ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának alapító ülése 1942. május 9-én.; JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 717. (74. lábjegyzet). Magyary szerepéről az Akadémián lásd: FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 55. ff.; SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet“ 161–178., itt: 163–164.

⁴⁰⁵ Lásd hozzá a 72. lábjegyzetet.

⁴⁰⁶ Carl Schmitt „Der Begriff Imperium im internationalen Recht“ és Justus Wilhelm Hedemann „Die vorbereitenden Arbeiten zum Gesetz des deutschen Volkes“ című művét az Instituto de Estudios Políticos adta ki. Lásd hozzá: VALDECASAS, Aufbau und Arbeit des „Instituto de Estudios Políticos“ in Madrid 701–705., itt: 703.

⁴⁰⁷ HÖHN, Der Stand der Vorarbeiten zu einem Internationalen Verwaltungskongreß 469–478., itt: 478; „Egyes országok előremutató közigazgatási intézményei már jelzik az új utakat. Személy szerint elég csak a budapesti közigazgatás-tudományi intézetre gondolnom, amelyet nagyra becsült kollégám, Magyary professzor úr vezet, vagy a madridi Instituto del studos politicosra, amelynek képviselői közöttünk vannak.“

⁴⁰⁸ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának alapító ülése 1942. május 9-én (jegyzőkönyv 8–9.). Norvégia és Magyarország azzal a fenntartással nyilvánította ki a csatlakozását, hogy ahhoz kormányaik hivatalos jóváhagyása szükséges. Horvátország és Finnország később csatlakozott. BArch, R 4902/8486 1–2. lapszám; JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 718. (80. lábjegyzet). 1942. október 22-én a magyar kormány kinyilvánította csatlakozását az Akadémiához, és felajánlotta, hogy a soron következő tanácsadó testületi ülést Budapesten rendezzék meg. Azt is bejelentették, hogy Rakovszky Iván (a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke) elnöklétével megkezdődött a nemzeti szekció megalakítása. PA AA, RZ 406/43183 (számozatlan lap): A budapesti német követség (Dietrich von Jagow) 1942. október 27-én kelt átirata a Külügyminisztérium számára. Köszönöm Prof. Dr. Stefan Fischnek, hogy felhívta a figyelmem erre a dokumentumra.

⁴⁰⁹ Még mielőtt Himmler 1943-ban birodalmi belügyminiszter lett volna, Stuckart szoros kapcsolatot ápolt vele, amit nem utolsósorban a 40. születésnapjára (1941) kiadott „Festgabe für Heinrich Himmler“ című kötet bizonyít. A kötet első írásának szerzője Stuckart volt. Himmler Stuckartba vetett bizalmát többek között az is bizonyítja, hogy birodalmi belügyminiszterként a személyzeti politikát államtitkárára bízta, sőt 1944/45-ben gyakorlatilag a minisztérium irányítását is átengedte neki. Lásd: LEHNSTAEDT, Das Reichsministerium des Innern unter Heinrich Himmler 639–672., itt: 642., 652., 657., 665., 671.; JASCH, Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik. Der Mythos von der sauberen Verwaltung 155. ff., 171. ff.

*már együttműködésre kész államok és férfiak szervezeti egyesítése. Ez a Birodalom szellemi hadviselése számára nem lebecsülendő lehetőséget nyit arra, hogy a tudomány és a gyakorlat segítségével már ma is a Birodalom érdekében befolyásolhassa az európai államok szellemi és politikai fejlődését.*⁴¹⁰

Ez az „államok közötti együttműködés” bizonyos mértékig meg is valósult.⁴¹¹ 1942 augusztusában Magyary bemutatott egy memorandumot az Akadémia kutatási feladatairól („*Denkschrift über die Forschungsaufgaben der Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*”), és bejelentette, hogy a *Közigazgatástudomány* című magyar folyóirat egy számát az Akadémia munkájának szentelik, „*amely magyar nyelvű útmutatóul fog szolgálni minden önkormányzat számára*”.⁴¹² Magyary akadémiai elnökhelyettesi tevékenysége ezekben az években (1942–1943) a náci rendszerrel való kollaborációról tanúskodik.⁴¹³ Az Akadémia megalakulását lelkesen üdvözte,⁴¹⁴ és később, 1943 novemberében, Carl Schmitt második budapesti látogatása alkalmával (2.2. fejezet) arról panaszkodott neki, „*hogy a Stuckart államtitkár által alapított és irányított nemzetközi közigazgatási akadémián való együttműködési hajlandóságát a németek nem eléggé*” veszik figyelembe.⁴¹⁵ 1944. november 9-én írt, „*Küzdelem a haladásért*” című kéziratában⁴¹⁶ azonban másképp ábrázolta az Akadémián betöltött szerepét: Gascón y Marímal sikerült elérniük azt, hogy az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiája legalább nevében különbözzön a brüsszeli székhelyű *Institut International des Sciences Administratives*-tól.⁴¹⁷ Azt is hangsúlyozta, hogy az Akadémia ténylegesen nem tevékenykedett, és nem voltak ülései sem.⁴¹⁸

⁴¹⁰ BArch, NS 19/3406, 2–3. lapszám: Stuckart 1942. június 16-i levele Himmlernek.

⁴¹¹ 1943-ban például a Japán Osztály megkezdte az 1889. évi japán alkotmány fordításának munkálatait. Lásd: SATO, Ansprache des Vizepräsidenten der Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften 619–633.

⁴¹² BArch, R 1501/3777 (számozatlan lap): Magyary levele Stuckarthoz 1942. augusztus 20-án; FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 58.

⁴¹³ Magyary Zoltánt német szempontból is „*abszolút megbízhatónak*” tartották; a vele való együttműködést „*minden tekintetben*” támogatni lehetett. PA AA, RZ 406/43182 (számozatlan lap): Dietrich von Jagow (budapesti német követség) 1941. szeptember 3-án kelt levele a Külügyminisztériumnak. Köszönöm Prof. Dr. Stefan Fischnek, hogy felhívta a figyelmem erre a levélre.

⁴¹⁴ BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának alapító ülése 1942. május 9-én (jegyzőkönyv, 9–10.). Különösen üdvözte az Akadémia célkitűzéseit, „*amelyek megvalósítása értékes tudományos eredményeket fog eredményezni, elsőként az európai kontinens államainak szolgálatában, később pedig a kontinenseken átívelő kapcsolatok ápolásában is az állam- és közigazgatási tudományok terén*”.

⁴¹⁵ Schmitt magyarországi útbeszámolóit lásd: TILITZKI, Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges 191–259., itt: 208., 209.

⁴¹⁶ MAGYARY, Küzdelem a haladásért.

⁴¹⁷ Stuckart már néhány nappal az alapító ülés előtt bejelentette „*a nemzetközi együttműködés újraindítását az állam- és közigazgatási tudományok területén*”. BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Stuckart 1942. május 4-i meghívója. A másik oldalon öt nappal később viszont azt írta: „*a külföldi képviselőkkel tegnap és ma folytatott megbeszélések*” alapján javasolja, „*hogy akadémiánknak az alapszabály-tervezetekkel szemben az átfogóbb 'Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiája' nevet adjuk*”. BArch, R 61/591 (számozatlan lap): Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának alapító ülése 1942. május 9-én (jegyzőkönyv, 4.).

⁴¹⁸ SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet” 161–178., itt: 163–164. Ebben a tanulmányban a *Küzdelem a haladásért* 9. oldaláról vett mondatok német fordításban olvashatók. Kéziratának 17. oldalán Magyary azt állította, hogy utoljára 1943 januárjában járt Németországban, és Magyarország 1944. március 19-i megszállása után megszakította a kapcsolatot a németekkel. Magyary viselkedéséről lásd: FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 58–59.

Az Elnökség és a területi szekciók vezetőinek 1942-re tervezett első budapesti munkatalálkozójára valóban nem került sor.⁴¹⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Wannsee-i Államkutató Intézet közelében elhelyezett⁴²⁰ Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiája ne lett volna aktív: a Birodalmi Belügyminisztérium 1942 és 1944 között közel 150.000 birodalmi márkát⁴²¹ hagyott jóvá az Akadémia munkájára, *Stuckart* pedig az 1943 áprilisától 1944 márciusáig terjedő időszakra 100.000 birodalmi márkát számlázott ki, amelyből 65.000 birodalmi márkát csak az akadémiai személyzet fizetésére használtak fel.⁴²²

Stuckart 1944 nyaráig – eredményét tekintve sikerrel – törekedett arra is, hogy *Hitler* és a birodalmi miniszterek jóváhagyják az Akadémia különleges jogainak biztosításáról szóló törvényt (*Gesetz über die Verleihung besonderer Rechte an die Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*).⁴²³ A törvény első tervezetét *Wilhelm Frick* birodalmi belügyminiszter már 1942. május 25-én előterjesztette és indokolta, *Hitler* azonban kezdetben nem minősítette azt a háborús erőfeszítések szempontjából fontosnak.⁴²⁴ Az indoklásban *Frick* hangsúlyozta „a német befolyás jelentőségét az állam- és közigazgatási tudományok alakulása tekintetében, valamint a nemzetközi újjászervezés során az egyes népek alkotmány- és közigazgatási jogának újjászervezése és fejlesztése tekintetében”, továbbá a „nemzetek vezető személyiségeire gyakorolt közvetlen befolyást”, amelyet az Akadémia által kívántak biztosítani.⁴²⁵ Egy 1942. július 1-jén kelt levelében *Frick* még ennél is tovább ment: Az Akadémia munkájának segítségével „a résztvevő nemzetek jogalkotásának messzemenő, közös érdekeket célzó befolyásolását és orientálását” lehet elérni. „A közlekedési és szállítási nehézségek kiküszöbölését, a munkaerő alkalmazásának szabályozását, a létfontosságú élelmiszerek termesztésének kiegyensúlyozását”, de „a német nép önazonosság tisztaságának megőrzését” is olyan, a „háborúra különösen fontos batást gyakorló közigazgatási

⁴¹⁹ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 717. (76. lábjegyzet).

⁴²⁰ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 720.

⁴²¹ JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 720. (102. lábjegyzet).

⁴²² BArch, R 1501/366 (számozatlan lap): 1944. május 25-én kelt használati igazolás *Stuckart* aláírásával. Bár a 389. jegyzetben említett „*Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgesetze der Völker*” című sorozatnak csak egy kötete jelent meg, négy részkötet volt a nyomdában és további kilenc kötet előkészítése volt folyamatban. Lásd: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 715–716. (62. lábjegyzet), 720., *Jasch* a publikálási projektet az Akadémia legfontosabb feladatának nevezi.

⁴²³ BArch, R 2/12024 (számozatlan lap) / R 43-II/1226c, 86. lapszám: *Hans Heinrich Lammers* 1944. július 16-án kelt levele a birodalmi belügyminiszternek. Ezzel a törvénnyel az Állam- és Közigazgatási Tudományok Akadémiáját – a Német Jogakadémia mintájára – közjogi testületi jogállással ruházták fel. (R 43-II/1226c, 24. lapszám). Lásd hozzá (némileg rövidítve): JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., itt: 717–718.

⁴²⁴ BArch, R 43-II/1226c, 22. ff. lapszám, arra hivatkozva, hogy a „*Führer* már nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy a Nemzetközi Jogi Kamaráról szóló tervezet a háborús erőfeszítések szempontjából fontosnak kell-e tekinteni” (*Lammers* 1942. június 2-i levele *Frick*nek; 25v. lapszám).

⁴²⁵ BArch, R 43-II/1226c, 22–23. lapszám. Összességében a törvény azt a célt szolgálja, hogy „megalapozza és biztosítsa a német felsőbbrendűséget a jogi gondolkodásban, különösen az európai népek körében, valamint a jog alakításában az alkotmányjog és a közigazgatási jog területén”. (23r. lapszám).

területeknek” nevezte Frick, amely feladat betöltésére az Akadémiának van elhivatottsága.⁴²⁶ Az erőfeszítések motorja Stuckart volt,⁴²⁷ aki 1943 augusztusában, miután Fricket Himmler váltotta fel, saját kezébe vette az ügyet, és végül sikerült elérnie, hogy a törvényt elfogadják.⁴²⁸

Az Állam- és Közigazgatási Tudományok Akadémiájának orgánuma az 1941-ben alapított Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung (Birodalom – Néprend – Élettér. A Népi Alkotmány és Közigazgatás Folyóirata = RVL) című folyóirat volt,⁴²⁹ amelyet Stuckart többek között Werner Besttel⁴³⁰ és Reinhard Höhnnel együtt adott ki,⁴³¹ míg a szerkesztői munkákat a Höhn által vezetett Államkutatási Intézet végezte.⁴³² Az első kötetben található „Szerkesztői előszó” szerint az RVL feladata az volt, hogy „világosan és felhasználható módon dolgozza ki a

⁴²⁶ BArch, R 43-II/1226c, 28–29. lapszám. Csak az Akadémia tudományos munkája tenné lehetővé „az európai államigazgatási szervek hatékonyságának és fejlődési potenciáljának megbízható felmérését, valamint a német háborús erőfeszítésekhez felhasználható, eddig ki nem használt teljesítménytartalékok számbavételét”. Németország „európai vezetői igényének biztosítását”, „a Birodalom katonai helyzetét a kontinensen, valamint az egyes államoktól kapott politikai és gazdasági támogatás mértékét” „nagy mértékben befolyásolni, ha Európa népeinek vezető politikai és szellemi erőit megnyernék a Birodalom háborús céljainak támogatására”. „Ennek lélektani előfeltétele, hogy az európai államok közigazgatási gyakorlatának és közigazgatás-tudományának vezető emberei meg legyenek győződve államigazgatásuk egységes orientálásának szükségességéről és hasznosságáról a német birodalmi közigazgatás háborús érdekei tekintetében, és meg is nyerjék őket az aktív együttműködésre”. Ezeket az „európai államokból származó tudományos és gyakorlati szakembereket” „meg kell nyerni a Birodalom szándékainak, személyes együttműködővé kell tenni őket, szükség volt a tudományos befolyásolásukra, és (...) végül a Birodalom vezetése alatt álló kontinens eszméjének tudatos bitorozóivá kell válniuk saját államukban”. Emellett az Akadémia tudományos munkája kiterjedt „a semleges vagy nem barcoló államok ellenőrzésének és befolyásolásának lehetőségére is a Birodalom érdekében”.

⁴²⁷ BArch, R 43-II/1226c, 30–31. lapszám: Lammers 1942. július 13-i feljegyzése.

⁴²⁸ BArch, R 43-II/1226c, 86–87. lapszám: Lammers 1944. július 16-án kelt levele a birodalmi belügyminiszternek (a törvényt valószínűleg már nem léptették hatályba).

⁴²⁹ A 3. kötettől (1942) kezdve a folyóirat címe „Organ des Reichsforschungsrates, Abteilung Staats- und Verwaltungswissenschaften, Vorläufiges Organ der Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften” volt.

⁴³⁰ Werner Best tevékenységéhez, aki a A franciaországi hadi igazgatás vezetője, majd 1942-től birodalmi meghatalmazott volt Dániában, lásd: HERBERT, Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft.

⁴³¹ Stuckart, Best és Höhn mellett a szerkesztő volt még Gerhard Klopfer (a pártkancellária államtitkára és a Wannsee-konferencia résztvevője), továbbá Rudolf Lehmann (az OKW jogi osztályának vezetője). Lásd: JASCH, Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik. Der Mythos von der sauberen Verwaltung 149–150.; JENB, Die „Volksgemeinschaft” als Rechtsbegriff 141–142.; HERBERT, Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 304. ff.; LEHNSTAEDT, Das Reichsministerium des Innern unter Heinrich Himmler 639–672., itt: 654–655. Meyer szerint a szerkesztőség nagyrészt megegyezett volt a Birodalmi Kutatási Tanács Állam- és Közigazgatási Tudományok Osztályával, lásd: MEYER, Großraumpolitik und Kollaboration im Westen 29–76., itt: 37.

⁴³² Best, Höhn és Stuckart már korábban is együtt dolgoztak a Német Jogakadémia Rendőrségi Jogi Bizottságában. Best volt a bizottság vezetője, Höhn a helyettes vezetője, Stuckart pedig a bizottság tagja. Gerhard Klopfer és Paul Ritterbusch, az RVL szerkesztője és állandó munkatársa szintén tagjai voltak a bizottságnak. Lásd: SCHUBERT, Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse 8. kötet, XXXIV. ff. A „Festgabe für Heinrich Himmler” (1941) című kötetben Stuckart írta az első tanulmányt (lásd a 395. lábjegyzetet), Best a másodikat a német nagytér-igazgatásról (lásd a 332. lábjegyzetet), Höhn pedig (Dr. Helmut Seydel ügyvéddel, SS-Obersturmführerrel, az RVL későbbi állandó alkalmazottjával együtt) a harmadik tanulmányt (HÖHN – SEYDEL, Der Kampf um die Wiedergewinnung des deutschen Ostens 61–174.). HERBERT, Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 294. ff., 299. ff., 555–556.; Ők hárman – Carl Schmitt nagytér-elméletének kritikai vizsgálatával – közösen mutatták be a nagyközönségnek az európai nagytér megszervezésére és igazgatására vonatkozó elképzeléseiket a Himmler tiszteletére készített kötetben. Herbert szerint (299.): „E három esszében közös volt az a kísérlet, hogy egy radikális népi álláspont alapján a német uralom konkrét, megvalósítható, hatékony és észszerű megszervezését dolgozzák ki”.

német és az európai életkörülményeknek megfelelő népi igazgatás alaphveit és szükséges elemeit”, és megvitassa „a német nép által e terület más népeivel együtt létrehozandó népi nagytér rendjének megszervezéséhez szükséges követelményeket”. Ennek során „hidat kell építenie (...) a gyakorlati munka között, amit a német nemrend hordozói – a párt, az ’állami’ szolgálattelátó területek és a Wehrmacht végez – valamint a tudományos munka és gondolkodás között.”⁴³³ Michael Stolleis szerint a folyóirat, amelynek 1943-ig összesen hat kötete jelent meg, „az SS geopolitikai és közigazgatás-tudományi szerve” volt, amelynek tematikája „a meghódított országok átszervezésére, a rezsim faji politikájára és az ’SS-államtudomány’ ténykérdésekre csomagolt belső pozícióharcaira irányult”.⁴³⁴

A folyóirat szerkesztőinek és állandó munkatársainak köre a náci professzorok, államtitkárok és a megszállási adminisztráció szakértői közül került ki.⁴³⁵ Az állandó munkatársak között volt Theodor Maunz, Gustav Adolf Walz, de Magyary Zoltán is,⁴³⁶ aki a folyóirat első kötetében „Die Verwaltung und der Mensch” címmel közölt tanulmányt.⁴³⁷ Ezt az írást Stuckart az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának 1942. május 8-i alapító konferenciáján tartott beszédében külön kiemelte.⁴³⁸

A szerkesztők, Stuckart, Höhn és Best az RVL-t használták annak a széles körű megvitatására, hogy mit jelent a „nagytér közigazgatása”.⁴³⁹ Ezt mindenek előtt egy olyan háború utáni rend

⁴³³ N. N., Geleitwort der Herausgeber (oldalszám nélkül). Az RVL céljaihoz lásd még: STUCKART, Reich, Volksordnung, Lebensraum 8–9.

⁴³⁴ STOLLEIS, Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland 308–309. Lásd még: JASCH, Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin 709–721., 720., ahol arra utal, hogy a szerzők közül sokan az SS magas rangú tagjai voltak. A folyóiratról lásd: MEYER, Großraumpolitik und Kollaboration im Westen 29–76.; MOLL – WASSERMANN, Reich, Volksordnung, Lebensraum 2118–2124. A folyóirat „Európa tervezett, népi újjászervezésének” vitaszervezeteként, valamint a népi tudomány és az imperialista gyakorlat közötti hídként „működött; 2118–2119.

⁴³⁵ MEYER, Großraumpolitik und Kollaboration im Westen 29–76., itt: 36–37. Meyer leírta az RVL szerkesztőinek és állandó munkatársainak „személyes és intézményi kapcsolati hálóját”, amely szerint a (főleg berlini) professzorok egy csoportja (Friedrich Berber, Viktor Bruns, Jens Jessen, Reinhard Höhn és Wolfgang Siebert) mellett államtitkárok (Wilhelm Stuckart, Rudolf Lehmann és Gerhard Klopfer) és a megszállt területek igazgatásának alkalmazottai (Werner Best és Eggert Reeder) is részt vettek a munkában. Lásd még: MOLL – WASSERMANN, Reich, Volksordnung, Lebensraum 2118–2124., itt: 2122.: az RVL „nem volt közvetlenül a náci rezsim egyik hatalmi pilléréhez sem rendelve”, hanem „a náci technokrata elit kialakulását tükrözte, amely a háború kezdete óta nyilvánvaló volt, és államtitkárokból, egyetemi oktatókból, valamint a különleges és megszállási adminisztrációk vezetőiből állt”.

⁴³⁶ Magyary mellett állandó munkatársként foglalkoztattak egy római (Giuseppe Lo Verde) és egy szófiai (Ljubomir Wladikin, helyesen: Ljubomir Vladikin) jogászt is. Utóbbi egy bolgár jogászprofesszor volt, akinek szoros kapcsolatai voltak a náci szervezetekkel. Az RVL-ben is publikált: WLADIKIN, Judengesetzgebung in Bulgarien 295–333.

⁴³⁷ MAGYARY, Die Verwaltung und der Mensch. Ein Beitrag zum Verwaltungsrecht und zur Verwaltungsrechtslehre Ungarns 230–255. Lásd: FISCH, Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences 35–60., itt: 57–58.

⁴³⁸ STUCKART, Aufgaben und Ziele einer neuen Verwaltungswissenschaft 53–74., itt: 68.: „Szeretném emlékeztetni Önöket a budapesti Magyar Közigazgatási Tudományok Intézete igazgatójának, von Magyary professzornak dicséretes kutatásaira, amelyeket nemrégiben „Die Verwaltung und der Mensch” („A közigazgatás és az ember”) című értékezésében foglalt össze.” Kéziratként lásd: Barch, R 58/7697, 21., 29. lapszám.

⁴³⁹ Például: HÖHN, Großraumordnung und völkisches Rechtsdenken 256–288.; HÖHN, Reich – Großraum – Großmacht 97–226.; STUCKART, Die Neuordnung der Kontinente und die Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Verwaltung 3–28.; STUCKART, Aufgaben und Ziele einer neuen Verwaltungswissenschaft 53–74.; STUCKART, Gedanken zur künftigen Ausbildung des Verwaltungsnachwuchses 105–142.; STUCKART, Staatsangehörigkeit und

alapjaként értelmezték,⁴⁴⁰ amely elsősorban, de nem feltétlenül csak a Kelet-Közép- és Délkelet-Európában kibővített ún. élettérre vonatkozott, és a Német Birodalom hegemoniája alatt álló teljesítményközösségként képzelték el. A cél az volt, hogy a háború alatt kialakult kizsákmányoló viszonyokat fenntartsák és abba a többi ország lakosságának munkaerejét produktívan integrálják. Mindebben központi szerepet játszott – a rendőrségi feladatok nemzetközi koordinálása mellett – a közigazgatási nemzetközi szintű racionalizálása is.⁴⁴¹

5. Következtetések

Amikor Gömbös Gyula (1886–1936) magyar miniszterelnök 1933 júniusában tiszteletét tette Hitlerrel, Magyarország lett az első Duna-menti ország, amely a náci rezsim mellé állt. A Horthy- és a náci rendszer időnként nehézkes, de egyre szorosabb politikai kapcsolatai Németország Magyarország feletti – többszörösen is biztosít – hegemoniájához vezettek. Ez a változás a tudományos kapcsolatokban is visszatükröződött, és a német és magyar jogászok közötti intenzív „államközi együttműködéshez” vezetett.

Az itt leírt kölcsönhatásokat és transzferfolyamatokat nem könnyű átfogó szempontok szerint kategorizálni. Ennek oka többek között az, hogy különböző érdekeket kell figyelembe venni, így egyrészt a náci rendszer intézményeinek és szereplőinek a nemzetközi kapcsolatok előmozdításához fűződő, nem mindig egybeeső, sőt gyakran egymással versengő érdekeit, másrészt az egyes külföldi partnereknek az együttműködéshez fűződő érdekeit, harmadrészt pedig az érintett jogászok egyéni motivációit itthon és külföldön. E nehézségek és a meglévő kutatási hiányosságok ellenére is megfogalmazhatók bizonyos következtetések a fentiek alapján.

1, A nemzetközi tudományos párbeszéd keretében folytatott tevékenység német oldalról elsősorban politikai indíttatású volt és német nemzeti érdekeket szolgált. Ash tézise, miszerint a politika és a tudomány „egymás erőforrásai”,⁴⁴² különösen érvényes a jogtudományra. Mindez azért van így, mert a kettő közötti kapcsolatnak van egy erősen alkalmazásorientált összetevője, nevezetesen a politikai szándék jogi formálása és biztosítása. Ami a nemzetközi kapcsolatokat illeti, a náci korszak kezdetén ez azt jelentette, hogy a náci jogújítás koncepcióit külföldön terjesztették,

Reichsgestaltung 57–91.; STUCKART, Kriegsausbildung für Justiz, Verwaltung und Wirtschaft und Kriegswehrdienst 443–458.; BEST, Die deutsche Militärverwaltung in Frankreich 29–76; BEST, Frankreich. Schuld und Schicksal 291–313. Persze nem ők voltak az egyetlenek, így Ipsen például ezt állította: „*De annyi bizonyos: a területileg integrált közösség külpolitikai irányítása (katonai eszközökkel való védelme), a belső közrend és a közbiztonság fenntartása (nem csak a rendőrségre korlátozódó értelemben és oly módon, hogy a Birodalom határozza meg, mi a köz), a gazdasági és közlekedési integráció a nagytérben, beleértve a közérdekű szolgáltatások biztosítását (Forsthoff) és a megfelelő társadalmi rend mindenkor minimumkövetelményeit, végül a közrend minimum-követelményeinek érvényesítése (a zsidók, a szabadkőművesek és a pártpluralizmus kérdésében), amelyek a népi eszme nélkülözhetetlen részét képezik, a nagytér rendjének és így a birodalmi küligazgatásnak szükséges cselekvési területei kell, hogy legyenek.*” Lásd: IPSEN, Reichsaußenverwaltung 64–67., itt: 65.

⁴⁴⁰ MOLL – WASSERMANN, Reich, Volksordnung, Lebensraum 2118–2124., itt: 2122. Best, Stuckart és Höhn „programadó tanulmányai (...) egy német jellegű, háború utáni rendre összpontosítottak, nem pedig a háború gyakorlati problémáira”.

⁴⁴¹ Lásd még: MEYER, Großraumpolitik und Kollaboration im Westen 29–76., itt: 42–43.

⁴⁴² ASH, Wissenschaft und Politik als Ressourcen für einander 32–51., itt: 33. Ash szerint a tudósok „a politikai szférából ugyanolyan könnyen mozgósíthatnak erőforrásokat saját céljaikra, mint ahogy a politikusok is megpróbálják a tudósokat és erőforrásaikat saját céljaikra felhasználni”.

és kapcsolódási pontokat kerestek ahhoz, hogy ezeket az elképzeléseket a külföldi jogi gondolkodásba meghonosítsák, valamint emberi erőforrásokat mozgósítottak az együttműködéshez. A náci jog transznacionális terjesztésének feladatát – más szervezetek és szereplők mellett – különösen a Német Jogakadémia látta el. A II. világháború kezdetétől fogva jellemző volt, hogy a külföldi jogászokkal folytatott interakciók egyre inkább a német vezetés alatt álló európai nagytér igazgatására összpontosítottak annak érdekében, hogy annak a jogi alapjait megteremtsék.

Ráadásul a jogászok mindig a funkcionális elit részét képezik, akik hivataluknál fogva politikai indíttatásból cselekednek. Számos magyar jogász, aki német folyóiratokban publikált, minisztériumi tisztviselő volt, német részről pedig a nemzetközi cserekapcsolatokban részt vevő jogászok, mint például *Hans Frank*, *Reinhard Höhn*, *Wilhelm Stuckart* vagy *Gustav Adolf Walz*, fontos politikai pozíciókat töltöttek be a náci rendszerben. Ezért nehéz arról beszélni, hogy ezeket a jogászokat politikai célokra „használták” volna fel, mivel egy személyben egyesítették a tudományos érdeklődést és a politikai szerepet.⁴⁴³ Az általuk létrehozott és rendelkezésre bocsátott forrásokat politikai célok, tudományos érdekek és személyes ambíciók megvalósítására egyaránt felhasználták, amint azt *Wilhelm Stuckart* példája is jelzi, aki az Állam- és Közigazgatási Tudományok Akadémiáját *Hans Frank* Nemzetközi Jogi Kamarájával konkurálva alapította meg. E két intézménynek és a Német Jogakadémiának (illetve azon belül különösen a Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkacsoportnak) a kapcsolatrendszere azt a célt szolgálta, hogy ideológiai befolyást gyakoroljanak, németbarát külföldi tudósokat nyerjenek meg együttműködő partnereként, a megszerzett ismereteket a náci rendszer számára hasznosíthatóvá tegyék és nem utolsósorban az európai nagytér jogharmonizációját megvalósítsák.

(2) A háború kezdete új „megvalósítási teret” nyitott „náci hegemonia alatt álló jövőbeli 'európai nagytér-kutatás' ügyében”, ami ismét megváltoztatta a nemzetközi tudományos kapcsolatokat.⁴⁴⁴ A geopolitikai érdekeknek megfelelően különös hangsúlyt fektettek a Duna régióra. Németország szellemi és kulturális felsőbbrendűségének kommunikálása arra szolgált, hogy legitimálja a német politikai vezető igényt Európában – különösen a szövetségeseivel szemben, amiről a Német Tudományos Intézetek létrehozása és az új folyóiratok alapítása is tanúskodik. A tudományos együttműködés most már a német vezetés alatt álló Európa politikai és gazdasági újjászervezésének megvalósítását szolgálta, és még inkább alkalmazásorientált volt. A jog területén a fő cél az volt, hogy a kiválasztott külföldi jogászokkal együttműködve megteremtsék az európai nagytér gazdaságának igazgatásához szükséges jogi alapokat, amely munka hosszú távra irányult, ebbe a háború utáni időszakot is beleértve. A „nagytérgazdaság” és a „nagytérközigazgatás” határokon átvéelő jogi szervezésével kapcsolatos munkához a hazai és a külföldi jogászok sokféleképpen hozzájárulhattak. Voltak erős dinamikával rendelkező nemzetközi intézményi együttműködési új formák, míg számos kezdeményezés alig jutott túl az alapítási fázison, mégha valamilyen formában

⁴⁴³ Ebben a tekintetben *Asb* „hibrid figurákról” beszél, akik egyszerre vesznek részt a tudományos életben és töltenek be politikai funkciókat. Lásd: *ASH, Reflexionen zum Ressourcenansatz* 535–553., itt: 541.

⁴⁴⁴ *HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“* 33–81., itt: 36. (idézet), 78.: „Az erőforrások területének a náci uralom alatt álló Európában történő kiterjesztése ismét megváltoztatta a 'tudományt' szervező és a kutatást strukturáló diskurzusokat és gyakorlatokat.”

hatást is gyakoroltak a későbbiekre.⁴⁴⁵ A német vezetésű „államok közötti együttműködés” mellett azonban a „tudástranszfer” magában foglalta a külföldi erőforrások kifosztását is, mint ahogy ezt a Nemzetközi Közigazgatási Tudományos Intézet állományának Brüsszelből Berlinbe történő áthelyezése is példaként jelzi. Az általános cél az volt, hogy „Európa tudományos potenciálját, mind a szövetséges államokban, mind a közvetlenül megszállt területeken, beépítsék a náci rendszerbe”.⁴⁴⁶

(3) A német-magyar jogi kapcsolatokat több sajátosság jellemezte. A náci korszak során ezek a kapcsolatok felerősödtek, és egyes területeken, különösen a zsidók jogfosztása tekintetében, erős párhuzamokat mutattak a náci ideológiával, sőt némely esetekben magyar részről jogkölcsonzéshez vezettek. Német részről a magyar jog és a magyar jogászokkal való egyenrangú tudományos eszmecsere iránti szándék valószínűleg gyakran csak színlelt volt.⁴⁴⁷ Ráadásul a nyelvi akadályok miatt a kapcsolatok egyoldalúak voltak, mivel elsősorban a magyar jogászok voltak azok, akik képesek voltak a német-magyar jogi diskurzust mindkét irányba megvalósítani. Nyilvánvaló, hogy a magyar jogászok németországi előadásaikkal és német nyelvű publikációikkal a német oldalon meglévő elvárásoknak tettek eleget. Az ő együttműködési készségük és elkötelezettségre való hajlandóságuk azonban semmiképpen sem jelentette azt, hogy a német fél a náci jog elismerését egy új európai „uralkodó kultúra” részeként erőltetett volna. Magyar szempontból valószínűleg elsősorban a nemzeti érdekek védelme, valamint az a gondolat volt meghatározó, hogy a német hegemonia alatt álló új Európában saját nemzetük jövőjének alakításában is részt vehessenek a

⁴⁴⁵ Nem Kelet-Európával, hanem Nyugat-Európával kapcsolatban, különösen az Európai Szén- és Acélközösséggel való folytonosság kérdésében lásd: PROELB, Nationalsozialistische Baupläne für das europäische Haus?, *Proelß* ismerteti és kritikusán kommentálja *Laughland* tézisé az európai eszme antidemokratikus gyökereiről. Vö.: JOERGES, Europa ein Großraum? 34–66.

⁴⁴⁶ HACHTMANN, Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“ 33–81., itt: 40.

⁴⁴⁷ Az a felsőbbrendűségi érzés, amelyet sok német táplált más népekkel, különösen a kelet-európai népekkel szemben, és amely a tudományos kapcsolatok különböző pontjain megmutatkozott, valószínűleg szintén faji alapú volt. Ezt támasztják alá például azok a törekvések, amelyek 1939 elejétől kezdve a külföldiekkel kötött házasságok betiltására irányultak, „hogyan megakadályozzák a németek keveredését idegen fajok tagjaival például Dél-Amerikában, Magyarországon és Olaszországban”. Lásd: Akten der Reichskanzlei. Regierung Hitler 1933–1945, 6. kötet 16., 18. (4b szám: A németek és külföldiek közötti házasságkötés tilalmának megvitatása, előadói értekezlet a Birodalmi Igazságügyi Minisztériumban 1939. január 7-én; az értekezletet *Erich Volkmar* miniszteri igazgató, a Birodalmi Igazságügyi Minisztérium Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Osztályának vezetője és a Német Jogakadémia polgári igazságszolgáltatással foglalkozó bizottságának elnöke vezette; a kilenc jelenlévő között volt *Hans Globke* is a Birodalmi Belügyminisztériumból.). Miután *Hitler* 1940 januárjában intézkedéseket követelt „az egyrészt németek, másrészt lengyelek és magyarok közötti keveredés megakadályozására”, 1940. június 11-én a birodalmi belügyminisztériumban előadói értekezletet tartottak, hogy megvitassák „a németek lengyelekkel és csehekkel kötött házasságait”. Az ülés elnöke hangsúlyozta, hogy „a német népnek más európai népekkel való keveredése alapvetően nem tartozik a német vért védelmező törvények tárgykörébe”, hanem „a német nép védelmét az alsóbbrendű európai népekkel szemben szolgálja”. „A Belügyminisztérium fenntartotta magának a jogot, hogy ezt más népcsoportokra (így a magyarokra és a horvátokra) is kiterjessze”. *Reinhard Heydrich* (a Biztonsági Rendőrség és az SD főnöke) 1940. június 14-én kelt, a *Führer* helyettesének, *Rudolf Hess*nek és a Külügyminisztériumnak címzett levelében ez olvasható: „A birodalomban a lengyel munkásoknak a németekkel való házasságon kívüli keveredését már hatékonyan megakadályozták (...). A szabad magyar munkaerő rendeleti úton történő szabályozása is kívánatos, ami azzal az előnnyel járna, hogy a németeknek az olaszokkal, szlovákokkal, csehekkel stb. való nemkívánatos keveredését is megszüntetné anélkül, hogy e külföldiek házája mindezt sértőnek éreznék.” Lásd: Akten der Reichskanzlei. Regierung Hitler 1933–1945, 7. kötet 398., 399–400. (116. szám: Tanácsadói értekezlet a Birodalmi Belügyminisztériumban 1940. június 11-én); SCHUBERT, Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen zu den wichtigsten Gesetzen und Projekten aus den Ministerialakten XXXII., XXXIX–XL., 717. ff.

magyarok. Ugyanakkor a magyar jogászok nem féltek attól, hogy a náci jogi reformokkal tartalmi szempontból is érintkezésbe kerüljenek, és néhányan közülük nagyon is fogékonyak voltak a náci propagandára. Így hozzájárultak a náci felfogás Németországon kívüli recepciójához, és a náci fogalmak közvetítőivé váltak a magyar jogi gondolkodásban.

Függelék
Német és magyar jogászok rövid életrajza

Prof. Dr. Angyal Pál (1873–1949)

1912 és 1944 között a Budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán volt a büntetőjog professzora és kora meghatározó büntetőjogásza. 1920 és 1922 között a kar dékánjaként tevékenykedett, 1930 óta a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. 1934-ben választották az egyetem rektorává. 1939 és 1944 között a Magyar Jogászegylet elnöke, illetve 1943-tól a Felsőház tagja volt. Számos hazai és külföldi kitüntetésben részesült.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Országgyűlési Könyvtár (<https://konyvtar.parlament.hu/hu/angyal-pal>); LEHOTAY, Beiträge ungarischer Strafrechtswissenschaftler im NS-Deutschland und in Ungarn 141–150., itt: 142.

Dr. Hans Frank (1900–1946)

Először 1923-ban csatlakozott az NSDAP-hoz, majd 1927-től a párt tagja lett. 1928 és 1933 között *Adolf Hitler* ügyvédje volt. 1928-ban a Nemzetiszocialista Német Jogászok Szövetségének (*Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen*) az alapítója volt, amely 1936-tól Nemzetiszocialista Jogőrzők Szövetsége (*Nationalsozialistischer Rechtswahrerbund* = NSRB) néven folytatta a tevékenységét. 1942-ig az NSRB vezetője (*Reichsführer*) volt. 1933-ban és 1934-ben Bajorország igazságügyi minisztere volt, miközben az igazságszolgáltatás harmonizációjának és a jogrendszer megújításának birodalmi biztosa pozíciókat is betöltötte. 1933 és 1942 között a Német Jogakadémia (*Akademie für Deutsches Recht*) elnöke, 1934-től tárca nélküli birodalmi miniszter volt. *Reichsrechtsführer*ként a náci állam legmagasabb rangú jogásza volt, aki 1939-től a megszállt Lengyelországot kormányozta *Generalgouverneur*ként. 1941-től a Nemzetközi Jogi Kamara (*Internationale Rechtskammer*) elnöke volt. 1946-ban halálra ítélték a nürnbergi főháborús bűnösök perében.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ SCHENK, Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur.

Prof. Dr. Reinhard Höhn (1904–2000)

1933-tól az NSDAP és az SS tagja volt. 1933 és 1935 között a Biztonsági Főhivatalban (SD *Hauptamt*) tevékenykedett. 1934 óta az NSRB *Német Jog* (*Deutsches Recht*) című folyóiratának a főszerkesztője volt. 1935-ben rendkívüli egyetemi tanár lett Heidelbergben, majd Berlinben, 1936-tól a Német Jogakadémia rendészeti jogi bizottságának az elnökhelyettese volt. 1939 és 1945 között Berlinben az Államkutató Intézet (*Institut für Staatsforschung*) rendes professzora és igazgatója volt. 1942-ben az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*) a tudományos igazgatójává nevezték ki. 1956-tól az alsó-szászországi Bad Harzburgban az Gazdasági Vezetők Akadémiájának (*Akademie für Führungskräfte der Wirtschaft*) az igazgatója volt.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ LÖSCH, Der nackte Geist. Die Juristische Fakultät der Berliner Universität im Umbruch 320–334; JENß, Die „Volksgemeinschaft“ als Rechtsbegriff. Die Staatsrechtslehre Reinhard Höhns (1904–2000) im Nationalsozialismus.

Prof. Dr. Magyary Zoltán (1888–1945)

1910 és 1930 között a magyar kulturális minisztériumban dolgozott, 1925-től a Tudománypolitikai Főosztály vezetője, 1930-tól a Budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának közjogi és közigazgatás-tudományi professzora volt. Korának egyik legjelentősebb közigazgatási jogtudósa, a brüsszeli Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet alelnöke volt. 1931–1932-ben a magyar közigazgatási jogi reformok előkészítésével bízták meg kormánybiztosként. 1931-től a Magyar Közigazgatástudományi Intézet igazgatója, 1938 és 1944 között a *Közigazgatástudomány* című folyóirat főszerkesztője, 1941-től a Német Jogakadémia levelező tagja, 1942-től az Állam- és Közigazgatási Tudományok Nemzetközi Akadémiájának (*Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften*) az elnökhelyettese volt.⁴⁵¹

⁴⁵¹ Országgyűlési Könyvtár (<https://konyvtar.parlament.hu/magyary-zoltan>); SCHWEITZER, In Memoriam Zoltán Magyary 235–246.

Dr. Wilhelm Stuckart (1902–1953)

1922-ben csatlakozott először az NSDAP-hoz. 1932-től volt az NSDAP és az SA tagja. 1933-ban államtitkári kinevezést kapott a porosz Kulturális Minisztériumba, majd 1934-ben a Birodalmi Oktatási Minisztériumba, amit 1935-től a Birodalmi Belügyminisztériumba történő államtitkári kinevezése követett, ahol az Alkotmány és Jogalkotási Osztály vezetője volt. A nürnbergi törvények és a birodalmi állampolgársági törvény kommentárjának társszerzője volt. 1936-ban belépett az SS-be, melyben 1944-től vezetői (*Obergruppenführer*) tisztet töltött be. 1936-tól volt a Német Jogakadémia tagja és a Közigazgatási Jogi Bizottság elnöke. 1938-tól vezette a bekebelezett és megszállt területek Központi Hivatalát. 1939-től a Négyéves Tervhivatal főtanácsának tagja volt, 1942-ben részt vett a Wannsee-konferencián. 1942-től a Nemzetközi Jogi Kamara (IRK) német nemzeti képviselőjének alelnöke, a Nemzetközi Állam- és Közigazgatási Tudományos Akadémia elnöke, valamint a Birodalmi Kutatási Tanács Politikai és Közigazgatási Tudományok Osztályának vezetője volt. 1945-ben a *Dönitz*-kormányban birodalmi belügyminiszter és birodalmi kulturális miniszter volt. 1949-ben az ún. Wilhelmstrasse-perben háborús bűnösneként elítélték.⁴⁵²

⁴⁵² JASCH, Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik.

Prof. Dr. iur. Dr. phil. Gustav Adolf Walz (1897–1948)

1927-ben Marburgban habilitált. 1931 óta volt az NSDAP tagja. 1933 és 1938 között Breslauban a közjog és a nemzetközi jog egyetemi tanára volt, miközben 1933-tól 1937-ig a Breslaui Egyetem rektori tisztségét is betöltötte. 1934 és 1937 között társszerkesztője volt a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* című folyóiratnak. A Német Jogakadémia tagjaként 1935-től a Nemzetiségi Jogi Bizottság munkájában vett részt. 1938-ban Kölnben, 1939-ben Münchenben kapott egyetemi tanári kinevezést. 1940 és 1942 között a brüsszeli egyetem felügyeleti biztosa volt, majd 1942 és 1945 között az agrami (Zágráb) Német Tudományos Intézet elnökeként tevékenykedett.⁴⁵³

Felhasznált irodalom és források

ABRAM, Helen Ahlke: Der Arzt als „Verwalter des Rassengutes“? Eugenische Eheberatung in der deutschen und ungarischen Gesetzgebung bis 1945. *Díké* 2021/2. sz. 44–66.

ABRAM, Helen Ahlke: Ehegesundheit – Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im „Dritten Reich“ und internationale Dimensionen. *Díké* 2019/2. sz. 3–18.

⁴⁵³ DITT, „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 52–66., 71–83.; SCHMELZ, Der Völkerrechtler Gustav Adolf Walz. Eine Wissenschaftskarriere im „Dritten Reich“.

- ABRAM, Helen Ahlke: „Judengesetzgebung“ im deutsch-ungarischen Vergleich. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 387–415.
- ADLBERGER, Susanne: Wilhelm Kisch – Leben und Wirken (1874–1952). Von der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg bis zur nationalsozialistischen Akademie für Deutsches Recht. Frankfurt a.M. 2007
- Akten der Reichskanzlei. Die Regierung Hitler 1933–1945, 10. kötet: 1943 (közreadta: KELLER, Peter – MARAHRENS, Hauke). Berlin 2020
- Akten der Reichskanzlei. Regierung Hitler 1933–1945, 6. kötet: 1939 (közreadta: HARTMANNSGRUBER, Friedrich). München 2012
- Akten der Reichskanzlei. Regierung Hitler 1933–1945, 7. kötet: 1940 (közreadta: HARTMANNSGRUBER, Friedrich). Berlin 2015
- ALBRECHT, Andrea – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina: Einleitung. In: ALBRECHT, Andrea – DANNEBERG, Lutz – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina (szerk.): Internationale Wissenschaftskommunikation und Nationalsozialismus. Akademischer Austausch, Konferenzen und Reisen in Geistes- und Kulturwissenschaften 1933 bis 1945. Berlin 2022, 1–18.
- ALBRECHT, Andrea – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina: Internationale Vortrags- und Studienreisen von Kultur- und Geisteswissenschaftlern 1933–1945. In: ALBRECHT, Andrea – DANNEBERG, Lutz – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina (szerk.): Internationale Wissenschaftskommunikation und Nationalsozialismus. Akademischer Austausch, Konferenzen und Reisen in Geistes- und Kulturwissenschaften 1933 bis 1945. Berlin 2022, 269–320.
- ALBRECHT, Timo Marcel: Deutsches Volksgruppenrecht in „Donauropa“ – Transnationaler Vergleich eines NS-Rechtstransfers. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 449–503.
- ANDERSON, Dennis LeRoy: The Academy for German Law, 1933–1944. New York 1987
- ANGYAL, Paul: Die Richtung der ungarischen Rechtsentwicklung seit 1920. Donauropa 1942. sz. 721–728.
- ANGYAL, Paul: Fajvédelem és büntetőjog. Budapest 1939
https://mtda.hu/books/angyal_pal_fajvedelem_es_buntetojog.pdf
- ANGYAL, Paul: Rezension zu Dr. Georg Rácz. Das Problem der Zulassung der Analogie im Strafrecht [Az analogia alkalmazásának problémája a büntetőjogban], Budapest 1936. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1936–1937. sz. 131–134.
- ARATÓ, Stefan: Die ungarische Familienschutzgesetzgebung. Ungarn. Monatschrift der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest 1940. sz. 228–236.
- ARATÓ, István: Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1941–1942. sz. 381–389.
- ARATÓ, István: Volksnahes und volksfremdes Recht. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 1943. sz. 145–153.
- ARATÓ, István: Vorbemerkung zum Gesetz vom 5. Mai 1939 zur Beschränkung des Judentums im öffentlichen und wirtschaftlichen Leben. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1939–1940. sz. 278–292.
- ARATÓ, István: Vormerkung zum Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben (Judengesetz). Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1938–1939. sz. 311–318.
- ASH, Mitchell G.: Reflexionen zum Ressourcenansatz. In: FLACHOWSKY, Sören – HACHTMANN, Rüdiger – SCHMALTZ, Florian (szerk.): Ressourcenmobilisierung. Wissenschaftspolitik und Forschungspraxis im NS-Herrschaftssystem. Göttingen 2016, 535–553.
- ASH, Mitchell G.: Wissenschaft und Politik als Ressourcen für einander. In: VOM BRUCH, Rüdiger – KADERAS, Brigitte (szerk.): Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts. Stuttgart 2002, 32–51.
- BAMBERGER-STEMMANN, Sabine: Nation und Staat – Europa Ethnica. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 2. kötet. Berlin 2017², 2106–2117.
- BARBIAN, Jan-Pieter: „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als

- Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik. Archiv für Kulturgeschichte 1992. sz. 415–459.
- BARBIAN, Jan-Pieter: „Kulturwerte im Zweikampf“. Die Kulturabkommen des „Dritten Reiches“ als Instrumente nationalsozialistischer Außenpolitik. In: BARBIAN, Jan-Pieter: Kultur als Spiegelbild der Gesellschaft in Deutschland. Gesammelte Aufsätze zur NS-Zeit, zum Film und zum Ruhrgebiet. Hannover 2021, 67–109.
- BAUERSACHS, Hannah: Wandlungsprozesse in der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik. Eine mehrdimensionale Analyse am Beispiel der Deutschlandjahre. Wiesbaden 2019
- BARTHA, Stefan: Die Judenfrage in Ungarn. Budapest 1941
- BARTHA, István: Die Judenfrage in Ungarn. Volk und Reich 1942. sz. 408–412.
- BECKER, Lothar: Die „Selbstgleichschaltung“ juristischer Zeitschriften im Nationalsozialismus. In: STOLLEIS, Michael (szerk.): Juristische Zeitschriften. Die neuen Medien des 18.–20. Jahrhunderts. Frankfurt a.M. 1999, 481–500.
- BEST, Werner: Die deutsche Militärverwaltung in Frankreich. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1941/1. sz. 29–76.
- BEST, Werner: Frankreich. Schuld und Schicksal. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1941/1. sz. 291–313.
- BEST, Werner: Großraumordnung und Großraumverwaltung. Zeitschrift für Politik 1942. sz. 406–412.
- BEST, Werner: Grundfragen einer deutschen Großraum-Verwaltung. In: Festgabe für Heinrich Himmler. Darmstadt 1941, 33–60.
- BLINDOW, Felix: Carl Schmitts Reichsordnung. Strategie für einen europäischen Großraum. Berlin 1999
- BLOCH, Joachim-Dieter: Chronik der Staatsverträge, Teil 3. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 1937. sz. 566–570.
- BOS, Ellen – PÖCZA, Kálmán (szerk.): Rechtssysteme im Donauraum: Vernetzung und Transfer. Baden-Baden 2014
- BOTSCH, Gideon: Der SD in Berlin–Wannsee 1937–1945. Wannsee-Institut, Institut für Staatsforschung und Gästehaus der Sicherheitspolizei und des SD. In: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannse-Konferenz (szerk.): Villenkolonien in Wannsee 1870–1945. Großbürgerliche Lebenswelt und Ort der Wannsee-Konferenz. Berlin 2000, 70–95.
- BÖMELBURG, Hans-Jürgen: Das Osteuropa-Institut in Breslau 1930–1940. Wissenschaft, Propaganda und nationale Feindbilder in der Arbeit eines interdisziplinären Zentrums der Osteuropaforschung in Deutschland. In: GARLEFF, Michael (szerk.): Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre“. München 1995, 47–72.
- BÖMELBURG, Hans-Jürgen: Osteuropa-Institut (OEI), Breslau. Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Breslau 2014, <http://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32794>
- BROSZAT, Martin: Das deutsch-ungarische Verhältnis und die ungarische Judenpolitik 1938–1941. In: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte. München 1958, 183–199.
- BRUNNER, Georg: Die Aufarbeitung der ungarischen Rechtsentwicklung zwischen 1945 und 1990 durch die deutsche Rechtswissenschaft. In: FATA, Márta (szerk.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Stuttgart 2004, 240–252.
- BUSHART, Magdalena: Dienstreisen in Zeiten des Krieges. Wilhelm Pinder als Kulturbotschafter des Deutschen Reiches: In: BUSHART, Magdalena – GĄSIOR, Agnieszka – JANÁTKOVÁ, Alena (szerk.): Kunstgeschichte in den besetzten Gebieten 1939–1945. Köln – Weimar – Wien 2016, 185–210.
- BUZA, László: Das nationalsozialistische Deutschland und das Völkerrecht- Königsberg 1936
- COLE, Tim: Ebenen der „Kollaboration“. Ungarn 1944 (az eredeti angol kiadást fordította: GERLACH Christian). In: DIECKMANN, Christoph – QUINKERT, Babette – TÖNSMEYER, Tatjana (szerk.): Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945. Göttingen 2003, 55–77.
- CSIKY, János: Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1942. sz. 60–72.

- CSIKY, Johann: Internationale Rechtsschöpfung in der neuen europäischen Ordnung. Donaueuropa 1942. sz. 925–933.
- CYBICHOWSKI, Zygmunt Klemens: Staatsrecht in Wissenschaft und Leben im Hinblick auf die Rechtserneuerung in Polen, 3. Vollsitzung am 17. März 1934 im Rathaus der Stadt Berlin. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1933–1934/1. sz. 137–152.
- DAFINGER, Johannes: Vorträge ausländischer Wissenschaftler in Deutschland und deutscher Wissenschaftler im Ausland auf Einladung bilateraler Freundschaftsgesellschaften 1933–1945. In: ALBRECHT, Andrea – DANNEBERG, Lutz – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina (szerk.): Internationale Wissenschaftskommunikation und Nationalsozialismus. Akademischer Austausch, Konferenzen und Reisen in Geistes- und Kulturwissenschaften 1933 bis 1945. Berlin 2022, 239–268.
- DAHM, Georg – SCHAFFSTEIN, Friedrich: Liberales oder autoritäres Strafrecht? Hamburg 1933
- DARRÉ, Walther: Blut und Boden ein Grundgedanke des Nationalsozialismus. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 191–197.
- DECKE, Ludwig – GROSS, Raphael: Carl Schmitt. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 1. kötet. Berlin 2017², 732–736.
- Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof (Nürnberg, 14. November 1945 – 1. Oktober 1946), 26. kötet. Nürnberg 1947
- DIETZE, Hans-Helmut: Bericht über die Arbeitstagung zum Kriegseinsatz der deutschen Geisteswissenschaften am 27. und 28. 4. 1940 in Kiel. Kieler Blätter 1940. sz. 397–398.
- DINER, Dan: Rassistisches Völkerrecht. Elemente einer nationalsozialistischen Weltordnung. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1989/37. sz. 23–56.
- DITT, Thomas: Die „Zeitschrift für Ostrecht“ (1927–1934). In: DUSS, Vanessa – LINDER, Nikolaus – KASTL, Katrin et al. (szerk.): Rechtstransfer in der Geschichte. München 2006, 309–321.
- DITT, Thomas: „Stoßtruppfakultät Breslau“. Rechtswissenschaft im „Grenzland Schlesien“ 1933–1945. Tübingen 2011
- DONNEDIEU DE VABRES, Henri: Die internationale Bekämpfung der Delikte des Völkerrechts, Die 6. Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 27. Februar 1935. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 184–189.
- EGYED, Stephan von: Die Verfassung Ungarns nach dem Weltkriege. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935 (Auslands-Sonderheft November). sz. 58–63.
- EGYED, Stefan: Die ungarische Staatsbürgerschaft. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 662–669.
- ENGLERT, Tassilo Wilhelm Maria: Deutsche und italienische Zivilrechtsgesetzgebung 1933–1945. Parallelen in der Rechtsetzung und gegenseitige Beeinflussung unter besonderer Berücksichtigung des Familien- und Erbrechts. Frankfurt a. M. 2003
- Erlass des Reichserziehungsministeriums: Vortrags- und Studienreisen in das Ausland, Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1937. sz. 183–184.
- Faksimile des Protokolls der Wannsee-Konferenz. In: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz (szerk.): Villenkolonien in Wannsee 1870–1945, Großbürgerliche Lebenswelt und Ort der Wannsee-Konferenz. Berlin 2000, 112–132.
- FALUHELYI, Ferenc: Das Nationalitäten-Schulwesen Ungarns, Donaueuropa 1942. sz. 664–670.
- FALUHELYI, Ferenc: Die Bedeutung des Faschismus im Völkerrecht. In: FALUHELYI, Ferenc – REGÓS, Ferenc (szerk.), A fasiszta államrendszerről tartott magyar-olasz tanulmány ankét iratai. Pécs 1937, 309–329.
- FALUHELYI, Ferenc: Entwicklungslinien des Völkerrechtes nach dem Weltkrieg. Zeitschrift für Völkerrecht 1939. sz. 393–410.
- FALUHELYI, Ferenc: Ungarische Institute für Volkstumsforschung. Donaueuropa 1941. sz. 40–48.
- FAYE, Emmanuel: Eric Voegelins Haltung zum Nationalsozialismus. Überlegungen zum Briefwechsel Kriek–Voegelin (1933–1934). In: EPPLE, Moritz – FRIED, Johannes – GROSS, Raphael – GUDIAN Janus (szerk.): „Politisierung der Wissenschaft“. Jüdische Wissenschaftler und ihre Gegner an der Universität Frankfurt am Main vor und nach 1933. Göttingen 2016, 111–146.
- FELDMÜLLER-BAUERLE, Berit: Die strafrechtliche Kieler Schule, Hamburg 2010

- FINKEY, Franz: Die Organisation der Staatsanwaltschaft in Ungarn. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 486–488.
- FISCH, Stefan: Origins and History of the International Institute of Administrative Sciences: From Its Beginnings to Its Reconstruction After World War II (1910–1944/47). In: DUGGETT, Michael – RUGGE, Fabio (szerk.): IIAS/IISA. Administration & Service 1930–2005. International Institute of Administrative Sciences Monographs 26. Amsterdam 2005, 35–60.
- FLACHOWSKY, Sören: Von der Notgemeinschaft zum Reichsforschungsrat. Wissenschaftspolitik im Kontext von Autarkie, Aufrüstung und Krieg. Stuttgart 2008
- FÖRSTER, Michael: Jurist im Dienst des Unrechts. Leben und Werk des ehemaligen Staatssekretärs im Reichsjustizministerium, Franz Schlegelberger (1876–1970). Baden-Baden 2024²
- FRANK, Hans: Die Gründung am 26. Juni 1933. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1933–1934/1. sz. 7–9.
- FRANK, Hans: Die Internationale Rechtskammer. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1941. sz. 137–138.
- FRANK, Hans: Die nationalsozialistische Revolution im Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 489–492.
- FRANK, Hans: Vorwort. Archiv für das Recht der Internationalen Organisationen 1941/2. sz. 3.
- FREISLER, Roland: Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1941. sz. 900–903.
- FREYER, Hans: Deutsch-ungarischer Wissenschaftsaustausch. Volk und Reich 1942. sz. 461–463.
- FREYTAG, Carl: Deutschlands „Drang nach Südosten“. Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag und der „Ergänzungsraum Südosteuropa“ 1931–1945. Göttingen 2012
- FREYTAGH-LORINGHOVEN, Axel von: Völkerrechtliche Neubildungen im Kriege, Hamburg 1941
- FREYTAGH-LORINGHOVEN, Axel von: Zur Frage der Kriegsschuld. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1940. sz. 57–59.
- FRICK, Wilhelm: Geleitwort. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1934. sz. 2.
- GAEB, Wilhelm: Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1934–1935. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1935/2. sz. 172–175.
- GAEB, Wilhelm: Tätigkeitsbericht der Auslandsabteilung für die Jahre 1935/36. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1936/3. sz. 217–222.
- GALLAS, Wilhelm: Krise des Strafrechts und ihre Überwindung im Staatsgedanken. Berlin 1933
- GARNER, James Wilford: Das Völkerrecht in den Kriegen der Zukunft. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 40–49.
- GEPRIS Historisch 1920–1945. Die Fachsparten des Reichsforschungsrates – Forschungsförderung unter dem Primat der Nützlichkeit, <https://gepris-historisch.dfg.de/editorial/thema-fachsparten>
- GERLACH, Christian: Der Mord an den europäischen Juden. Ursachen, Ereignisse, Dimensionen. (az eredeti angol kiadást fordította: RICHTER, Martin) München 2017
- GLOBKE, Hans: Der deutsch-litauische Vertrag über die Staatsangehörigkeit der Memelländer. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1939–1940. sz. 105–113.
- GLOBKE, Hans: Der Zusatzvertrag zum deutsch-slowakischen Staatsangehörigkeitsvertrag. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1941–1942. sz. 278–283.
- GLOBKE, Hans: Die Protektoratsangehörigkeit. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1939–1940. sz. 447–457.
- GLOBKE, Hans: Die Regelung der Staatsangehörigkeitsverhältnisse und der Schutz der Volksgruppen nach den deutsch-tschecho-slowakischen Vereinbarungen vom 20.11.1938. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1938–1939. sz. 473–486.
- GLOBKE, Hans: Die Staatsangehörigkeit der volksdeutschen Umsiedler aus Ost- und Südosteuropa. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1943. sz. 1–26.
- GLOBKE, Hans: Die Verordnung zur Regelung von Staatsangehörigkeitsfragen gegenüber dem Protektorat Böhmen und Mähren. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1941–1942. sz. 373–380.
- GÖNCZI, Katalin: Das historische Ungarnbild in der deutschen Rechtsgeschichtswissenschaft. Eine Geschichte der Forschung und der interkulturellen Wissenschaftsbeziehungen bis 1945. In: FATA, Márta (szerk.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Stuttgart 2004, 227–239.
- GRANZOW, Walter: Das Recht der deutschen Genossenschaften. Tübingen 1940

- GROH, Kathrin: Akademie für Deutsches Recht. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 2. kötet. Berlin 2017², 1319–1326.
- GROHÉ, Josef: Rechtsempfinden im deutschen Volke. Deutsches Recht 1934. sz. 79–80.
- GROTHER, Ewald (szerk.): Carl Schmitt – Ernst Rudolf Huber. Briefwechsel 1926–1981. Berlin 2014
- GRUCHMANN, Lothar: Justiz im Dritten Reich 1933–1940. Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner, München 2009³
- GRÜTTNER, Michael: Biographisches Lexikon zur nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik. Heidelberg 2004
- GÜNTHER, Erich: Die Judengesetzgebung in der Slowakei. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1940–1941. sz. 245–274.
- GÜNTHER, Falk-Thoralf: Das deutsch-spanische Kulturabkommen von 1939. In: Themenportal Europäische Geschichte 2007 <https://www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1410>
- GÜRTNER, Franz: Geleitwort. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1934. sz. 4.
- HACHTMANN, Rüdiger: Die Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft 1933 bis 1945. Politik und Selbstverständnis einer Großforschungseinrichtung. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 2008. sz. 19–52.
- HACHTMANN, Rüdiger: Unter „deutscher Führung im großeuropäischen Raum“. Trends nationalsozialistischer Wissenschaftsexpansion seit 1938. In: FLACHOWSKY, Sören – HACHTMANN, Rüdiger – SCHMALTZ, Florian (szerk.): Ressourcenmobilisierung, Wissenschaftspolitik und Forschungspraxis im NS-Herrschaftssystem. Göttingen 2016, 33–81.
- HACKER, Erwin: Die Kriminalität der Zigeuner in Ungarn. Kriminalistische Monatshefte. Zeitschrift für die gesamte kriminalistische Wissenschaft und Praxis 1936. sz. 201–203.
- HAMANN, Gerrit: Rechtshilfeverträge im Lichte von Krieg und Expansion – Ablauf, Motive und Protagonisten der deutsch-ungarischen Rechtshilfeverhandlungen 1939 bis 1942. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 243–259.
- HAUSMANN, Frank-Rutger: „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg. Göttingen 2001
- HAUSMANN, Frank-Rutger: „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg. Die „Aktion Ritterbusch“ (1940–1945). Heidelberg 2007³
- HAUSMANN, Frank-Rutger: Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich“. Frankfurt a.M. 2011
- HECK, Philipp: Rechtserneuerung und juristische Methodenlehre. Tübingen 1936
- HEDEMANN, Justus Wilhelm: Der Großraum als Problem des Wirtschaftsrechts. Deutsche Rechtswissenschaft. Vierteljahresschrift der Akademie für Deutsches Recht 1941. sz. 180–203.
- HEGEDÜS, [HEGEDÜS, József] von: Die Rechtslage der israelitischen Glaubengemeinschaft G.A. VIII: 1943. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1944. sz. 130–132.
- HEGEDÜS, [HEGEDÜS] Josef von: Über den Geist des ungarischen Privatrechts. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1942. sz. 9–10. és 134–136.
- HEGEDÜS, [HEGEDÜS, József] von: Vorbemerkung zum Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI: 1894 über das Eherecht sowie über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1941–1942. sz. 416–417.
- HERBERT, Ulrich: Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903–1989. München 2016
- HERGER Cs. Eszter: NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive – Gründe, Formen und Wirkungen des Transfers im Privatrecht. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 187–241.
- HERGER. Cs. Eszter: Theory and Practice of Disenfranchisement in the Second Half of the Horthy Era and the NS Regime: Foundation (Göttingen – Pécs, 2019–24), Hungarian Studies Review 2024/2. sz. 218–232.
- HIRTE, Markus – KOCH, Arnd – MEZEY, Barna (szerk.): Wendepunkte der Strafrechtsgeschichte. Deutsche und ungarische Perspektiven. Gießen 2020
- HOCHBERGER, Ernst: Die gegenwärtige Judengesetzgebung im Protektorat Böhmen und Mähren. Zeitschrift für

- osteuropäisches Recht 1939–1940. sz. 467–483.
- HOFMANN, Berthold: Die Gründungstagung der „Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften“ vom 7.–9. Mai 1942 in Berlin. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1942/3. sz. 479–485.
- HÓMAN, Bálint: Deutsch-Ungarische Schicksalsgemeinschaft. Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 65–83.
- HORBAITH, Daniel von: Die Behandlung der gefährlichen Gewohnheitsverbrecher in Ungarn. Deutsche Justiz 1938. sz. 1778–1783.
- HÖHN, Reinhard: Der Stand der Vorarbeiten zu einem Internationalen Verwaltungskongreß. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1942/3. sz. 469–478.
- HÖHN, Reinhard: Großraumordnung und völkisches Rechtsdenken. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1941/1. sz. 256–288.
- HÖHN, Reinhard: Rechtsgemeinschaft und Volksgemeinschaft. Hamburg 1935
- HÖHN, Reinhard: Reich – Großraum – Großmacht. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1942/2. sz. 97–226.
- HÖHN, Reinhard – SEYDEL, Helmut: Der Kampf um die Wiedergewinnung des deutschen Ostens. In: Festgabe für Heinrich Himmler. Darmstadt 1941, 61–174.
- H. R.: Der erste Besuch polnischer Jungjuristen in Deutschland. Mitteilungsblatt des Bundes National-Sozialistischer Deutscher Juristen 1936. sz. 89.
- HUBER, Ernst Rudolf: Begriff und Wesen der Verwaltung. Geist der Zeit 1941, 287–294.
- HUECK, Ingo: Die deutsche Völkerrechtswissenschaft im Nationalsozialismus. Das Berliner Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, das Hamburger Institut für Auswärtige Politik und das Kieler Institut für Internationales Recht. In: KAUFMANN, Doris (szerk.): Geschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus. Bestandsaufnahme und Perspektiven der Forschung, 2. kötet. Göttingen 2000, 490–527.
- HUECK, Ingo: Die Gründung völkerrechtlicher Zeitschriften in Deutschland im internationalen Vergleich. In: STOLLEIS, Michael (szerk.): Juristische Zeitschriften. Die neuen Medien des 18.–20. Jahrhunderts. Frankfurt a.M. 1999, 379–420.
- HUGHES, Everett C.: Rezension zu Eric Voegelin, Rasse und Staat. American Journal of Sociology 1934/40. sz. 377–378.
- IMPEKOVEN, Holger: Die Alexander von Humboldt-Stiftung und das Ausländerstudium in Deutschland 1925–1945. Von der „geräuschlosen Propaganda“ zur Ausbildung der „geistigen Wehr“ des „Neuen Europa“. Bonn 2013
- IPSEN, Hans Peter: Reichsaußenverwaltung. Reichsverwaltungsblatt 1942. sz. 64–67.
- IRK, Albert: Die rationalen und irrationalen Elemente des Strafrechts. Pannonia 1937. sz. 179–221.
- ISBERT, Otto Albrecht: Ungarn, Volk und Raum, in deutscher Betrachtung, Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 657–669.
- JÄGER, August: Der VI. Internationale Kongress für Verwaltungswissenschaft. Deutsche Verwaltung 1936. sz. 237–240.
- JAHRREIB, Hermann: Wandel der Weltordnung. Zugleich eine Auseinandersetzung mit der Völkerrechtslehre von Carl Schmitt. Zeitschrift für öffentliches Recht 1941. sz. 513–536.
- JASCH, Hans-Christian: Die Gründung der Internationalen Akademie für Verwaltungswissenschaften im Jahr 1942 in Berlin – Verwaltungswissenschaften als Herrschaftsinstrument und „Mittel der geistigen Kriegsführung“ im nationalsozialistischen Staat. Die Öffentliche Verwaltung 2005. sz. 709–721.
- JASCH, Hans-Christian: Staatssekretär Wilhelm Stuckart und die Judenpolitik. Der Mythos von der sauberen Verwaltung. München 2012
- JENß, Johannes: Die „Volksgemeinschaft“ als Rechtsbegriff. Die Staatsrechtslehre Reinhard Höhns (1904–2000) im Nationalsozialismus. Frankfurt a. M. 2017
- JOERGES, Christian: Europa ein Großraum? Zäsuren, Kontinuitäten, Re-Konfigurationen in der rechtlichen Konzeptualisierung des Integrationsprojekts, EUI Working Paper. LAW 2002/2. sz. 34–66.
- KARTSOKE, Alois: Unlauterer Wettbewerb und gewerbliche Eigentumsrechte in Ungarn. Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 1939. sz. 465–495.

- KEINTZEL, Eduard: Deutsche Einflüsse auf das ungarische Städterecht. Zeitschrift der deutschen Volksgruppe in Ungarn 1942. sz. 728–735.
- KEMÉNYFI, Róbert – CSÍKI, Tamás: Ungarische Volkstumsforschung. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 2. kötet. Berlin 2017², 1165–1181.
- KERN, Eduard: Der Rechtsstaatsgedanke im Strafrecht. Freiburg i.Br. 1933
- KERRL, Hanns: Geleitwort. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1934. sz. 5.
- KLEE, Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt a. M. 2015⁵
- KLIVÉNYI, Ludwig: Neue Bestrebungen in den jüngsten ungarischen Gesetzen. Ungarische Jahrbücher 1942. sz. 122–128.
- KÖNIGSEDER, Angelika: Recht und nationalsozialistische Herrschaft. Berliner Anwälte 1933–1945. Bonn 2001
- KÖVESS, Béla von: Über die Reform der ungarischen Advokatenordnung. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935 (Auslands-Sonderheft November). sz. 64–66.
- KRAFT, Claudia: Europa im Blick der polnischen Juristen. Rechtsordnung und juristische Profession in Polen im Spannungsfeld zwischen Nation und Europa 1918–1939. Frankfurt a.M. 2002
- KRAUS, Herbert: Die Krise des zwischenstaatlichen Denkens. Eine Bilanz. Abhandlungen aus dem Seminar für Völkerrecht, Diplomatie und Außenpolitik an der Universität Göttingen 9. Göttingen 1933
- KRUG: Rezension zu Dr. Georg Racz. Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht, 1935. Deutsches Strafrecht 1935. sz. 400.
- KUNCZ, Edmund: Internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiete des Handelsrechts. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1942. sz. 647–648.
- KUNCZ, Edmund: Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 721–726.
- KUNCZ, Edmund: Welche Lehren kann man in Ungarn aus der neuesten deutschen genossenschaftsrechtlichen Reformbewegung ziehen?. Archiv der Internationalen Rechtskammer 1942. sz. 51–65.
- KUNZE, Rolf-Ulrich: Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht 1926–1945. Göttingen 2004
- KUNZE, Rolf-Ulrich: Rechtsvergleichung als Instrument in den internationalen Beziehungen der Zwischenkriegszeit. Ernst Rabel und das Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, 1926 bis 1945. In: ELZ, Wolfgang – NEITZEL, Sönke (szerk.): Internationale Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Winfried Baumgart zum 65. Geburtstag. Paderborn 2003, 295–318.
- KUBBACH, Franz: Aktuelle Rechtsprobleme der ungarischen Reform-Aufbauarbeit. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 58–60.
- KÜPPER, Herbert: Einführung in die Rechtsgeschichte Osteuropas. Frankfurt a.M. 2005
- LAITENBERGER, Volkhard: Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik: der Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) 1923–1945. Frankfurt a.M. 1976
- LANGE, Felix: Zwischen völkerrechtlicher Systembildung und Begleitung der deutschen Außenpolitik. Das Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1945–2002. In: DUVE, Thomas – KUNSTREICH, Jasper – VOGENAUER, Stefan (szerk.): Rechtswissenschaft in der Max-Planck-Gesellschaft, 1948–2002. Göttingen 2023, 49–90.
- LANGE, Heinrich: Liberalismus, Nationalismus und bürgerliches Recht. Tübingen 1933
- LAMMERS, Hans Heinrich: A nemzetiszocialista állameszmé és megvalósulása a harmadik birodalomban. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1937. sz. 469–489.
- LASCH, Karl: Akademie für Deutsches Recht. In: VOLKMAR, Erich – ELSTER, Alexander – KÜCHENHOFF Günther (szerk.): Die Rechtsentwicklung der Jahre 1933 bis 1935/36 (Handwörterbuch der Rechtswissenschaft 8: Der Umbruch 1933/1936. Berlin 1937, 1–5.
- LEHNSTAEDT, Stephan: Das Reichsministerium des Innern unter Heinrich Himmler 1943–1945. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 2006/54. sz. 639–672.
- LEHOTAY, Veronika: Adalékok a Horthy-korszak büntető jogtudományának történetéhez. Díké 2020/2. sz. 67–80.
- LEHOTAY, Veronika: Beiträge ungarischer Strafrechtswissenschaftler im NS-Deutschland und in Ungarn (1933–1944). Díké 2021/2. sz. 141–150.

- LEHOTAY, Veronika: Entrechtung der Juden in der ungarischen Strafrechtspraxis. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 417–447.
- LEPEJ, André: Eduard Wahl (1903–1985). Rechtswissenschaft und Rechtspolitik. Baden-Baden 2023
- LEPEJ, André: „[E]ine der komplexesten Erscheinungen der modernen Zeitgeschichte“ – Eduard Wahl als Gutachter im Nürnberger I.G. Farben-Prozess (1947/1948). In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte 2023/45. sz. 259–279.
- LEUPOLT: Deutsche Rechtswahrer in Ungarn. Juristische Wochenschrift 1935. sz. 2188–2189.
- LILLA, Joachim – DÖRING, Martin – SCHULZ, Andreas: Statisten in Uniform. Die Mitglieder des Reichstags 1933–1945. Ein biographisches Handbuch. Düsseldorf 2004
- LÖSCH, Anna-Maria Gräfin von: Der nackte Geist. Die Juristische Fakultät der Berliner Universität im Umbruch von 1933. Tübingen 1999
- LUCHTERHANDT, Ott: Ostrecht. In: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2012 ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32788
- MAGNUS, Ulrich: Geschichte des Max-Planck-Instituts für ausländisches und internationales Privatrecht, 1949–2000. In: DUVE, Thomas – KUNSTREICH, Jasper – VOGENAUER, Stefan (szerk.): Rechtswissenschaft in der Max-Planck-Gesellschaft, 1948–2002. Göttingen 2023, 91–139.
- MAGYARY, Zoltán: Das Ungarische Institut für Verwaltungswissenschaft, Raumforschung und Raumordnung. Monatsschrift der Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung 1941. sz. 289–292.
- MAGYARY, Zoltán: Der Staat als Verwaltungseinheit. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1941. sz. 627–644.
- MAGYARY, Zoltán: Die starke Exekutive. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1937. sz. 688–704.
- MAGYARY, Zoltán: Die überragende Stellung der Exekutive im heutigen Staat und ihre Folgen. Ungarische Jahrbücher 1937/17. sz. 195–203.
- MAGYARY, Zoltán: Die ungarische Kommunalpolitik nach dem Kriege. Jahrbuch für Kommunalwissenschaft 1936. sz. 249–274.
- MAGYARY, Zoltán: Die Verwaltung und der Mensch. Ein Beitrag zum Verwaltungsrecht und zur Verwaltungslehre Ungarns. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1941. sz. 230–255.
- MAGYARY, Zoltán: Grundlagen des ungarischen Verwaltungsrechtes. Deutsche Verwaltung 1935. sz. 183–186.
- MAGYARY, Zoltán: Hauptprobleme der ungarischen Verwaltungsrationalisierung. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935 (Auslands-Sonderheft Mai). sz. 65–67.
- MAGYARY, Zoltán: Küzdelem a haladásért, 1944 <http://hdl.handle.net/20.500.12944/5237>
- MAGYARY, Zoltán: L'organisation des autorités et surtout le rôle du chef du gouvernement au sein de l'administration publique, Institut International des Sciences Administratives. Warschau 1936
- MAGYARY, Zoltán: Verwaltungsgeneralstab – Wirtschaftsgeneralstab, Deutsche Verwaltung 1937. sz. 195–199., 227–233.
- MAURACH, Reinhart: Aus der Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung. Jahrbuch für Ostrecht 1967/8. sz. 7–24.
- MARTIN, Benjamin G.: The Nazi-Fascist New Order for European Culture. Cambridge 2016
- MEDIKUS: Die Fragen der III. Sektion. Deutsche Verwaltung 1936. sz. 243–244.
- MEHRING, Reinhard: Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. München 2022²
- MERIGGI, Lea: Faschismus und Recht, 2. Vollsitzung am 29. Januar 1934 im Rathaus zu Berlin. Jahrbuch der Akademie für deutsches Recht 1933–1934/1. sz. 74–90.
- MERTENS, Lothar: Die „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft / Deutsche Forschungsgemeinschaft“ im Dritten Reich 1933–1936. In: HAUSMANN, Frank-Rutger (szerk.): Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945. München 2002, 21–38.
- MESSERSCHMIDT, Hermann: Das Reich im Nationalsozialistischen Weltbild. Leipzig 1940⁵
- MESSERSCHMIDT, Hermann: Das Reich im Nationalsozialistischen Weltbild. Leipzig 1943⁶
- MEYER, Ahlrich: Großraumpolitik und Kollaboration im Westen. Werner Best, die Zeitschrift „Reich – Volksordnung – Lebensraum“ und die deutsche Militärverwaltung in Frankreich 1940–42. In: ALY, Götz et al (szerk.): Modelle für ein deutsches Europa. Ökonomie und Herrschaft im Großwirtschaftsraum. Berlin 1992, 29–76.

- MEYER, Heinz: Die Judengesetzgebung in Südosteuropa. Jahrbuch des Osteuropa-Instituts zu Breslau 1941/2. sz. 78–95.
- MICHELS, Eckard: Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960. München 2005
- MIHOK, Brigitte: Ungarische Judengesetze (1938–1942). In: BENZ, Wolfgang (szerk.): Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart, 4. kötet. Berlin 2011, 410–412.
- MOLL, Martin – WASSERMANN, Heinz P.: Reich, Volksordnung, Lebensraum. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 2. kötet. Berlin 2017², 2118–2124.
- MOÓR, Julius: Der Kampf um den Frieden. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 572–574.
- MÜLLER, Christian: Das Gewohnheitsverbrechergesetz vom 24. November 1933. Kriminalpolitik als Rassenpolitik. Baden-Baden 1997
- MÜLLER, Reinhard: Theo Surányi-Unger, Archiv für die Geschichte der Soziologie in Österreich. 2013
https://agso.uni-graz.at/archive/sozio/biografien/s/suranyi_unger_theo.htm
- MÜLLER, Thomas: Volk und Reich. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (szerk.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme, 2. kötet. Berlin 2017², 2135–2139.
- N. N.: 10. Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 332–334.
- N. N.: Arbeitsgemeinschaft für die deutsch-polnischen Rechtsbeziehungen. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1937. sz. 310.
- N. N.: Aus der Auslandsarbeit der Akademie. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1941. sz. 378.
- N. N.: Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1938. sz. 478.
- N. N.: Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1938. sz. 743–744.
- N. N.: Besuch Sr. Exzellenz des Kgl. Ungarischen Justizministers im Hause des Deutschen Rechts in München. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1941. sz. 317.
- N. N.: Blick in die Presse, Ungarns Rechtsreform. Deutsche Justiz 1935. sz. 828–829.
- N. N.: Bulgarien in der Internationalen Rechtskammer. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1942. sz. 714.
- N. N.: Der Besuch der polnischen Jungjuristen in Berlin. Deutsche Justiz 1935. sz. 1424.
- N. N.: Der Besuch des Kgl. Ungarischen Justizministers. Deutsche Justiz 1941. sz. 911–912.
- N. N.: „Der Kampf um die Grossraumwirtschaft“. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1941. sz. 417–447.
- N. N.: Der Reichsgruppenleiter Jungjuristen in Polen. Mitteilungsblatt des Bundes National-Sozialistischer Deutscher Juristen 1935. sz. 45–46.
- N. N.: Der Ungarische Justizminister Dr. Mikecz in der Reichsgeschäftsstelle des NSRB. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938. sz. 99.
- N. N.: Deutsche Rechtswissenschaftler in Ungarn. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938. sz. 122.
- N. N.: Deutsch-polnische Zusammenarbeit auf dem Gebiete des Rechts. Juristische Wochenschrift 1937/2. sz. 1392–1394.
- N. N.: Deutschland im Internationalen Institut für Verwaltungswissenschaft. Deutsche Verwaltung 1937. sz. 156.
- N. N.: Die 6. Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 27. Februar 1935. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 183–201.
- N. N.: Die Eröffnung des Deutschen Wissenschaftlichen Institutes in Budapest. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 129–153.
- N. N.: Die erste Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1934. sz. 119–123.
- N. N.: Die Gründung der ungarischen Gruppe der Internationalen Rechtskammer. Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 636–639.
- N. N.: Die Internationale Rechtskammer, Rede des Generalgouverneurs, Reichsministers Dr. Hans Frank auf der

- Internationalen Juristenbesprechung am 5. April 1941 in Berlin. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1941. sz. 897–899.
- N.N.: Die Judenfrage in Ungarn, Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 570–572.
https://epa.oszk.hu/02600/02607/00009/pdf/EPA02607_ungarn_1941_09_565-574.pdf
- N. N.: Die Ungarnfahrt der deutschen Rechtswahrer. Juristische Wochenschrift 1935. sz. 1970
- N. N.: Die Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht am 13. November 1934. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1934. sz. 233–240.
- N. N.: Dritte Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 951–972.
- N. N.: Geleitwort der Herausgeber. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1941/1. sz. [oldalszám nélkül]
- N. N.: Gemeinschaftswerk des NSRB, Studienreisen. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938. sz. 115.
- N. N.: Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer. Deutsche Verwaltung 1942. sz. 161.
- N. N.: Gründung der Internationalen Rechtskammer. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1941. sz. 906–909.
- N. N.: Hohe deutsche Auszeichnung für Professor Dr. Theodor Suranyi-Unger. Pester Lloyd (Abendblatt) vom 26. Juli 1941. sz. 5.
- N. N.: Huber professzor előadása a közigazgatás fogalmáról. Közigazgatástudomány 1941. sz. 166–167.
- N. N.: Huber E. R. lipcsei professzor budapesti előadásai. Közigazgatástudomány 1941. sz. 104.
- N. N.: Internationale Juristenbesprechung – Internationale Rechtskammer. Deutsche Verwaltung 1941. sz. 151.
- N. N.: Internationaler Kongreß für Verwaltungswissenschaft. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1939. sz. 96.
- N. N.: Kulturelle Zusammenarbeit zwischen Deutschland und Polen. Juristische Wochenschrift 1936. sz. 563.
- N. N.: Mitglieder-Verzeichnis der Akademie für Deutsches Recht. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1933–1934/1. sz. 252–260.
- N. N.: Mitteleuropa eine Lebensgemeinschaft. Kölnische Zeitung (Abendblatt) vom 4. April 1940. sz. 1.
- N. N.: Mitteleuropa vom Schicksal zur Lebensraumgemeinschaft bestimmt. Badische Presse vom 5. April 1940. sz. 2.
- N. N.: Neue Verordnungen über die Regelung der Judenfrage. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1944. sz. 129–130.
- N. N.: Neues Recht in Ungarn. Deutsche Justiz 1936. sz. 424.
- N. N.: Personalien. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1939. sz. 383.
- N. N.: Presseempfang der Akademie für Deutsches Recht am 5. Mai 1934 im Festsaal des Preußenhauses. Jahrbuch der Akademie für Deutsches Recht 1933–1934/1. sz. 173–185.
- N. N.: Rechtsarbeit in Europa. Zur Gründung der Deutschen Landesvertretung der Internationalen Rechtskammer. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1942. sz. 641–644.
- N.N.: Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1938. sz. 461–462.
- N. N.: Rede des Reichsministers Generalgouverneurs Dr. Hans Frank. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1942. sz. 644–647.
- N. N.: Rundschau. Deutsche Zeitschriften Ungarns. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 788–789.
- N. N.: Rundschau. Eröffnung der Zweigstelle Debrecen des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts Budapest. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 789–791.
- N.N.: Rundschau. Ungarische Professoren in Deutschland. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 185–186.
- N. N.: Rundschau. Veröffentlichungen der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 378–379.
- N.N.: Sächsische Volkszeitung vom 18. Feb. 1941. sz. 4.
- N. N.: Schlußstein kultureller Zusammenarbeit, NS-Erzieher. Gaublatt des NS-Lehrerbundes Gau Hessen-Nassau 1936. sz. 279.

- N. N.: Sektion Filmrecht der Internationalen Rechtskammer. Deutsches Recht (Ausgabe A) 1942. sz. 714.
- N. N.: Staatsbesuch des Staatssekretärs Dr. Schlegelberger in Ungarn. Deutsche Justiz 1941. sz. 1011.
- N. N.: Studienfahrt des BNSDJ nach Nordamerika. Deutsche Justiz 1935. sz. 1424.
- N. N.: Tischreden gehalten beim gemeinsamen Mittagessen im Hotel Vier Jahreszeiten am 29. Juni 1935. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 493–494.
- N. N.: Ungarisch-deutsche Gesellschaft, Der Berliner Besuch des Präsidenten der U.-D. G. in der deutschen Presse. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 189–191.
- N. N.: Ungarn im neuen Europa. Südost-Echo (Wien) vom 5. Juni 1942. sz. 5.
- N. N.: Ungarns Justizminister über die ungarische und deutsche Rechtsentwicklung. Juristische Wochenschrift 1935. sz. 1737–1738.
- N. N.: Verordnung vom 30.11.1940 über die jüdischen Unternehmungen (Vorbemerkung). Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1943. sz. 112–123.
- N. N.: Vorwort. In: Nationalsozialistischer Rechtswahrerbund (szerk.): Tag des Deutschen Rechts 1939. 6. Reichstagung des Nationalsozialistischen Rechtswahrerbundes. Berlin 1939, 9–10.
- N. N.: Zehnte Vollsitzung der Akademie für Deutsches Recht. Deutsche Justiz 1936. sz. 384–385.
- N. N.: Zur Einführung. Europäischer Wissenschafts-Dienst 1941/1–2. sz. 1.
- N. N.: Zur Gründung der Internationalen Rechtskammer. Deutsche Verwaltung 1941. sz. 163–165.
- N. N.: Zweite Jahrestagung der Akademie für Deutsches Recht. Teilnahme des Führers und Reichskanzlers an der Festsitzung. Mitteilungsblatt des Bundes National-Sozialistischer Deutscher Juristen und des Reichsrechtsamtes der NSDAP 1935. sz. 50–54.
- NAGY, Ferenc: Die deutsch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen in der Vergangenheit und Gegenwart. In: KARSAI, Krisztina (szerk.): Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung. Szeged 2008, 21–46. <http://dx.doi.org/10.22029/jlupub-15981>
- NERLICH, Viktor: „A Baltico ad Euxinum“. Reinhart Maurach und die Frühzeit der deutschen Ostrechtsforschung. Berlin 2015
- NEULEN, Hans Werner: Europa und das 3. Reich. Einigungsbestrebungen im deutschen Machtbereich 1939–1945. München 1987
- NICOLAI, Helmut: Die rassengesetzliche Rechtslehre. Grundzüge einer nationalsozialistischen Rechtsphilosophie. München 1932
- NIKLAJ, Patrícia Dominika: Hungary's Assimilation Policy in the Fields of Culture and Education during the Horthy-Era. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 571–610.
- NIKLAJ, Patrícia Dominika: Schriften über Bildung und Kulturpolitik für Deutsch-Ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft in Budapest (1940–1944). Díké 2021/2. sz. 151–160.
- NIZSALOVSKY, Andreas: Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935 (Auslands-Sonderheft November). sz. 66–71.
- PAIKERT, Géza von: Das deutsch-ungarische Kulturabkommen. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 27–32.
- PETERSEN, Jens: Vorspiel zu „Stahlpakt“ und Kriegsallianz: Das deutsch-italienische Kulturabkommen vom 23. November 1938. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1988/36. sz. 41–77.
- PFEIFFER, Helmut: Die Organisation der Internationalen Rechtskammer. Archiv der Internationalen Rechtskammer 1942. sz. 165–174.
- PFEIFFER, Helmut: Tagungsbericht der Internationalen Juristenbesprechung in Berlin vom 3. bis 5. April 1941 aus Anlaß der Gründung der Internationalen Rechtskammer. Berlin 1941
- PICHINOT, Hans-Rainer: Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reichs. Kiel 1981
- PLÜSS, Martina: Der Mordparagraf in der NS-Zeit. Zusammenhang von Normtextänderung, Tätertypenlehre und Rechtspraxis – und ihr Bezug zu schweizerischen Strafrechtsdebatten. Tübingen 2018
- PROELB, Alexander: Nationalsozialistische Baupläne für das europäische Haus? John Laughland's „The Tainted Source“ vor dem Hintergrund der Großraumtheorie Carl Schmitts. forum historiae iuris 2003 <https://forhistiur.net/2003-05-proel/>

- RÁCZ, Georg: Aus dem ungarischen Strafrecht. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1936/55. sz. 450–456.
- RÁCZ, Georg: Auslandsrundschau: Ungarn 1936–1938. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1940/59. sz. 83–95.
- RÁCZ, Georg: Auslandsrundschau: Ungarn. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1937/56. sz. 777–787.
- RÁCZ, Georg: Az analógia alkalmazásának problémája a büntetőjogban. Budapest 1936
- RÁCZ, György: Az individualisztikus büntetőjogi szemlélet alkonya. Büntetőjogi tanulmányok. Budapest 1933, 52–77.
- RÁCZ, Georg: Der strafrechtliche Schutz des Staates in Ungarn. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1936–1937. sz. 206–217.
- RÁCZ, Georg: Der Untergang der individualistischen Betrachtungsweise im Strafrecht. Budapest 1934
- RÁCZ, Georg: Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn. Budapest – Leipzig 1943
- RÁCZ, Georg: Fordulópont a német büntetőjogtudományban?. Magyar Jogi Szemle 1937/18. sz. 197–213.
- RÁCZ, Georg: Internationales aus dem ungarischen Strafrecht. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1934–1935. sz. 365–375., 405–420.
- RÁCZ, Georg: Ungarn 1938–1940. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1941/60. sz. 586–590.
- RADOCSAY, László von: Die Rechtserneuerung in Ungarn (Schriften der Akademie für Deutsches Recht, Gruppe 11: Recht des Auslands Nr. 1). München 1942
- RAEKE, Walter: Die Ungarn-Fahrt der deutschen Rechtswahrer. Juristische Wochenschrift 1935. sz. 1737.
- RAUSCHNING, Dietrich: Herbert Kraus (1884–1965). In: RAUSCHNING, Dietrich – VON NERÉE, Donata (szerk.): Die Albertus-Universität zu Königsberg und ihre Professoren. Aus Anlaß der Gründung der Albertus-Universität vor 450 Jahren. Berlin 1995, 371–382.
- RÉDVAY, Stefan: Werden und Wesen der deutsch-ungarischen Schicksalsgemeinschaft. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1941. sz. 154–162.
- REGGE, Jürgen – SCHUBERT, Werner (szerk.): Quellen zur Reform des Straf- und Strafprozessrechts, II. Abteilung: NS-Zeit (1933–1939) – Strafgesetzbuch, 1/1. kötet: Entwürfe eines Strafgesetzbuchs. Berlin – New York 1988
- REHBERG, Karl-Siegbert: Hans Freyer (1887–1969), Arnold Gehlen (1904–1976), Helmut Schelsky (1912–1984). In: KAESLER, Dirk (szerk.): Klassiker der Soziologie, 2. kötet: Von Talcott Parsons bis Anthony Giddens. München 2007⁵, 72–104.
- REINBOTHE, Roswitha: Deutsch als internationale Wissenschaftssprache und der Boykott nach dem Ersten Weltkrieg. Frankfurt a.M. 2006
- RIEDL, Franz: Die Judengesetzgebung in Ungarn. Volk und Reich 1939. sz. 128–136.
- RIEDL, Franz: Ungarische Gesetzgebung und völkisches Recht. Volk und Reich 1943. sz. 165–167.
- RIEMENSCHNEIDER, Michael: Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber Ungarn 1933–1944. Ein Beitrag zur Interdependenz von Wirtschaft und Politik unter dem Nationalsozialismus. Frankfurt a. M. 1987
- RIEB, Rolf (szerk.): Lilly von Schnitzler – Carl Schmitt. Briefwechsel 1919 bis 1977. In: Schmittiana Neue Folge. Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts, 1. kötet. Berlin 2011, 113–256.
- RILKE, Alice: Das neue deutsche Mutterschutzgesetz, Südostdeutsche Rundschau. Zeitschrift der deutschen Volksgruppe in Ungarn 1942. sz. 751–754.
- RITTERBUSCH, Paul: Eröffnungsansprache auf der Gründungstagung der Internationalen Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften am 8. Mai 1942. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1942/3. sz. 467–468.
- ROEBER, Georg: Grundfragen des Filmrechts – international gesehen. Archiv der Internationalen Rechtskammer 1942. sz. 116–132.
- RONAY, Ferdinand: Die Privatrechtsgesetzgebung Ungarns seit 1925. Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 1940–1941. sz. 536–572.
- RÜTHERS, Bernd: Carl Schmitt im Dritten Reich. Wissenschaft als Zeitgeist-Verstärkung. München 1990², 116–119.
- SATO, Dan: Die „Neue Europäische Ordnung“ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich und Ungarn. Göttingen 2024, 47–78.
- SATO, Shōsō: Ansprache des Vizepräsidenten der Internationalen Akademie für Staats- und

- Verwaltungswissenschaften Shōsō Sato anlässlich der Aufnahme der Arbeiten der Japanabteilung der Akademie. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1943/6. sz. 619–633.
- SAUER, Wilhelm: Wendung zum nationalen Strafrecht. Stuttgart 1933
- SCHAFFSTEIN, Friedrich: Die Nichtzumutbarkeit als allgemeiner übergesetzlicher Schuldausschließungsgrund. Leipzig 1933
- SCHENK, Dieter: Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur. Frankfurt a. M. 2008
- SCHENKEL, Silvan: Der Deutsche Juristentag 1933. Die kumulative Selbstmobilisierung der juristischen Professionselite in der Formierungsphase des NS-Regimes. Tübingen 2023
- SCHIEDER, Wolfgang: Mythos Mussolini. Deutsche in Audienz beim Duce. München 2013
- SCHMELZ, Christoph: Der Völkerrechtler Gustav Adolf Walz. Eine Wissenschaftskarriere im „Dritten Reich“. Berlin 2011
- SCHMIDT, Erich: Die Ungarnfahrt der deutschen Rechtswahrer. Mitteilungsblatt des Bundes National-Sozialistischer Deutscher Juristen 1935. sz. 46–49.
- SCHMITT, Carl: Az európai jogtudomány mai helyzete. Gazdasági Jog 1944. sz. 257–270.
- SCHMITT, Carl: Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft. Tübingen 1950
- SCHMITT, Carl: Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft. In: Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zur einer Verfassungslehre. Berlin 1958, 386–429.
- SCHMITT, Carl: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. Hamburg 1934
- SCHMITT, Carl: Völkerrechtliche Großraumordnung. Berlin 1941³
- SCHMOECKEL, Mathias: Die Großraumtheorie. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerrechtswissenschaft im Dritten Reich, insbesondere der Kriegszeit. Berlin 1994
- SCHNELL, Ralf: Das Dritte Reich im fernen Osten – Zum Einfluß der nationalsozialistischen Kulturpolitik auf die japanischen Geistes- und Sozialwissenschaften. Leviathan 1993. sz. 424–433.
- SCHNUR, Roman: Beziehungen zwischen deutschen und polnischen Juristen in den Jahren 1934–1939. Die Verwaltung 1982. sz. 240–248.
- SCHUBERT, Werner (szerk.): Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 8. kötet: Ausschüsse für Strafrecht, Strafvollstreckungsrecht, Wehrstrafrecht, Strafgerichtsbarkeit der SS und des Reichsarbeitsdienstes, Polizeirecht sowie für Wohlfahrts- und Fürsorgerecht (Bewahrungsgesetz). Frankfurt a.M. 1999
- SCHUBERT, Werner (szerk.): Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse, 14. kötet: Ausschüsse für Völkerrecht und für Nationalitätenrecht (1934–1942). Frankfurt a.M. 2002
- SCHUBERT, Werner (szerk.): Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle der Ausschüsse. III/4. kötet: Ausschuss für Personen-, Vereins- und Schuldrecht 1937–1939. Berlin 1992
- SCHUBERT, Werner (szerk.): Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen zu den wichtigsten Gesetzen und Projekten aus den Ministerialakten. Paderborn 1993
- SCHUMANN, Eva: Die Akademie für Deutsches Recht. In: SCHUMANN, Dirk (szerk.): Forschen im „Zeitalter der Extreme“. Akademien und andere Forschungseinrichtungen im Nationalsozialismus und nach 1945. Göttingen 2020, 121–162.
- SCHUMANN, Eva: Die Göttinger Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 1933–1955. In: SCHUMANN, Eva (szerk.): Kontinuitäten und Zäsuren, Rechtswissenschaft und Justiz im „Dritten Reich“ und in der Nachkriegszeit. Göttingen 2008, 65–122.
- SCHUMANN, Eva: Fortwirken von NS-Juristen in der Bundesrepublik. In: Bundesministerium der Justiz (szerk.): Die Rosenberg. 2. Symposium: Die Verantwortung von Juristen im Aufarbeitungsprozess. Berlin 2013, 70–123. <http://dx.doi.org/10.15496/publikation-6158>
- SCHUMANN, Eva: Von Leipzig nach Göttingen. Eine Studie zu wissenschaftlichen Netzwerken und Freundschaften vor und nach 1945. In: Festschrift der Juristenfakultät zum 600jährigen Bestehen der Universität Leipzig. Berlin 2009, 633–678.
- SCHÜTZ, Tim: „Hoffnungslose Kriminelle“ und „Neigungstäter“. Die Erfassung der Frühkriminalität im wissenschaftlichen Wirken von Friedrich Schaffstein (1905–2001). Berlin 2022
- SCHWEITZER, Gábor: „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen

- öffnet.“ Zoltán Magyar's Schüler im nationalsozialistischen Deutschland (1933–1944). *Díké* 2021/2. sz. 161–178.
- SCHWEITZER, Gábor: In Memoriam Zoltán Magyar. In Three Parts. In: *Acta Juridica Hungarica* 1997/ 3–4. sz. 235–246.
- SCHWENZER, Ingeborg: Development of Comparative Law in Gernay, Switzerland and Austria. In: REIMANN, Mathias – ZIMMERMANN, Reinhard (szerk.): *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford 2019, 54–86.
- SCURLA, Herbert: Die dritte Front. Geistige Grundlagen des Propagandakrieges der Westmächte. Schriftenreihe des Deutschen Akademischen Austauschdienstes 4. Berlin 1940
- SCURLA, Herbert: Wissenschaft und Ausland im Kriege, Geist der Zeit. Wesen und Gestalt der Völker. Organ des deutschen akademischen Austauschdienstes 1942, 225–234.
- SERAPHIM, Hans-Jürgen: Osteuropäischer Umbruch und die Arbeit des Osteuropa-Instituts. *Jahrbuch des Osteuropa-Instituts zu Breslau* 2 (1941). 1942. sz. 1–16.
- SIMONS, Walter: Die Budapester Konferenz der International Law Association. *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* 1934. sz. 152–156.
- SIPOS, Péter: Hungary in the German Sphere of Interest. In: OVERY, Richard J. – OTTO, Gerhard – HOUWINK TEN CATE, Johannes Th. M. (szerk.): *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*. Berlin 1997, 241–256.
- SPANNENBERGER, Nobert: Der sog. erste Basch-Prozess 1934 – Juristische Ahndung politischen Engagements. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): *Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn*. Göttingen 2024, 545–570.
- STAINOV, Petko: Die neue Judengesetzgebung in Bulgarien. *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* 1940–1941. sz. 553–558.
- STAINOV, Petko: Der gegenwärtige Stand der Judengesetzgebung in Bulgarien. *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* 1942. sz. 51–59.
- STELZER, Herbert: Der ungarische Gesetzentwurf zur Lösung der Volksgruppenfrage, ein Symptom. *Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Nationalitätenproblem* 1939–1940. sz. 328–332.
- STIPTA, István: Rechtsgeschichtsschreibung. In: MÁTHÉ, Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest 2017, 757–770.
- STOLLEIS, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. 3. kötet: Staats- und Verwaltungswissenschaft in Republik und Diktatur 1914–1945. München 1999
- STOLLEIS, Michael: *Nationalität und Internationalität: Rechtsvergleichung im öffentlichen Recht des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart 1998
- STOLPA, József: A nemzetközi jogáskamara feladatköre a filmjog területén. Budapest 1942
- STOLPA, Josef: Die neuesten gesetzlichen Bestimmungen über den Naturschutz in Ungarn. *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* 1936. sz. 489–490.
- STUCKART, Wilhelm: Aufgaben und Ziele einer neuen Verwaltungswissenschaft. Reich – Volksordnung – Lebensraum. *Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung* 1942/2. sz. 53–74.
- STUCKART, Wilhelm: Die europäische Neuordnung im Hinblick auf Verfassung und Verwaltung. *Deutsche Verwaltung* 1942. sz. 161–163.
- STUCKART, Wilhelm: Die Internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Verwaltung. *Archiv der Internationalen Rechtskammer* 1942. sz. 32–40.
- STUCKART, Wilhelm: Die Neuordnung der Kontinente und die Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Verwaltung. Reich – Volksordnung – Lebensraum. *Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung* 1941/1. sz. 3–28. = *Deutsches Recht* (Ausgabe A) 1941. sz. 903–906.
- STUCKART, Wilhelm: Gedanken zur künftigen Ausbildung des Verwaltungsnachwuchses. Reich – Volksordnung – Lebensraum. *Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung* 1943/4. sz. 105–142.
- STUCKART, Wilhelm: Kriegsausbildung für Justiz, Verwaltung und Wirtschaft und Kriegswehrdienst. Reich – Volksordnung – Lebensraum. *Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung* 1943/5. sz. 443–458.
- STUCKART, Wilhelm: Reich, Volksordnung, Lebensraum. *Europäischer Wissenschafts-Dienst* 1941/1. sz. 8–9.
- STUCKART, Wilhelm: Staatsangehörigkeit und Reichsgestaltung. Reich – Volksordnung – Lebensraum. *Zeitschrift für*

- völkische Verfassung und Verwaltung 1943/5. sz. 57–91.
- STUCKART, Wilhelm: Zentralgewalt, Dezentralisation und Verwaltungseinheit. In: Festgabe für Heinrich Himmler. Darmstadt 1941, 1–32.
- STUCKART, Wilhelm: Zur Neuordnung der Lebensräume. Die zwischenstaatliche Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Verwaltung. Europäische Revue 1941. sz. 361–368.
- SUNNUS, Michael: Der NS-Rechtswahrerbund (1928–1945). Zur Geschichte der nationalsozialistischen Juristenorganisation. Frankfurt a.M. 1990
- SURÁNYI-UNGER, Theo: Der Kampf um die Grossraumwirtschaft. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1941. sz. 417–447.
- SURÁNYI-UNGER, Theo: Deutsch-ungarische Wirtschaftsverflechtung in Krieg und Frieden, Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 321–335.
- SÜß, Theodor: Rezension zu L. v. Radocsay. Die Rechtserneuerung in Ungarn. München – Berlin 1942. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1944. sz. 32.
- SZAKÁTS, Coloman von: Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung, Vortrag, gehalten vor der Ortsgruppe Dresden des BNSDJ. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 491–498.
- SZÁSZY, Stefan von: Die ungarische international-privatrechtliche Rechtsprechung in den Jahren 1930 bis 1934. Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 1937. sz. 168–193.
- TASNÁDI NAGY, Andreas von: Der Geist der ungarischen Verfassung. Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch 1942. sz. 65–76.
- TASNÁDI NAGY, Andreas von: Der Geist der ungarischen Verfassung. Ungarische Jahrbücher 1942. sz. 111–121.
- TECHET, Peter: Carl Schmitts „Grossraumlehre“ im Kontext des Nationalsozialismus. Historia Constitucional 2021. sz. 906–936.
- TECHET, Peter: Carl Schmitts Reisen nach Ungarn und in das Ungarische Rechtsdenken. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 321–338.
- THIERACK, Otto Georg: Recht und Richter in den autoritären Staaten. Bericht über die zweite Arbeitstagung der Arbeitsgemeinschaft über die deutsch-italienischen Rechtsbeziehungen in Wien. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1939. sz. 219–224.
- THIERACK, Otto Georg: Zehn Jahre Akademie für Deutsches Recht. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1943. sz. 121–122.
- TILITZKI, Christian: Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges. In: TOMMISSEN, Piet (szerk.): Schmittiana. Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts, 6. kötet. Berlin 1998, 191–259.
- TÖNSMEYER, Tatjana: Kollaboration als handlungsleitendes Motiv? Die slowakische Elite und das NS-Regime. In: DIECKMANN, Christoph – QUINKERT, Babette – TÖNSMEYER, Tatjana (szerk.): Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945. Göttingen 2003, 25–54.
- TÖRÖK, Arpad: Volksgemeinschaft als Rechtsidee. Nation und Staat – Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem 1933–1934. sz. 418–428.
- TÖRÖK, Arpad: Volksgruppenrecht oder Menschenrechte. Nation und Staat – Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem 1934–1935. sz. 560–569.
- TÖRÖK, Béla: Völkische Idee und ungarischer Reichsgedanke. Ungarn. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen 1943. sz. 192–198.
- TURI, Gabriele: Die Akademien im faschistischen Italien. Eine schrittweise Vereinnahmung. In: FISCHER, Wolfram (szerk.): Die Preußische Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1914–1945. Berlin 2000, 351–372.
- TÜRPIß, Hellmuth: Das ungarische Recht und seine Entwicklung. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 726–729.
- VALDECASAS, Gracia: Aufbau und Arbeit des „Instituto de Estudios Politicos“ in Madrid. Zeitschrift für Politik 1942. sz. 701–705.
- VAN LINTHOUT, Ine – KLAUSNITZER, Ralf: Europäischer Wissenschafts-Dienst. „Zwischenvölkische Aussprache“ oder expansive Internationalisierung im Rahmen des „Kriegseinsatzes der Geisteswissenschaften“? In: ALBRECHT, Andrea – DANNEBERG, Lutz – KLAUSNITZER, Ralf – MATEESCU, Kristina (szerk.):

- „Zwischenvölkische Aussprache“. Internationaler Austausch in wissenschaftlichen Zeitschriften 1933–1945. Berlin 2020, 141–179.
- VERNARECCI DI FOSSOMBRONE, Cesare: Die internationale Funktion des Rechts. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1935. sz. 451–453.
- VITÁRI, Zsolt: Das nationalsozialistische Volksgruppenrecht als Herausforderung für die ungarische Minderheitenpolitik. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 505–543.
- VOEGELIN, Eric: Rasse und Staat. Tübingen 1933
- VOGENAUER, Stefan: Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung um 1900. Die Geschichte einer anderen „Emanzipation durch Auseinanderdenken“. Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 2012/76. sz. 1122–1154.
- WALZ, Gustav Adolf: Der Rektor als Führer der Universität, Deutsches Recht 1935. sz. 6–8.
- WALZ, Gustav Adolf: Der staatsrechtlich-politische Aufbau des neuen Reiches. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1934-1935. sz. 161–171.
- WEITNAUER, Hermann: Bürgerliches Recht und bürgerliche Rechtspflege in den besetzten Ostgebieten. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1943. sz. 26–38.
- WEIZSÄCKER, Wilhelm: Aus der Geschichte des Judenrechts in Böhmen-Mähren. Zeitschrift für osteuropäisches Recht 1939–1940. sz. 457–467.
- Welzel, Hans: Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht, Untersuchungen über die ideologischen Grundlagen der Strafrechtswissenschaft. Mannheim 1935
- WIEDEMANN, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945). Dresden 2000
- WIENER, Christina: Kieler Fakultät und „Kieler Schule“. Die Rechtslehrer an der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät zu Kiel in der Zeit des Nationalsozialismus und ihre Entnazifizierung. Baden-Baden 2013
- WILDT, Michael: Der Fall Reinhard Höhn. Vom Reichssicherheitshauptamt zur Harzburger Akademie. In: GALLUS Alexander – SCHILDT, Axel (szerk.): Rückblickend in die Zukunft. Politische Öffentlichkeit und intellektuelle Positionen in Deutschland um 1950 und um 1930. Göttingen 2011, 254–271.
- WLADIKIN, Ljubomir: Judengesetzgebung in Bulgarien. Reich – Volksordnung – Lebensraum. Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung 1943/5. sz. 295–333.
- WOLF, Erich: Krisis und Neubau der Strafrechtsreform. Tübingen 1933
- WOLF, G: Recht des Auslandes. Ungarn. Neue Wege der ungarischen Rechtsschöpfung. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1936. sz. 331.
- WULF, Peter: Vom Konservativen zum Widerständler. Wilhelm Ahlmann (1895–1944). Eine biografische Skizze. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 2011/59. sz. 5–26.
- ZELLNER, Jochen Markus: Eigenständigkeit Ungarns oder Satellit des Dritten Reiches? Zum deutsch-ungarischen Verhältnis 1939–1944. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie 2008/29. sz. 201–257.
- ZWEIGERT, Konrad – KÖTZ, Hein: Einführung in die Rechtsvergleichung: Auf dem Gebiete des Privatrechts. Tübingen 1996³